

1x0

TEREZÍNSKÉ

ČÍSLO 3
ROK 1973

LISTY

■ Памятник Терезин ■ Gedenkstätte Theresienstadt ■ Monument Terezín ■ Memorial Terezín ■

1358

TEREZINSKÉ LISTY

Sborník Památníku Terezín

Pro Památník Terezín
vydalo Severočeské nakladatelství
v roce 1973 jako svou 265. publikaci.

Redakční rada: Václav Novák,
Miroslav Kryl, Libuše Krylová,
Marie Trhlínová.

Obálka a grafická úprava Přemysl Straka.

Odpovědný redaktor Oldřich Škrbel.

Technický redaktor Václav Daneš.

AA 6.08, (textu 5,28, příloh 0,80), VA 6.27.

Výtisků Severografra, n. p., Most.

Náklad 1000 výtisků. Stran 64.

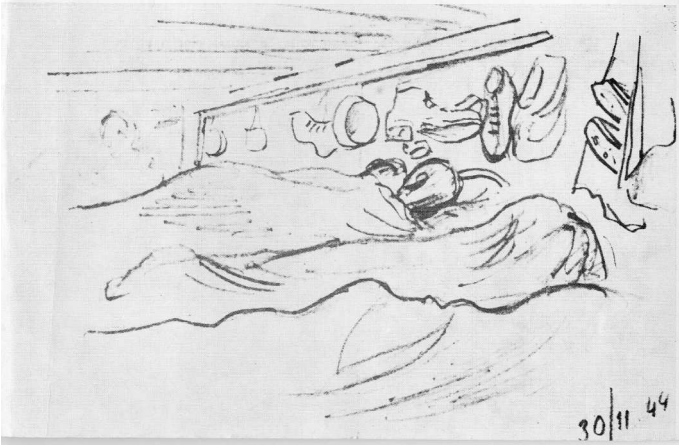
Tematická skupina 02/43.

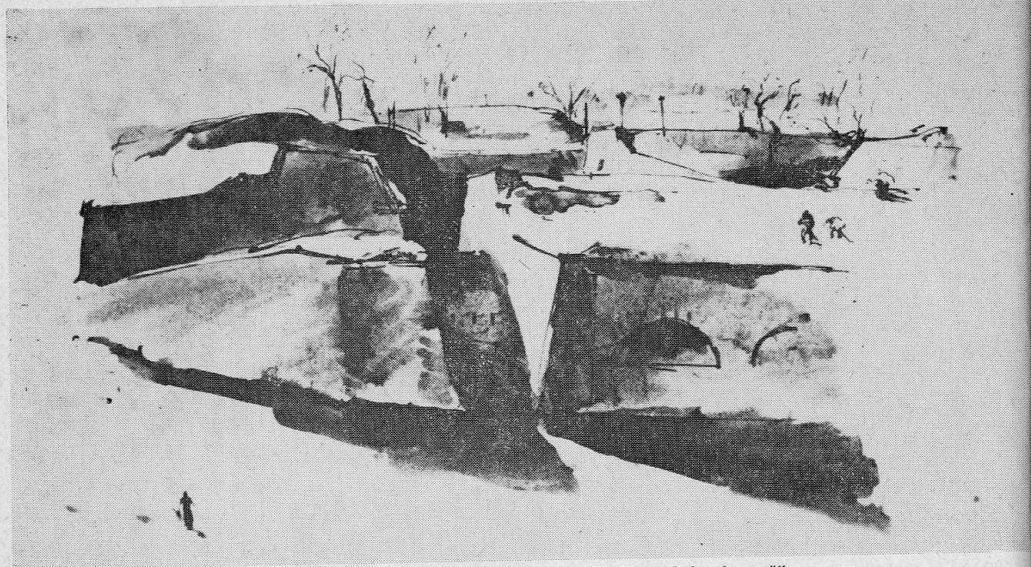
Cena výtisku 8 Kčs.

JOSEF KILIES

Malíř samouk. Studoval soukromě u malíře a grafika Rajtmajera. Stal se přítelem malíře Ludvíka Kuby. Pracoval v Hospodářském družstvu ve Slaném, kde byl činný v Sokole, v muzejním spolku, v uměleckém sdružení „Navrátil“. Zabýval se výtvarnou i literární tvorbou. V září 1944 byl zatčen gestapem a od října 1944 do konce války vězněn na Malé pevnosti Terezín. V Terezíně tojně kreslil. Na lístcích z bloku, toaletním papíře a různých útržcích zachytil typy vězňů na pevnosti, život na cele apod. Vrací se z Terezína s podlomeným zdravím a umírá po krátké nemoci v roce 1946.

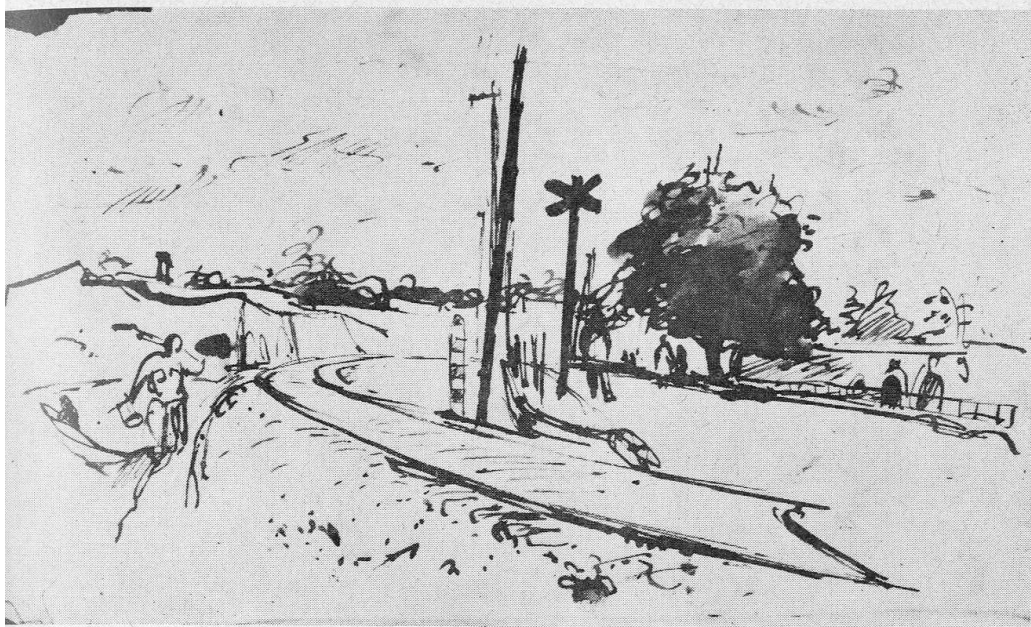

Petr Kien: Na terezínských šancích (lavírovaná kresba tuší).

Petr Kien: Jdou na transport (lavírovaná kresba tuší).

Petr Kien: Terezińska vlečka.

Petr Kien:
Sedící muž
(kresba tuší).

Vedem 10

Cena 70 hal. - Časopis domova I. - Ize 19. února 1943.

Heslo tohoto týdne : Mladí starci.

Tamatužete si ještě na dobu, kdy v pražské, či brněnské tramway vás několik povstalo, aby uvolnilo místo starci, kdy se vaše matka shybla, aby pozvedla balíček či deštník upadlívší z třesoucích se rukou staré ženy. Žijeme v Terezíně, v městě smeliny a šlojzu, v mě tě vítá zstí typický zdatnějšího, v ghattě, jenož tvář kreslí primitivní pudý, boj a nachšup, o místo ve frontě čekajících na výdej oběsu, před spzdilovnou šatstva a obuvi, před ordinaci zubního lékaře.

Uta ke stáři, které bylo kdysi osobněto krásnou, bílou hlavou vaší babičky, matky vaší matky zmizela, když stáři, reprezentující dnes starce a stařeny z Vídně, Berlína, Kolína, sta, tisíce cizích hladovících nemoconých, obsluhu vyžedujících stojí před vámi.

Starci z Protektorátu byli odvezeni v dobytých vozech na východ, aby se již nikdy /chápete hrizu toho slova/, již nikdy neshledali se svými dětmi, vouchaty.

V Terezíně žije dnes několik starců a stařen z Německa, žijí zde nejen v ghattě, ale i v cizím a, budme upřímni, nepřátelském prostředí. Mlad, příšerné bytvé poměry, nemoc a stesk způsobily zatuplost, nervozu, nedůvěru a hašteřivost starců a stařen z Německa. Stáři pro nás není tabu. Nejsme a nebudeme přivrženci injekci, které umele, prodlužují život, umírání.

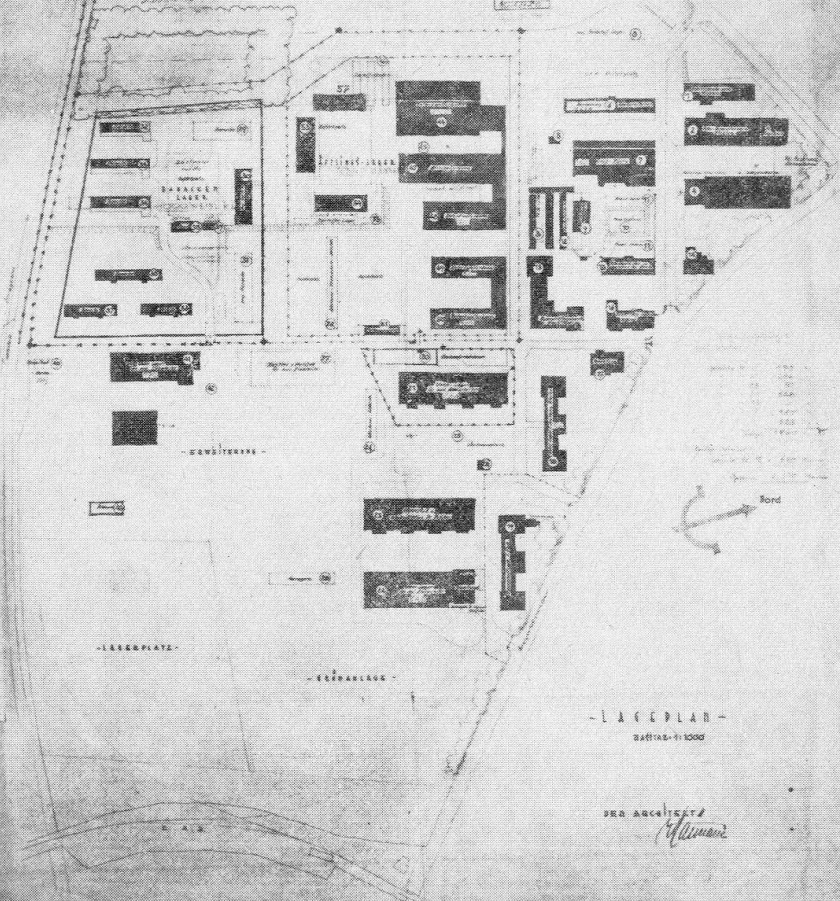
Kdesi v Polsku v pomíná stará, nemocná, hladová, opuštěná matka vaší matky. Pohleďme terlým pohledem našeho dětství, osvěžme úsměvem našeho mládí, podepřeme šlou našeho mužství, starce z Německa, nemocná, hladová, opuštěná.

pepek.

Vy šedé, ocelové mraky, větrem bíčovaným,
jež utikáte k cílům neznámým
Vy, noste v sobě obraz modrých nebes
Vy, noste v sobě popelavý dým
Vy, noste v sobě rudý přizrek boje,
Vy, chráňte nás ! Vy, kteří jste jen plya;
plujte světy, prostě, hná y větry
jak věčný poutník na smrt čekající
choi jeanou tak jak vy - měřit metry
do dáleč budoucích a nevrátit se více.
vy, popelavé mraky na obzoru
vy, buďte naději a navždy symbolem
vy, které boučkou zakrýváte slunce
vás žene čas! A za vámi je dent

Hachenburg

BICARD HET UNTERKUNFT KAMSTANS AM 1/4/1945

Plán koncentračního tábora v Litoměřicích z roku 1945.

M A R I E T R H L Í N O V Á

V Ý R O B A V P O D Z E M N Í T O V Á R N Ě

R I C H A R D

V minulém čísle Tereziňských listů jsme uveřejnili stať »Německé válečné hospodářství a podzemní továrna Richard«. Zabývali jsme se v ní historickým a ekonomickým kontextem období vzniku podzemních továren na území Německa a organizační strukturou ministerstva pro zbrojní výrobu ve vztahu k německým protektorátním úřadům. Výstavba podzemních továren v Německu, Rakousku a v tzv. Sudetech byla financována říšským ministerstvem pro zbrojní výrobu, zároveň ale také podléhala zvláštnímu zbrojnímu štábu (Jägerstab). Na všech těchto objektech pracovali vězňové různých koncentračních táborů, jejichž pracovní využití mělo nahradit německé i zahraniční civilní dělníky. U některých staveb zastupoval organizaci SS zvláštní orgán „SS-Führungsstab“, který byl podřízen úřadu ing. Kammlera (šéf oddělení C, stavebního oddělení hlavní hospodářské správy SS-WVHA). Organizace SS nejen inkasovala značné peněžité částky za práci vězňů, ale získávala tak také přímý vliv v některých úsecích německého hospodářství.

Výstavbu Richardu jsme také v této souvislosti uvedli pouze jako příklad. Ve stati, kterou otiskujeme nyní, jsme se pokusili vymezit výrobní program podzemní továrny.

V Ý R O B A V P O D Z E M N Í T O V Á R N Ě R I C H A R D

Pod planinou Bídnicí u Litoměřic těžily před válkou vápenec hlubinným způsobem tři různé firmy: „Leitmeritzer Kalk und Ziegelwerke, A. G.“, „Kalkbruch Josef Höring“ a „Kalkbruch Lopata“.¹⁾ Když na konci roku 1943 a na počátku roku 1944 probíhala v Německu a v tzv. Sudetech pátrací akce, jejímž cílem bylo vyhledat vhodné podzemní nebo jinak chráněné prostory pro umístění válečného průmyslu, neunikly podzemní doly u Litoměřic pozornosti příslušných úřadů. Popis dolu vypracovala litoměřická vápenka a cihelna na žádost úřadu „Reichsamt für Bodenforschung“ v listopadu 1943. V březnu roku 1944 zaslaly podklad i další firmy, Höring a Lopata.²⁾ 23. ledna 1944 podal Horní úřad ve Freibergu (Oberbergsamt Freiberg) zprávu o litoměřických vápencových dolech, podle níž by při úpravě podzemních prostor k novým účelům „vznikly jen nepatrné stavební těžkosti“.³⁾ Na jejím základě byly všechny tři objekty zahrnuty do plánů na přemístění zbrojní výroby. Bývalé doly měly být upraveny a měly v nich být umístěny podzemní továrny. Pro stavby se vžilo používání krycích názvů Richard I, Richard II a Richard III. Toto rozdělení odpovídalo bývalým těžebním oblastem. Literatura o Richardu shodně uvádí umístění jednotlivých podniků ve jmenovaných částech: V několika výrobních halách Richardu I byla umístěna výroba firmy Auto-Union. Richard II byl přidělen firmě Osram, ale výroba nebyla zahájena. O využití Richardu III se do konce války nerozhodlo.⁴⁾

Nejrozsáhlejší těžební oblast patřila společnosti „Leitmeritzer Kalk und Ziegelwerke“, která zde těžila vápenec ještě v roce 1943. Zpráva o těžbě ze 4. října 1943 uvádí, že v mě-

síci září se vytěžilo 854 tun vápence. V dole pracovalo tehdy 11 civilních zaměstnanců a 6 válečných zajatců.⁵⁾ Podmínky pro výstavbu (délka a stav chodeb) byly v této části nejpriznivější a stavební práce zde započaly poněkud dříve než na ostatních úsecích. Dohotovení v říjnu 1944 svědčí však také o daleko intenzivnějším tempu výstavby (prostory pro firmu Osram se nepodařilo dokončit ani v dubnu 1945). Také krycí název „Richard“ se nejprve používal pro tuto část a ostatní objekty byly pak označovány analogicky. Firma Osram v počátcích jednání navrhovala vlastní krycí označení, při němž vycházela jak z firemního označení bývalého provozovatele, tak také z existence vedlejšího objektu „Richard I“. Návrh na krycí název zněl: „Kalkspat Richard Höring K — G“.⁶⁾ Při všech jednáních se ale používalo zjednodušených forem Richard I, Richard II, Richard III. V r. 1945 byly všechny úseky propojeny spojovacími chodbami, přestože dochované dokumenty nevyprávějí o jakékoli souvislosti mezi výrobou v Richardu I a Richardu II.

Literatura také shodně konstatuje základní funkce lokálních řídicích institucí: dozor nad výstavbou (a později i výrobou v Richardu I) prováděl „SS-Führungsstab B 5“, celkové plánování a zajištění koordinace různých firem při přípravných pracích bylo úkolem společnosti Mineralöl-Baugesellschaft.⁷⁾ Kromě těchto dvou společníků se v pramenech objevuje ještě název dalšího řídicího orgánu — „vedení stavby“ („Bauleitung“)⁸⁾. Podle úseků pak odděleně pracovalo „vedení stavby Richard I“ a „vedení stavby Richard II“.

V „řídicím štábu“⁹⁾ pracovali stavební, strojní a elektrotechničtí odborníci, někteří z nich byli na stavbu odvoláni z fronty. Předpokladem jejich zařazení do „řídicího štábu“ bylo členství v organizaci SS, mnozí měli ale nejnižší hodnosti: SS-Sturmann Bolleemann, strojní inženýr, SS-Unterscharführer Telsnik, stavební inženýr. Prvním velitelem „řídicího štábu“ byl SS-Obersturmführer Werner Meyer, v únoru 1945 jej vystřídal SS-Sturmbannführer Alfons Kraft.

Východiskem pro určování náplně výroby byl pro autory brožury a statí tzv. protokol ing. Knie, zaměstnanec firmy Mineralöl-Baugesellschaft.¹⁰⁾ Ing. Knie první určil rozmístění firem do Richardu I — III, jmenoval řadu osobností „řídicího štábu a vedení stavby“ a specifikoval poslání firmy Mineralöl-Baugesellschaft. Na základě dalšího výzkumu archivních dokumentů se ztotožňujeme s uvedeným rozdělením v Richardu I a Richardu II a pokusíme se vyslovit vlastní hypotézu o plánovaném využití prostoru v Richardu III. V popředí naší pozornosti ovšem zůstávají oba první objekty, kde byla výroba skutečně zahájena nebo se plánovala její zahájení ještě v květnu 1945.

Na jaře 1944 započaly přípravné práce v okolí dolu: výstavba příjezdové silnice, úprava železniční vlečky, stavba ubikací pro civilní dělníky a zařízení práce uvnitř budoucího koncentračního tábora. Tyto práce prováděly firmy z Litoměřic a okolí a prvními dělníky, kteří na Richardu pracovali, byli jejich čeští a němečtí zaměstnanci. Stavební, malířské, tesařské, pokrývačské a instalatérské podniky byly sdruženy v „Baugemeinschaft Leitmeritz“. Stavělo se množství účelových staveb — opravárenské dílny, kanceláře firem, skladiště náradí a výrobků. V okolí Richardu I, před vchodem, na přilehlých stránkách, podél příjezdové silnice a železniční vlečky, stály v roce 1945 dřevěné baráky. Výstavby Richardu se zúčastnilo více než 50 firem z různých částí Německa. Ani jejich výčet, ani souhrnné množství nemůže být ale směrodatné pro posouzení rozsahu stavby. V bližším i vzdálenějším okolí dolu se stavěla pomocná zařízení, bez nichž by provoz nemohl být zahájen: elektrické vedení, přívod plynu a vody, čerpací stanice u Labe. Příprava chodeb a výrobních hal v podzemí předpokládala provedení speciálních elektrikářských a instalatérských prací. Některé firmy byly proto zastoupeny jen několika málo zaměstnanci, kteří tyto práce vykonávali. (V podzemí pracovali například 3 zaměstnanci instalatérské firmy Fuchs z Královce.¹¹⁾)

Pro korespondenci řídicích orgánů a všech firem byl vytvořen nový poštovní úřad Lobositz II, ve kterém měly řídicí orgány i firmy zavedeny vlastní poštovní schránky: „SS-Führungsstab B 5“, Lobositz II, Postschliessfach 212; Bauleitung Richard, Lobositz II, Postschliessfach 216; Elsabe A. G., Lobositz II, Postsch. 214; Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft, Baustelle Lobositz II, Postsch. 212; Siemens-Halske, Lobositz II, Postsch. 217. Dopisy a interní akta podniku pak uvádějí v dataci též místo Lobositz II.¹²⁾ Domníváme se, že po-

jmenování nového poštovního úřadu mělo odvádět pozornost od Litoměřic. Číslice II pak měla rozlišovací význam ve vztahu k původnímu poštovnímu úřadu v Lovosicích.¹³⁾

Za skutečný počátek výstavby (některé práce se prováděly i před tímto datem) lze považovat příchod zaměstnanců firmy Mineralöl-Baugesellschaft do Litoměřic 23. 3. 1944.¹⁴⁾ Jedna z největších německých akciových společností, firma BSA (Bauunternehmung Sudentendeutsche Arbeitsgemeinschaft), s níž splynuly i malé litoměřické firmy (například Krause-Walter), zahájila svou činnost 1. 4. 1944.¹⁵⁾ S německými firmami byli na Richard přesunuti také čeští totálně nasazení dělníci, kteří do té doby pracovali na různých místech Německa. (Pokud jejich rodiny žily v bližším okolí Litoměřic, stávali se zaměstnanci litoměřických podniků, administrativně však byli vedeni u firmy BSA.) Pro počáteční práce uvnitř dolu byli určeni i totálně nasazení horníci, pracující doposud v mosteckých dolech.

V tomto prvním období pracovali na stavbě i tzv. východní dělníci (Ostarbeiter) a od května přijížděli na Richard Francouzi, Belgičané, Italové. Přidělení zahraničních dělníků k jednotlivým firmám je nejasné, z dochovaných pramenů lze pouze určit jejich celkový počet v posledním období války. Dne 1. 4. 1945 pracovalo na Richardu 1860 zahraničních dělníků.¹⁷⁾ Od března 1944 počalo na stavbu docházet také komando vězňů flossenbürského koncentračního tábora, které bylo dočasně ubytováno na Malé pevnosti v Terezíně.

Prameny, které jsme měli k dispozici pro realizovanou výrobu v části Richard I a připravovanou výrobu v Richardu II, mají velmi rozdílnou hodnotu. Výroba firmy Osram v Richardu II nebyla sice zahájena, ale zůstala zachována značná část korespondence a záznamů jednání jejich představitelů s řídicími složkami. Tak bylo možné sledovat kompetenční a hierarchické vztahy jednotlivých místních orgánů („SS-Führungsstab B 5“, „Bauleitung“) a formy zásahů státních institucí („Rüstungsstab“ a další úřady Speerova ministerstva, hlavní hospodářská správa SS-WVHA). Dokumenty přesně označují druh plánované výroby a zachycují postup stavebních a přípravných prací v roce 1944.

Výroba firmy Auto-Union v Richardu I je doložena (kromě jmenovaného protokolu ing. Knie) svědectvím českých vězňů, kteří na strojích pracovali, a torzem technické dokumentace, objevené průzkumem dolu v roce 1965. Jsou to administrativní akta, zápisníky, výdejky a oběžníky, které měly omezený význam pro provoz specializovaných výrobních oddělení. Detailní srovnání těchto pramenů neposkytuje víc než rámcový přehled o výrobě. Nezachoval se jediný doklad účřední provenience, například jednání firmy s bývalým provozovatelem, rozhodnutí o jejím přemístění apod., ba dokonce ani jediný záznam z porady vedení. Známe pouze jména několika jednotlivců z jejího vedení. „Přemístění“ firmy Auto-Union zůstává daným faktem, který můžeme posuzovat jen z nepodstatných pozůstatků její bývalé činnosti. Charakter pramenů nás nutí k tomu, abychom použili alespoň některé poněkud významnější dokumenty a ojedinelé informace doplnili srovnáním s výpověďmi pamětníků, které ovšem spíše dokreslují celkovou atmosféru v továrně subjektivními pohledy, nemohou však rozšířit znalost konkrétních fakt.

Richard I

Firma s krycím označením „Elsabe A. G.“, součást koncernu Auto-Union A. G., Chemnitz, měla své zástupce v Litoměřicích již na samém počátku budování podzemních prostor. Byli to techničtí odborníci, kteří připravovali výrobu na novém místě. V létě 1944 pak už byli přemístěni do Litoměřic i řadoví zaměstnanci. 6. 6. 1944 firma hlásila 466 zaměstnanců, v následujících třech měsících se předpokládá příchod dalších, takže jejich počet měl stoupnout na 700.¹⁸⁾ V létě 1944 se započalo s dovozem strojního zařízení, montáže v podzemí proběhly v srpnu a září 1944. Na konci října nebo na začátku listopadu zahájila továrna vlastní výrobu v jedné části Richardu I, kde byly v dohovorových prostorách umístěny stroje. Spíše než uzavřené haly to byly rozšířené chodby. V lednu r. 1945 se pracovalo ve třech hlavních chodbách (117, 136, 133) a v menších chodbách spojovacích (127 — 130) a dalších, celkem asi v patnácti.¹⁹⁾

Plány výrobních součástek, které továrna vyráběla, byly vypracovány v Siegmardu na jaře 1944. Z evidence podniku se zachovalo několik kartoték, které jsou označovány podle barvy karet. „Bílá kartotéka“ zachycovala soupis strojů, „červená kartotéka“ soupis součástek vyráběného motoru HL 230. Zahraniční dělníci, pracující v továrně, měli své karty soustředěny v „zelené kartotéce“. Ani tato kartotéka, ani „píchačky“ zahraničních dělníků nejsou úplné, takže je možné stanovit pouze to, že zahraničních dělníků, zaměstnaných v Richardu, bylo více než 1000. Podzemní továrna byla rozdělena podle výrobní náplně na řadu oddělení, která měla organizační čísla: oddělení „Zylinderkopf“ např. 7054, další pak 7053, 7026, 6440 a další.²⁰⁾

Dodací listky, soupisy materiálu, zbytky oběžníků a ojedinělé útržky ve svém souhrnu informují o výrobní náplni podniku: vyráběly se zde hlavy válců, klikové skříně, hřídele, těsnění do motorů, součásti ventilů, ložisek a filtrů.²¹⁾ Ve větším množství se zachovaly jednotlivé listky s předtištěnou hlavičkou: „Lieferschein“. Jsou to kopie odesilacích listků, zřejmě vytrhané z kontrolních sešitků, které přes svou neúplnost potvrzují některé základní údaje. Originály odesilacích listků se zasílaly s částečně opracovanými výrobky do Chemnitz a Siegmardu, kde se prováděly další úkony a kompletace motorů. Výrobky byly do Siegmardu posílány denně nákladními auty (střídal se více než pět řidičů), doklady o vlakové dopravě jsou ojedinělé. Důvodem mohla být snaha o zrychlené ukončení výroby. Každý lístek je datován a první dodávka podle dochované dokumentace byla odeslána 3. 11. 1944. Toho dne to bylo 18 kusů hlav válců, ale počet odesílaných výrobků v následujících týdnech stoupal. Hlavy válců a klikové skříně odcházely z výrobních hal pravidelně při všech dodávkách, později přibýly i další součástky (těsnění, ventily apod.). Část byla odesílána do Chemnitz, většinou však byly určeny do Siegmardu, kde další práce provádělo oddělení „R“.²²⁾ Počet opracovaných kusů se zvyšoval z původních 10 — 20 v listopadu 1944 až na 50 — 70 v jarních měsících roku 1945. Poslední dochovaný průvodní list nese datum 9. 4. 1945. Dodací listky však nemusí zahrnovat skutečný počet výrobků a ani žádný jiný dokument neudává celkové výsledky denního, týdenního nebo měsíčního provozu. Listky podepisovali mistři a pracovník kontroly Lorenz. Každý výrobek procházel v Litoměřicích sice kontrolou, přesto ale bývaly některé vráceny ze Siegmardu zpět k opravám.

V podzemní továrně pracovali němečtí dělníci, zahraniční dělníci a vězňové. V oddělení 7054 pracovali např. 3 němečtí mistři, kteří se ve směnách střídali, 60 zahraničních dělníků a 55 vězňů. V ostatních odděleních bylo složení zaměstnanců jiné, podle charakteru vykonávaných operací. Stálé komando vězňů, které ve výrobě pracovalo, se nazývalo podle pracovního nasazení „komando Elsabe“. První vězňové na tuto práci byli ve Flossenbürgu zařazení podle kvalifikace. Jejich transporty přijely do Litoměřic 26. 11. a 8. 12. 1944.²³⁾ Pro výrobu byli pak přímo v Litoměřicích technickým vedením vybíráni odborníci i z dalších transportů. Vězňové pracovali střídavě v nočních a denních dvanáctihodinových směnách: od 7 hod. do 19 hod. a od 19 hod. do 7 hod. Zpočátku byli ubytováni mezi ostatními vězni tábora v různých blocích, v únoru nebo na začátku března 1945 pak byli vězňové komanda Elsabe přemístěni do odděleného bloku, kde byly poněkud snesitelnější ubytovací podmínky. Do tábora pak už nesměli volně vstupovat. U komanda se vedly přesné záznamy o stavu a pracovním nasazení, které byly odesílány do Flossenbürgu. V prosinci 1944 dosáhl počet vězňů komanda 700. Tento původní stav byl pak v hlášeních vždy znovu uveden a od něho se odčítal úbytek pracovních sil (nemocní a zemřelí vězňové). Už na konci prosince (23. 12., 26. 12. a 27. 12.) bylo zaznamenáno 62, 73, 76 mrtvých.²⁴⁾ Do 16. 2. 1945 zemřelo 250 vězňů.²⁵⁾ Hlášení z 15. a 16. 4. uvádí 752 vězňů komanda (stav byl doplňován z nových transportů), ale více než 200 vězňů bylo nemocných. V těchto dnech pracovalo asi 500 vězňů, přibližně 300 jako odborní dělníci, 200 jako pomocní dělníci. 3. 5. 1945 bylo v komandu 307 vězňů, ale jen 107 vězňů mohlo ještě pracovat. Jeden z českých vězňů, který přijel do Litoměřic z Flossenbürgu 8. 12. 1944, sledoval osudy všech českých vězňů tohoto transportu. Z 52 sledovaných českých vězňů, zařazených do komanda „Elsabe“, se dožilo osvobození pouze osm vězňů.²⁶⁾

V transportu vězňů, určených pro výrobu v Elsabe, který odjížděl z Flossenbürgu 5. pro-

since 1944, bylo relativně velké množství českých vězňů a také později přicházeli Češi často do výrobní části. Tito bývalí čeští vězňové podávají svědectví o výrobním programu, o strojním vybavení továrny a o podmínkách, ve kterých pracovali. Vězňové pracovali převážně na frézách a vrtačkách. Složitě operace prováděli zahraniční dělníci na soustruzích, bruskách a dalších obráběcích strojích. V halách se opracovávaly bloky motorů těžkých vozidel.²⁷⁾ Strojní vybavení bylo nové, některé typy strojů nebyly dříve běžně používány. Těžké bloky motorů dopravovala od stroje ke stroji tzv. transportní kolona. Tvořilo ji asi 10 vězňů, kteří jezdili se železným vozíkem; z vozíku na stroj blok přepravovaly jeřáby. Jen v některé části továrny sloužily transportéry k přepravě drobnějších součástí. Za ztížených podmínek v podzemí byla výkonnost strojů a lidí (civilní zaměstnanci měli nahradit vězňové!) daleko menší než v normálních továrnách: „Dělal jsem na frézovacím stroji. Tam se nedělalo tak precizně jako ve Zbrojovce, dělal jsem tam klidně, pomalu.“²⁸⁾ Kritické názory vězňů na výsledky výroby nejsou ojedinělé: „Po stránce technické měl provoz četné nedostatky, byla tu velká poruchovost. Stroje věčně stály. V podzemí byla stoprocentní relativní vlhkost, což způsobovalo rezivění.“²⁹⁾ Pro vězně, kteří se dokázali přizpůsobit daným okolnostem, znamenala práce v tomto komandu jistá zvýhodnění: izolaci od táborového prostředí, o něco větší dávky jídla, částečnou ochranu před zákroky SS. Po časovém odstupu mnoha let vězňové sami hovoří o jistých zlepšeních, vyplývajících z tohoto pracovního zařazení: „V hlavní chodbě, kde jsem pracoval, byly rozeřeny vrtačky a na nich pracovali sami vězňové, civil byl jenom mistr. Normu jsme neměli, když se pracovalo, nikdo nás nehonil. Brzy jsem si na práci zvykl, i když jsem něco podobného nikdy nedělal.“³⁰⁾

Zvýhodnění této skupiny bylo ovšem relativní, a to i na pozadí srovnání s ostatními vězni tábora. Příslušníci komanda „Elsabe“ neměli (na rozdíl od ostatních vězňů) naději na výměnu pracoviště, i když se práce na strojích stala pro ně nesnesitelnou. Pracovali výhradně pod zemí a každý okamžik odpočinku byl ohrožen sankcemi mistrů nebo strážných. Vězňové byli svou prací sice částečně chráněni, takže i strážní se k nim chovali poněkud mírněji, ale zároveň byli vystaveni soustředěné kontrole a krutým represáliím, jestliže byli přistiženi při „neplnění povinností“. Ke zvýšenému pracovnímu vypětí je pobízeli i mistři, kteří se snažili o plnění normy: „Mistr byl Němec odněkud z okolí, celkem nám neubližoval, ale všichni mistři se báli esesáků. Jakmile se k nám nějaký esesák přibližoval, začali řvát a nadávat.“³¹⁾ Záleželo i na každém jednotlivci, jak se dokázal vyrovnat s děsivým prostředím a jak dokázal čelit mnohostrannému nátlaku: „Pracoval jsem na automatické vrtačce. Práce na vrtačce byla pro mne hrozná, nikdy jsem nic podobného nedělal. Nejhorší bylo ten kus upnout a zase ho dopravit dál. Stroj působil hrozný rámus a bál jsem se také, že nás všechny jednou štola zavalí. Našel jsem si kousek desky, vyvrtal dva otvory, provlékl kousek špagátu a dal jsem si to na hlavu. Celou tu dobu jsem se chtěl z tohoto komanda dostat pryč, nejvíc ze všeho jsem se bál proto, že nám neustále hrozili smrtí, když budeme dělat zmetky. Byl jsem rád, když jsem dostal tyfus.“³²⁾

Apely se konaly dlouho před odchodem do práce, vězňové obou směn trpěli stálým nedostatkem spánku. Přestože komando mělo nárok na přídatky jídla, byly denní dávky nedostačující. V záznamech jednoho z techniků — ing. Seiferta — se objevuje žádost o přídatky pro vězně, kterou odeslalo vedení podniku. Byla odůvodněna zájmem na zvýšení výkonů.³³⁾ Denní dávky se ale naopak stále snižovaly. Zatímco v prosinci dostávali vězňové dvakrát denně polévku a chléb, v dubnu už dostávali pouze jednou denně polévku s malým přídelem chleba.³⁴⁾

Vězňové byli v nejužším styku se zahraničními dělníky, kteří prováděli náročnější operace a seřizovací práce. Mnozí z vězňů se domluvili s Italy a ti jim pak zprostředkovali písemný styk s domovem. Také oni byli nedobrovolnými dělníky a vedení podniku nemohlo předpokládat mimořádnou pracovní iniciativu. V zápiscích ing. Seiferta se znovu a znovu objevují návrhy na potrestání zahraničních dělníků.³⁵⁾

Podružný význam dochovaných pramenů nám nedovoluje určit celkový počet a bližší okolnosti totálního nasazení zahraničních dělníků na Richardu. Přímo v části Elsabe pracovali převážně dělníci ze západní Evropy. Požadavek, aby byli s vězni zaměstnání výhradně

„západní“ zahraniční dělníci, stanovila pro firmu Osram (jak uvedeme dále) organizace SS. U výroby v Elsabe postrádáme jakýkoliv dokument, z něhož by vyplývalo, že podobnou podmínku musela respektovat i firma Elsabe. Přesto můžeme konstatovat, že zde byla dodržena stejná zásada. Pokud se v seznamech dělníků ve výrobě v Elsabe objevují polská nebo ruská jména, jde o tzv. Volksdeutsche, tj. ty, kteří se dobrovolně přihlásili k německé národnosti. Bývalí vězňové, kteří zde pracovali, podávají svědectví, že na strojích pracovali dělníci z Francie, Holandska, Belgie a Itálie. Zachovaly se pouze evidenční karty italských dělníků, které přece jen obsahují minimum informací. Jejich nástup k firmě ve Výmaru je datován 25. 9. 1943. Do Litoměřic přišli zřejmě před zahájením výroby, v říjnu 1944. Pracovali v Litoměřicích až do 28. 2. 1945, kdy byla většina italských dělníků přeložena. 27. 2. 1945 přichází na Richard ze Siegmara větší množství německých dělníků, kteří pravděpodobně Italy vystřídali. Jejich karty nesou data příchodu i odchodu: 27. 2. 1945 — 2. 5. 1945.³⁶⁾ Důvodem výměny mohla být snaha o zintenzívnění výroby (námítky proti pracovní morálce totálně nasazených) nebo také mohlo jít o opatření, provedené pod tlakem válečných událostí. Posunem front vzrostl význam litoměřické továrny, jejíž umístění na samých hranicích protektorátu se v nové situaci mohlo jevit vedení podniku jako nevhodnější.

1. dubna 1945 bylo v několika kasárenských budovách v blízkosti koncentračního tábora ubytováno 2510 německých dělníků. Nebyli to pouze zaměstnanci Elsabe, ale také dělníci a odborní pracovníci jiných firem, které prováděly přípravu všech tří objektů.³⁷⁾

Zachované dokumenty i souhrn svědectví potvrzují, že továrna byla vybavena novým, výkonným strojním zařízením a vedení podniku usilovalo o co největší pracovní výsledky s nejmenšími ztrátami materiálu. (V jednom z oběžníků se navrhuje přísné tresty pro vězně a zahraniční dělníky, jestliže nebudou udržovat v čistotě kovové oštěpy a hadry na čištění!)³⁸⁾ Nejen ing. Seifert, ale zejména „vrchní inženýr“ Kurt Hartmann a další mistři neváhali použít nejtvrdějších způsobů, i tělesných trestů, aby přinutili vězně k větším výkonům. Ještě v prvních měsících 1945 se doplňovalo strojní zařízení továrny, jehož správné instalaci byla věnována veškerá pozornost, zapojení některých strojů prováděli vybraní montéři ze Siegmara.³⁹⁾ 5. 5. 1945 se v továrně dále pracovalo a mechanická důkladnost vedoucích představitelů firmy se projevila také v tom, že ještě tentýž den prošel všemi odděleními továrny oběžník, jímž se oznamovala personální změna ve vedení podniku.⁴⁰⁾

Přes všechna důkladná administrativní opatření, úsilí německých techniků a stálé kontroly — vyšetřování gestapa v případě poškození stroje — byla produktivita závodu zřejmě menší, než původní předpoklady výrobců. Také tento závod zůstal nedobudován.

Richard II

Podzemní prostory Richard II byly přiděleny firmě Osram (Osram GmbH, Berlin). O přidělení rozhodl úřad pro zbrojní dodávky (Rüstungslieferungsamt) výnosem ze 17. 5. 1944 (Verlegungsbescheid vom Rüstungslieferungsamt, RLA/BUF, 1650 a/44g).⁴¹⁾ V korespondenci firmy Osram se zachoval předtištěný formulář, jenž zachycuje všechny podstatné údaje jejího přesunu do Litoměřic. Firma Osram je označena jako „odvádějící“ podnik, těžební společnost „Josef Höring, Betonwerke“ jako „příjemce“. Osram zde měla umístit svůj závod „Drahtwerk“, vyrábějící wolframové a molybdenové dráty a plechy.

Další provozy firmy Osram byly v Niederoderwitz a v Drážďanech (též výroba drátů) a v Plauen (chemické oddělení). V Litoměřicích mělo být vybudováno nejrozsáhlejší oddělení, v němž se měla produkovat převážná část plánovaného množství drátů.⁴²⁾ Předpokládalo se, že pro výrobní účely bude upraveno asi 15 000 m² podzemní plochy. V závodě mělo pracovat 300 civilních zaměstnanců a 600 vězňů. Na lístku je dále vyznačeno, že provedení stavby je v rukou „Waffen SS“ („Jägerstab“). Termín dokončení se odhadoval na polovinu února 1945. Jako zásobovatel je označen Rüstungslieferungsamt.

Pro přemístění výroby platily od roku 1943 přesné směrnice, které určovaly, jakým způsobem se budou hradit náklady na přemístění.⁴³⁾ I když se stavební náklady (náklady na

stavební úpravy výrobních prostor, příjezdové komunikace apod.) měly přesně odlišit od nákladů zařizovacích, které souvisely s přesunem výrobního zařízení, poskytovaly v obou případech částky na jejich uhrazení instituce ministerstva pro zbrojení a válečnou výrobu. Tzv. zařizovací náklady se hradily v podstatě ze státního rozpočtu, prostřednictvím generálního referátu pro hospodářství a finance („Generalreferat für Wirtschaft und Finanzen“) Speerova ministerstva. Stavební práce a především přísun materiálu měla organizovat místní skupina organizace Todt. Tím se mělo zajistit využití lokálních firem, pracovních sil a materiálových zásob. Na stavbách u Litoměřic byla ale konkrétní účast organizace Todt minimální.

O tom, co to jsou náklady stavební a co náklady zařizovací, se rozhodovalo v každém případě zvlášť, podle okolností, neboť přesná definice k rozlišení neexistovala. Ještě komplikovanější situace nastala tehdy, jestliže provedení stavby kontrolovaly orgány SS („SS-Führungsstab“), tak, jak tomu bylo v Litoměřicích. Ačkoliv se na území Německa od jara 1944 provádělo množství staveb pod vedením SS, referentní úřadu pro zbrojení zásobování, kteří vyřizovali celou agendu „premišťování“, neznali žádný způsob, jak by se v těchto případech mělo provést konečné vyúčtování. Prozatím prostředky na přesuny závodů přidělovalo pro orgány „SS-Führungsstab“ také ministerstvo válečné výroby. Jeden z předních úředníků Kammlerova štábu se vyjádřil že „později dojde k finančnímu vyrovnání mezi SS a říší“.⁴⁴⁾ Zdá se, že státní orgány musely souhlasit se spoluúčastí organizace SS v této formě, ale vyřešení otázky kompetencí a především finančního vyrovnání přenechávaly obě strany budoucnosti.

Na tomto místě je třeba připomenout, že „OT-Einsatzgruppe VII“ už z hlediska své funkce v protektorátě a v tzv. Sudetech vedla i u těchto staveb přehledy o vykonaných pracích, o pracovních silách, množství spotřebovaného materiálu apod. Podklady získávala ze zpráv litoměřických místních orgánů „řídícího štábu“ a „vedení stavby“. Globální přehledy a vyčíslení zaslala potom svým nadřízeným orgánům, konkrétně úřadu „OT-Bauberichtswesen“ Speerova ministerstva. I v tomto ohledu nastávaly v administrativě týkající se Richardu komplikace, neboť počet vězňů koncentračního tábora, kteří na stavbě pracovali, byl orgány SS utajen.⁴⁵⁾

Plánování a dohled nad prováděním prací v Litoměřicích měla vykonávat na základě rozhodnutí ministra Speera německá firma Mineralöl-Baugesellschaft. Firma sama neprováděla stavební práce, jejím úkolem bylo vypracování technické dokumentace a zhotovení plánů pro celý podnik i pro jednotlivé dílčí úseky. Měla také zadávat konkrétní úkony různým firmám ze „Sudet“ i z Německa.⁴⁶⁾ Zachoval se dopis, podepsaný v zastoupení ministra Speera, který oznamoval existenci nové stavby pro firmu Osram stavebnímu zplnomocněnci v Liberci. Z kontingentu stavebních zmocněnců měly být pro stavbu přednostně dodávány suroviny a materiál. Dopis zdůrazňoval ministrův zájem na úspěšném a včasném dokončení stavby.⁴⁷⁾ V dopise ale nebyla obsažena informace o součinnosti „řídícího štábu“, takže stavební zplnomocněnec v Liberci ještě 20. 7. 1944 nic o jeho existenci a funkci nevěděl. Tímto dnem je datován jeho dotaz na „OT-Einsatzgruppe VII“, kterým se pokouší zjistit, zda novou stavbu řídí také „SS-Führungsstab“.⁴⁸⁾

„SS-Führungsstab“ akceptoval vedoucí postavení firmy Mineralöl-Baugesellschaft při plánování prací. Také on měl vykonávat dohled nad plánováním a průběhem prací, později též nad výrobou. Ke konkrétnímu organizování a vedení stavby používal tzv. „vedení stavby Richard II“ („Bauleitung Richard II“). V tomto výkonném orgánu byli zastoupeni jak představitelé „řídícího štábu“, tak také zástupci firmy Mineralöl-Baugesellschaft, jejíž zaměstnanci tvořili převážnou většinu jeho členů. Patřili sem také techničtí odborníci stavební firmy Julius Schmitt, která prováděla hlavní stavební práce na tomto úseku. „Vedení stavby“ podléhalo přímo kontrole „řídícího štábu“. Tímto způsobem byla vlastně řešena dvojkolejnost řídicích institucí: už při plánování objektu pověřil Speerův úřad vedením stavby firmu Mineralöl-Baugesellschaft, významnější bylo však postavení „řídícího štábu“. Vztahy mezi představiteli různých zájmových sfér, kteří byli sdružení v orgánu „Bauleitung Richard II“, nebyly vždy harmonické. Už na jedné z prvních výrobních porad se neadresně hovořilo o „vy-

čištění atmosféry".⁴⁹⁾ Mezi „řídícím štábem“ a „vedením stavby“ docházelo později ke sporům, které se v podobě osobních nařčení promítly dokonce v korespondenci státního ministra Franka s ing. Kammlerem.⁵⁰⁾ Oba orgány vedly také vlastní evidenci vězňů a stávalo se, že tato dvojitá evidence nesouhlasila. Takové důsledky nejednotnosti pak zasahovaly i denní život koncentračního tábora,⁵¹⁾ neboť vězňové museli pak stát na apelu tak dlouho, dokud obě strany nedošly ke shodnému výsledku.

„Vedení stavby“ přijalo odpovědnost za všechny práce spojené s přípravou dolu k výrobě a udržováním příjezdových komunikací: například rozšíření a zajištění štol, větrání, instalace topení, elektrického proudu, plynu, údržba železniční přípojky a silnice, vybavení nocleháren zaměstnanců. Mělo takto v součinnosti s „řídícím štábem“ jmenovat jednotlivé firmy, které uvedené práce provedou. Povinností velitele „řídícího štábu“ SS-Obersturmführera Meyera bylo osobně zasahovat tam, kde bylo obstarávání potřebných zařízení a surovin spojeno s překonáním závažných překážek: při nákupu motorů, při získání povolení k nouzovému použití propanbutanu, jestliže by byla přerušena dodávka svítiplynu, při ubytování civilních zaměstnanců všech firem apod. Dovoz a instalaci strojů měly už zajistit výrobní firmy.⁵²⁾ Jedna z prvních schůzek všech zúčastněných orgánů a firmy Osram k výstavbě Richardu II se konala 7. a 8. 6. 1944 a vymezovala konkrétní úkoly každého z nich. Už na počátku června 1944 začal také v Litoměřicích působit zvláštní pracovní štáb firmy Osram, jenž měl pomáhat při urychlování výstavby. (Jeden ze zaměstnanců firmy měl v Litoměřicích stále působíště a vykonával funkci jakéhosi kurýra.)

Na počátku července 1944⁵³⁾ byly stanoveny přibližné termíny pro dokončení stavebních prací: úsek I do 1. 1. 1945, úsek II do 15. 1. 1945, úsek III do 1. 2. 1945. Pro jejich splnění se předpokládalo pracovní nasazení přibližně 2000 vězňů přímo na stavebních úpravách Richardu II.

Zástupci firmy Osram se průběžně zajímali o postup prací a pokoušeli se společně s „řídícím štábem“ působit na jejich zrychlení. Byli iniciátory společných porad „vedení stavby“ a dodavatelských firem, projednávali sami s příslušnými podniky, po konzultaci s vybranými odborníky, způsob a termíny provedení některých prací. 1. a 2. 11. si zástupci firmy prohlédli stavbu a s postupem prací nebyli spokojeni. „Řídící štáb“ jim potvrdil naprostou oprávněnost odhadu, že slibované termíny nemohou být dodrženy. Následovaly intervence u říšského ministerstva pro zbrojení a válečnou výrobu i na dalších místech. Všechny odpovědné instituce se snažily zabránit tomu, aby termíny byly posunuty o 14 dní. Zástupci firmy Osram si proto vynutili další poradou, která měla dát na tuto otázku jasnou odpověď.⁵⁴⁾ Přesto však tato schůzka „řídícího štábu“, představitelů firmy Osram, zástupců Kammlerova úřadu a „vedení stavby“ rozhodla o podstatnějším prodloužení. Nové termíny schůzka nelymezovala už přesně a posunula je do února, března a dubna 1945. Během měsíce listopadu představitelé firmy Osram bojovali proti zdržení stavebních prací o 14 dní, s čímž nesouhlasil ani „Rüstungsstab“ Speerova ministerstva. Nyní museli přijmout oddálení, delší než 1 měsíc. V záznamu schůzky se uvádějí příčiny: nedostatek pracovních sil a náradí, které nejsou „řídící štáb“ ani „vedení stavby“ schopny zajistit, nutnost značných stavebních úprav.

Na počátku roku 1945 se všechny zainteresované instituce snažily o zrychlení výstavby. Představitel zbrojního štábu (Rüstungsstab) ministerstva pro zbrojení a válečnou výrobu Heyne, na něhož se firma Osram obracela se svými stížnostmi na nedodržování termínů, stále naléhavěji zdůrazňoval, že stavba musí být dokončena za všech okolností. 10. a 11. února 1945 se opět sešli zástupci všech zúčastněných orgánů, aby projednali současný stav a perspektivní úkoly.⁵⁵⁾ Na poradě se velmi zevrubně probíral postup stavebních a přípravných prací (rozmístění a systému větracích šachet například firma Osram už dříve věnovala mimořádnou pozornost), od ražení štol až po umístění a výkony transformačních stanic, typu osvětlení apod. V té době byly položeny 2/3 potrubí plynového vedení, jež bylo jedním ze základních předpokladů pro zahájení výroby. Bylo zřejmé, že pouze jedno oddělení výroby drátů započne s výrobou s plánovaným termínem (některé názky v záznamu dokonce poukazují na to, že výroba byla částečně zahájena, ale další svědectví a prameny tuto do-

mněnku nepotvrzují). Konečné posouzení situace však vyznělo tak, že „ohledně termínů není možné říci něco určitěho“.

Při výpočtu příčin, jejichž souhrn způsobil danou situaci, je tentokrát uveden na prvním místě zdravotní stav vězňů. Oproti předpokladu, že stavební práce na Richardu II bude vykonávat 2000 vězňů, pracovalo jich zde denně pouze 800. Na počátku února pak se každý den počet praceschopných vězňů rychle zmenšoval, neboť se v koncentračním táboře, při absenci nezákladnějších preventivních a karanténních opatření, rychle rozšiřovala tyfová epidemie. Na schůzce se konstatovalo, že úbytek vězňů je 50%. V této době pracovalo na Richardu II jen asi 350 vězňů.⁵⁶⁾

Na poradě byla schválena organizační opatření, která měla výstavbu Richardu II urychlit. Především to byla změna ve složení „stavebního vedení Richard II“. „SS-Führungsstab“ rozhodl o posílení tohoto orgánu tím, že jej převedl pod řízení závodů H. Göringa (Reichswerke H. Göring, Büro Prof. Rimpl). Stavební štáb prof. Rimpla jmenoval vedoucím orgánu „Bauleitung Richard“ svého odborníka Pedringa. Měl usměrňovat stavební práce, vyřizovat organizační záležitosti, dohlížet na plnění částečných termínů, popř. také zadávat některé úseky firmám a odborníkům. (V záznamu porady je zachyceno jeho prohlášení, že vězně je třeba nutit k co nejvyšším výkonům a zkracovat odpočinkové pauzy i apely.) Plánování a dodávky materiálu měla nadále obstarávat firma Julius Schmitt. Zdá se, že v orgánu „vedení stavby Richard II“ v této době už vůbec nebyli zastoupeni zaměstnanci firmy Mineralöl-Baugesellschaft. Současně byl odvolán jeden odborník z „vedení stavby Richard I“ (Lösowitz — byl zaměstnancem „řídícího štábu“) a byl pověřen zvláštními úkoly v orgánu „vedení stavby Richard II“.

Porada se zatím jen okrajově dotkla stavebních úprav v Richardu III, kde mělo nadále pokračovat hloubení štol. Pro tento úsek se plánovalo 300 pracovníků a zřejmě byli v této cifře zahrnuti také vězňové.

Na schůzce se projednávaly i další otázky, které se stavbou neměly už žádnou přímou souvislost. Firma Osram započala s budováním kanceláří a přípravou některých zařízení pro výrobu. Velitel „řídícího štábu“ A. Kraft připomenul nebezpečí náletů a doporučil co nejrychlejší zabezpečení všech strojů.

Jako zvláštní bod se projednávala otázka prostředí v podzemních halách. I když konečná podoba výrobních hal byla podmíněna obstaráním dostatečného množství materiálu a speciálními podmínkami v podzemí, neslevila firma nic ze svých vysokých požadavků na úpravu. Obložení štol keramickými dlaždicemi, jak se původně předpokládalo, bylo nemožné, proto se uvažovalo o obložení impregnovaným dřevem. Také spodní vrstva betonu na podlahách měla být překryta dalšími vrstvami ochranných hmot.

Po uvedené poradě intenzita výstavby Richardu II skutečně vzrostla. Při poválečném průzkumu podzemních prostor se mezi dalšími podružnými zbytky administrativy podniků našel úplný bloček dodacích listů z období od 10. 3. do 25. 4. 1945. Zaznamenávaly se v něm dodávky stavebního materiálu pro jednotlivé stavební firmy v Richardu I, Richardu II a Richardu III. I když nejde o úplný přehled dodávek, ale jen o určitý druh materiálu (betonové sloupky, betonové desky), je zřejmé, že dodávky se ještě během dubna 1945 stále stupňovaly. V dubnu 1945 byly pak určeny téměř výhradně pro Richard II.⁵⁷⁾

Termíny dokončení byly později znovu o značný časový úsek posunuty. V hlášení Kammlerova úřadu z 31. 3. 1945, určenému „OT-Einsatzgruppe“ se uvažuje o plném zahájení výroby 1. 7. 1945. Podle zprávy se z celkové částky 17 mil. RM zatím vyčerpalo 12,8 mil. RM a z předpokládaného množství 750 000 pracovních hodin na montáži strojů bylo odpracováno 510 000 pracovních hodin. Zpráva dále udává, že montáž strojů je hotova na 90 %. (Není jasné, zda jde o vlastní výrobní zařízení firem nebo o pomocná zařízení, nutná k provozu transformační stanice apod.)⁵⁸⁾ Ze srovnání plánovaných a realizovaných částek zdánlivě může vyplývat, že převážná část úprav byla vykonána a objekty byly připraveny k zahájení výroby. V některých halách Richardu II byly skutečně stavební úpravy dokončeny: „Na Richardu II už byly haly vybileny a svítily tam zářivky.“⁵⁹⁾ Je však nutné vzít v úvahu i to, že nedodržováním termínů a zpomalením prací se stavba zdražovala a počet odpracovaných

hodin by musel po dohotovení přesáhnout plánovaný odhad. Uvedená zpráva nám navíc dává pouze rámcový obraz stadia přípravných prací, ale cifry v ní nejsou blíže specifikovány.

Také ve výrobě firmy Osram v Richardu II se předpokládalo využití pracovních sil vězňů koncentračního tábora. Záznamy z jednání firmy s WVHA dokazují, že představitelé firmy o přidělení vězňů požádali. Podle původního předpokladu mělo v podniku pracovat 600 vězeňských pracovních sil, z nichž větší část, 400, měly být vězeňkyně. Později se požadavek zvýšil na 600 vězeňkyň. Během výstavby a ve fázi konkrétních příprav zahájení výroby na konci roku 1944 se požadavky dále podle okamžité situace poněkud změnily. Při jednáních v Oranienburgu (30. 10. a 30. 12. 1944) dosáhli zástupci firmy zásadní souhlas organizace SS k „převedení“ vězňů do výroby Richardu II.⁶⁰⁾ V korespondenci, záznamech telefonátů a ústních jednáních představitelů firmy Osram s příslušnými instancemi organizace SS v Oranienburgu a s funkcionáři koncentračních táborů Flossenbürg a Gross-Rosen se odráží okruh problémů, které při přípravě pracovního nasazení vězňů na novém místě vznikaly. Žádající firma měla zajistit splnění celé řady podmínek (ubytování a další) a teprve po kontrole a schválení orgánů SS se mohl uskutečnit první transport vězňů. Představitelé firmy byli ve stálém styku se zástupci organizace SS, kteří kontrolovali stav ubikací a podmínky práce v závodě. Kontrolu objektů připravovaných pro vězněné ženy provedl například zástupce Gross-Rosenu SS-Unterscharführer Schlegel, záznamy hovoří také o připravované inspekci zástupce Flossenbürgu. Firma se nejčastěji obracela na tábor v Oranienburgu, kde jejich žádost vyřizoval SS-Obersturmbannführer Biemann. Také on nejméně jednou Richard navštívil.

Firma měla při nasazení vězeňkyň ve svých provozech zajistit určitý počet dozorkyň z řad vlastního zaměstnaneckého personálu. Tento postup zřejmě akceptovala už dříve, při obsazování jiných závodů, jak vyplývá z poznámky, že „v Plauen je nyní méně dozorkyň, než jsme jich nechali vyškolit.“⁶¹⁾ Návrhy na ustanovení jednotlivých dozorkyň podávala firma do Oranienburgu, odkud pak přicházelo jejich schválení nebo zamítnutí. SS-Obersturmbannführer Biemann pro firmu určoval, jaký počet dozorců a dozorkyň je nutný ke střežení daného počtu vězňů.

Nejobtížnějším problémem se pro firmu stalo zajištění dostatečného množství kvalifikovaných dělníků, kteří měli vězně zaučovat. Jeden z podstatných požadavků organizace SS k podmínkám pracovního nasazení vězňů byla naprostá izolace vězňů od civilních zaměstnanců, především od zahraničních dělníků. Zaučování vězňů měli provádět výhradně němečtí prověřeni dělníci. Bez účasti zahraničních dělníků však už žádný závod v Německu nepracoval, naopak, zahraniční dělníci byli hlavním kádrem pracovníků: „Je třeba německých pracovních sil k zaučování, protože byl zakázán styk vězňů s cizinci, kteří však tvoří největší část našich zaměstnanců.“⁶²⁾ Z počátku se zástupci firmy pokusili respektovat tento požadavek a plánovali soustředění vězňů pouze v jedné směně, na které by soustředili také všechny německé zaměstnance. Nakonec však ústupek učinila organizace SS. Byl dán souhlas k nasazení zahraničních dělníků současně s vězni alespoň v části závodu, s výhradou, že to budou dělníci ze západní Evropy. Perspektivní odvolání souhlasu bylo vyjádřeno poznámkou: „Toto pojetí se u SS může změnit pod tlakem poměrů“, ale i tady převládá zájem organizace SS o budoucí zisky nad dodržováním ideologicky odůvodněných direktiv. V Richardu II měl být tedy praktikován stejný způsob, jaký volila firma Auto-Union v Richardu I. Zástupci firmy zároveň slíbili, že se postarají o to, aby izolace vězňů byla úplná: „Řekli jsme, že s ohledem na vybraný personál můžeme jeho přání splnit.“⁶³⁾ Původně se předpokládalo, že vězňové pro Richard budou transportováni z koncentračního tábora Gross-Rosen: „Biemann nějak jednal v Gross-Rosenu. Tamodtud jsme dostali výzvu k vybraní . . . Je tam k dispozici 1230 mužů — maďarští židé, u nichž se dá předpokládat dobrá znalost němčiny.“⁶⁴⁾

*) S manipulací s velkými čísly, která měla označovat počet maďarských vězňů, se setkáváme i v dalších dokumentech z tohoto období. Maďarští občané, označení podle norimberských zákonů za židy, byli do roku 1944 pronásledováni pro politické přestupky podobným způsobem jako ostatní obyvatelstvo. Až do roku 1944

Později však zástupci firmy navštívili tábor ve Flossenbürgu. Bývalí maďarští vězňové, kteří byli v prosinci 1944 dopraveni do Flossenbürgu, si na tuto událost vzpomínají: „Dne 6. ledna 1945 se objevili ve vězňovně dva civilisté — Němci, kteří hledali mezi vězni průmyslové dělníky. Z vězňů, kteří se dobrovolně přihlásili, vybrali komando 140 vězňů.“⁶⁵⁾ Poválečné výpovědi těchto vězňů korespondují se záznamem o služební cestě do Flossenbürgu z 31. 1. 1945, v níž zástupce firmy Osram informuje o „výběru“ vězňů, který sám v koncentračním táboře provedl.⁶⁶⁾

V druhé polovině roku 1944 se ve Flossenbürgu, odkud byli nově příchozí většinou transportováni do ně kterého z velkého množství pracovních komand, zavedla jako součást přijímací procedury klasifikace vězňů podle fyzické zdatnosti. Klasifikaci prováděli esesmani v bílých pláštích tím způsobem, že vězně zběžně prohlédli a pak mu na záda nebo na čelo napsali ohodnocení: čísla 1, 2, 3 nebo křížek. Číslem 1 se klasifikovali fyzicky nejzdatnější vězňové, křížek znamenal, že vězeň není schopen vykonávat ani lehké práce. Někteří vězňové se domnívali, že křížek odsoudil vyčerpané vězně k násilnému usmrcení: „Ty vězně, které neuznali práce schopnými, separovali, zavřeli je do jednoho bloku a likvidovali je.“⁶⁷⁾ Tato domněnka vězňů byla posílena tím, že mnohé své známé, kteří byli ve Flossenbürgu označeni křížkem, vězňové pak už nikdy neviděli. Hromady mrtvých těl, jimž byli v táboře nuceni denně přihlížet, zesilovaly u nových vězňů prožitky hrůzy, takže někteří přeceňovali rozsah přímých likvidačních akcí. Ve skutečnosti zesláblé vězně již více ohrožovaly epidemie a katastrofální hygienické podmínky v táborech, příčinami úmrtí byly nejčastěji následky nemoci a celkového vyčerpání. Pravděpodobnější bude proto spíše další odůvodnění, jimž si vězňové vysvětlovali cíl klasifikace: „Od svých spoluvězňů jsem se dozvěděl, že ti, kteří byli prohlášeni za práce schopné, pracovali v táborech ve Flossenbürgu.“⁶⁸⁾

Zástupci firmy Osram, kteří ve Flossenbürgu osobně vybírali vězně pro pracovní nasazení ve svých závodech, velmi pochvalně ohodnotili praktický význam tohoto „roztřídění“: „Byli nám dáni k dispozici maďarští židé ve stáří 20–40 let, kteří fyzicky dobře vypadali. Táborový lékař je předem prohlédl a rozdělil do zdravotních tříd, takže pro mne bylo lehké nemocné a neschopné vězně přikázat zpět.“⁶⁹⁾

Abyste po dokončení všech přípravných a zařízeníských prací v Richardu II mohlo ihned započít s intenzivní výrobou, měla být jedna skupina vězňů (140 vězňů z Flossenbürgu) zaúčtena předem v pobočném provozu firmy Osram v Niederoderwitz. Pracovní komando v Niederoderwitz bylo pobočkou koncentračního tábora Gross-Rosen a po dobu zaučování patřili tito vězňové do jeho evidence. Výpovědi bývalých vězňů potvrzují, že u této skupiny byl plánovaný postup zachován.⁷⁰⁾

Transporty vězňů z místa na místo, jejich ubytování a nejzákladnější zaopatření se stávaly pro koncentrační tábory i firmy nesnadno řešitelným problémem. Byl nedostatek vagonů, nedostatek strážního personálu. Zástupci firmy se museli smířit s podmínkami v litoměřickém táboře: „Podle Biemannova mínění musíme díky opatřit my u OT, která nám k tomu účelu musí přidělit lístky na tkaniny. Také slavníky musíme obstarat my. Připomenul jsem, že převoz vězňů musí ještě počkat. Biemann byl na sklonku minulého týdne v Litoměřicích. Naléhavě doporučil, abychom naše vězně neubytovali se stavebními vězni, ale abychom se postarali o jejich oddělení, neboť stav stavebních vězňů je velmi špatný.“⁷¹⁾

neprobíhala plánovitá registrace s konečným cílem likvidace jako v ostatních zemích, které Německo okupovalo. Muži byli zařazeni do maďarské armády, nikoliv však jako aktivně bojující složka, ale ve formě pracovních skupin v zázemí, přidělovaných k jednotlivým armádám. Tyto pracovní skupiny byly po obsazení Maďarska německými vojsky (8. 3. 1944) postupně převáženy do koncentračních táborů. Pro nacistické vedení a realizaci jeho plánů hromadného nasazení vězňů koncentračních táborů do průmyslových podniků se skupiny těchto maďarských občanů staly vítaným přírůstkem neopotebované pracovní síly.

Srov. K. Lagus, J. Polák: Město za mřížemi, Praha 1964, Naše vojsko, s. 173.

APT, Sb. vzp. výpovědi maďarských vězňů, J. Vámoš z 30. března 1967, D. Wienera z 29. března 1967 a dalších.

Dále též: Například publikace Bundespräsident Lübke baute Hitlers Konzentrationslager, dokument č. 4. all; Internationale Pressekonferenz am 24. Januar 1966 in Berlin;

Gerald Reitlinger: Die Endlösung, Hitlers Versuch des Ausrottung der Juden Europas 1939 — 1945, Colloquium Verlag, Berlin, 1961, s. 481 — 485.

⁷⁰⁾ Katalog arolenského pátřáčího střediska — Vorläufiges Verzeichnis der Heftstätten unter der Reichsführer SS 1933 — 1945, Arolsen, Februar 1969 — neuvádí žádné pracovní komando tohoto názvu a v seznamu poboček koncentračního tábora Gross-Rosen nelze najít ani komando jiného názvu, které by daným okolnostem odpovídalo. Existenci komanda však pokládáme za dostatečně podloženu jak korespondenci firmy Osram, tak i výpovědi bývalých vězňů. Niederoderwitz bylo malé městečko v žitavském kraji, počet obyvatel k 16. 7. 1933 byl 3951. Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich, Berlin 1939, s. 174.

APT, Sb. mikros., mikros. prac. č. 30, 36, 41; výpovědi maďarských vězňů.

Otázku ubytování a zaopatření vězeňských pracovních sil projednávala také výrobní porada, která se konala 10. a 11. 2. 1945. Velitel „řídícího štábu“ A. Kraft upozornil na nedostatky v oblečení vězňů, nedostatek dek, slamníků a pokrývek. Mluvil dokonce o miskách a lžících. Nedoporučil transport 140 zaučených vězňů z Niederoderwitz a odůvodnil toto rozhodnutí zdravotním stavem vězňů v Litoměřicích: „Stav vězňů je stále horší. Nyní hrozí epidemie. Proto bychom měli s převedením 140 vězňů z Niederoderwitz nějaký čas počkat, dokud nebude nemoc pryč... Zásadně může být 140 vězňů převezeno tehdy, až budou k dispozici vagóny.“⁷¹⁾

Převoz 140 vězňů z Flossenbürgu do Niederoderwitz se uskutečnil v polovině ledna roku 1945. 23. 2. pak byla tato skupina převezena do Litoměřic. Také 40 vězňů, kteří měli být z Flossenbürgu transportováni přímo do Litoměřic, zůstalo ve Flossenbürgu delší dobu, než se předpokládalo, neboť vedení tábora neobstaralo dříve vagóny pro přepravu. Jejich příchod je zaznamenán teprve 4. 2. 1945.⁷²⁾ V Litoměřicích byli tito vězňové sice ubytováni v nově postaveném dřevěném baráku, kde byly podmínky poněkud snesitelnější, ale k jejich oddělení od ostatních vězňů nedošlo. Tito vybraní odborníci pak pracovali v podzemí jako pomocní dělníci, na stavbě čerpací stanice apod. Pro celou situaci je příznačné, že se je nikdo nepokusil alespoň shromáždit na jediném pracovišti. Firma Osram výrobu v Richardu II nezhájila.

Richard III

Zmínili jsme se již o tom, že existují některé, i když ne zcela průkazné náznaky, ze kterých můžeme vyzovovat svou hypotézu o předpokládaném využití Richardu III. V záznamu jednoho jednání, které vedla firma Osram s úřadem pro zbrojní dodávky, je uvedeno: „... poukázal jsem na to, že provádíme druhé podzemní přemístění v Litoměřic, u kterého má hlavní dohled „SS-Führungsstab B 5“. ⁷³⁾ Příslušnost přemístění k orgánu „SS-Führungsstab B 5“ nepotvrzuje, že by se mohlo jednat o nějakou jinou stavbu v okolí Litoměřic. Svědectví i dokumenty o výrobě v části Richardu I vylučují možnost koexistence ještě dalšího podniku vedle firmy Auto-Union. Zbývají tedy objekty Richard II a Richard III.

V létě 1944 odborníci firmy Osram prováděli měření v obou objektech, v částech Richard II a Richard III. Vypracování plánů podzemí v Richardu II stanovila první porada (7. 6. 1944) jako jeden z přímých způsobů zapojení firmy Osram v počátečním období. Richardu III zde nebyla věnována pozornost, ale firma Osram prováděla později měření i v tomto úseku.⁷⁴⁾ I tato drobnost poukazuje na možnou zaangažovanost firmy na projektu Richardu III.

Věcná návaznost jednání firmy Osram potvrzuje, že se její zájem zcela soustředil na úsek Richard II, zatímco k objektu Richard III nás přivádějí pouze náhodné poznámky a nepřímé důkazy. Intenzivní zájem o Richard II je možné vysvětlit stavem stavebních a přípravných prací v roce 1944. Technickým odborníkům firmy, kteří sami na jaře a v létě t. r. poznali všechny tři úseky, muselo být zřejmé, že stavební úpravy v Richardu III budou nejnákladnější a nejzdlouhavější. Dobudování bezpečných výrobních hal v této části by bylo možné plánovat nejdříve v druhé polovině r. 1945. Firma Osram se pravděpodobně soustředila na úsek, kde byly jisté předpoklady realizace jejího záměru a na základě analýzy dané situace usměrnila svoje úsilí.

Závěrečná poznámka

Na předešlých stránkách jsme sledovali jednání zástupců firmy Osram s WVHA o přidělení vězňů k pracovnímu nasazení v předpokládané výrobě továrny v Richardu II. Aby nebyl narušen sled jednání, v němž obě strany částečně měnily svá stanoviska, ani věcná návaznost úmluv, volili jsme způsob chronologického záznamu. Jestliže tedy známe náplň těchto jednání, není možné nechat bez povšimnutí ani to, jakým způsobem vedoucí pracovníci firmy uvažovali o předpokládané práci vězňů v jejich továrně. Postupy firmy Osram se nevymykaly ze všeobecně rozšířené praxe, neboť, jak jsme uvedli, pracovali zahraniční dělníci, váleční zajatci nebo vězňové téměř ve všech německých průmyslových závodech. Také představitelé firmy Osram, ekonomičtí a techničtí odborníci, považovali za samozřejmé, že se v továrně využije pracovní síly vězňů a předem plánovali jejich výkony tak, aby odpovídaly požadavkům podniku na plynulost výrobního procesu, plnění norem, na množství a kvalitu výrobků. Rozsah pracovního využití vězňů v německém průmyslu je důkazem, že stejným způsobem ve svých výpočtech kalkulovaly tisíce techniků různých oborů s prací vězňů jako se samozřejmou veličinou a daným faktem.

Soudcové norimberského procesu považovali vinu za prokázanou u těch vedoucích představitelů podniků, kteří o přidělení vězňů jako pracovních sil sami požádali.⁷⁵⁾ Z toho, co víme o postupu, který se při přidělu vězňů uplatňoval (žádost firmy úřadu D II hlavní hospodářské správy SS, expertiza odborníků Speerova ministerstva), však vyplývá, že v roce 1944 skutečně musely firmy s takovou žádostí předstupovat z vlastní iniciativy. Stanovit právně použitelná kritéria a s konečnou platností rozhodnout o spoluvinně zástupců německých průmyslových podniků je stejně nemožné, jako je nedefinovatelná vina či nevina německého civilního obyvatelstva na všech válečných zločinech, spáchaných německým nacistickým státem. Každý pokus zaujmout k této otázce jednoznačné stanovisko se nám jeví jako nedokonalejší. Zdůrazňuje to i německý historik, o jehož charakteristiky vývoje koncentračních táborů v druhé polovině války se opíráme: „I když je toto měřítko problematické, zůstává spoluúčast velkého množství průmyslových podniků v systému vězeňské nucené práce a vůbec nucené práce zahraničních dělníků, k níž docházelo v posledních letech války, zvláště deprimující kapitolou v dějinách světově proslulých německých průmyslových firem.“⁷⁶⁾

Organizace SS vězně doslova prodávala jako otrockou pracovní sílu. Ve vztahu k žádajícím firmám měla při absolutním nedostatku pracovních sil „výhodu“ v neomezeném dispozičním právu s množstvím potencionálních pracovníků a její požadavky na splnění některých podmínek pracovního nasazení vězňů byly tímto majetnickým vztahem automaticky odůvodněny. Firmy byly nuceny její podmínky respektovat a splnit — alespoň do určité míry. Jestliže však firma nebyla sama schopna zaručit splnění všech podmínek, organizace SS jí poskytla pomoc. Když firma např. nezajistila vlastními prostředky ubytování vězňů na novém místě, bylo z kmenového koncentračního tábora posláno přípravné komando (Vorkommando), které ubikace postavilo.⁷⁷⁾ Podstatným zájmem organizace SS bylo, aby mohla co nejvíce vězeňských pracovních sil tímto způsobem uplatnit, a proto ani závažné nedostatky ve vybavení nových táborů nevedly k jednoznačnému zamítnutí. Funkcionáři hlavní hospodářské správy, kteří prováděli inspekce nových táborů, dávali vždy nové pokyny k jednotlivým opravným zásahům, vedoucím ke „zlepšení“ vzhledu tábora. Organizace SS si zajišťovala co největší zisk z práce vězňů a bez ohledu na „národní zájmy“ (tak často demagogicky připomínané) využívala nesnáží a nejvyšší nouze průmyslových podniků. Na druhé straně aktivní spolupráce předních představitelů některých firem s vedením koncentračních táborů a přijetí zásad, jež de facto uváděly vězně do otrockého pracovního poměru, zařadilo tyto odborníky, až do této doby svým způsobem neutrální,

k přímým viníkům, kteří nesli odpovědnost za životy vězňů.⁷⁸⁾ Nemůže být „omluvou“ to, že organizace SS byla naprosto zvýhodněnou stranou a že se firmy musely podřítit pravidlům silnějšího partnera. Připomeňme si znovu některé projevy zástupců firmy Osram. Již při plánování celého objektu firma Osram o přidělení vězňů **požádala**. Zástupce firmy jel do Flossenbürgu, aby rozhodl o tom, kteří vězňové mohou pracovat v provozech firmy, to znamená, že „vybíral“ mladé a zdravé vězně, neboť jen takové mohl podnik „potřebovat“. Jeho referát o služební cestě, jež jsme citovali, musí svou cyničností zapůsobit na každého, kdo poznal účel a smysl tohoto úředního postupu. V možnostech firmy nebylo zajistit pro vězně přijatelné životní prostředí (přijatelné zde znamená podobné podmínkám v kmenovém koncentračním táboře!), ale její představitelé bez jediné známky zaváhání nebo dokonce odporu přijali a sami svým podřízeným reprodukovali tvrdá nařízení o chování civilních zaměstnanců k vězňům, která vězně degradovala ve všech aspektech lidské důstojnosti.

Absence humánních měřítek při posuzování zvěčnělé hodnoty práce nesvobodných lidí je v tomto smyslu extrémním příkladem, kdy mechanika manipulačního procesu osvobozuje část aktérů od položení nejdůležitějších otázek svědomí, přičemž však jejich činy a konkrétní rozhodnutí měly přímý vliv na uhájení nebo ztrátu života nesvobodné skupiny. Pokud šlo o vyplňování kolonek příslušnými čísly, vykonávali to tito technici a odborníci s mechanickou důkladností a s profesionálním nezájmem na lidských osudech, stejně tak, jako desítky úředníků hlavního říšského bezpečnostního úřadu SS (RSHA) manipulovali s desetitisícovými ciframi, jež byly ve skutečnosti hromadnými rozsudky smrti nad osudy židovských transportů.

Zcela jiná situace nastávala tam, kde vězňové přicházeli při práci do přímého styku s dělníky, pracujícími na většině německých závodů už jen ve funkcích kvalifikovaných mistrů. Chování mistrů, kteří všichni bez výjimky jednali pod tlakem vyžadovaných pracovních norem a s vědomím příkazů, jimiž se měly řídit formy jejich přístupu k vězňům, se lišilo podle individuálního přesvědčení a etických vlastností každého z nich. Tito civilní zaměstnanci měli možnost — při dlouhých pracovních směnách — dosti podstatně život vězňů ovlivnit. Vězňové obecně rozlišovali mistry „špatné“ od mistrů „dobrých“, k nimž se snažili dostat, ale většina zůstala pro ně anonymní. Příklady individuální podpory ze strany německých zaměstnanců Richardu Ize srovnávat s podobnými činy ve všech německých továrnách, kde pracovali vězňové nebo totálně nasazení dělníci.⁷⁹⁾ Jejich pomoc spočívala v poskytování potravin a tolerování odpočinkových pauz, jestliže nebyli nablízku ani nadřazený dělníků, ani táboroví strážci. I němečtí civilní dělníci zprostředkovávali spojení vězňů s rodinou: „Mistrem v hale, kde jsem pracoval u stroje, byl starší Němec, kulhal. Nosil mi černé dopisy do Lovosic k rychlíku. Dával si je vždy do boty, aby mu na ně nepřišli. Od sestry mi pak doručoval balíky.“⁸⁰⁾

Vězňové nacházeli porozumění především u těch německých dělníků a zaměstnanců, s nimiž byli v nejužším denním styku. Řada vězňů, kteří pracovali na různých místech Německa, uvádí, že po počátečním štitivém odstupu, který zřetelně pociťovali, docházelo ke sblížení s německými dělníky, zvláště tehdy, když měli možnost jim vysvětlit, že pracují s politickými vězni a nikoliv se zločinci.

Příklady diferencovaných přístupů civilních zaměstnanců k vězňům lze nalézt i v Litoměřicích. Například řídicí orgán „Bauleitung Richard“ zaměstnával ve svých kancelářích 10 — 20 vězňů, vybraných odborníků s vysokoškolským vzděláním. Civilní personál oddělení tvořili také techničtí odborníci, kteří dovedli ocenit znalosti vězňů, ale především, a to bylo pro vězně důležité, chovali se k nim sice s odstupem, ale nijak je nešíkanovali. Po překonání počáteční nedůvěry docházelo později přece jen k rozhovorům a diskusím.⁸¹⁾ Jako protiklad můžeme uvést chování některých vedoucích pracovníků firmy Elsabe. Ing. Seifert byl vedoucím jednoho z oddělení a podléhalo mu několik mistrů. Vykonával svou řídicí funkci tak, jak si představoval svědomitě a iniciativní plnění povinností německého technika. Jeho udání za sabotáže a nízkou pracovní morálku se vztahují na totálně nasazené dělníky.⁸²⁾ Po dobu dvou týdnů, kdy vedl deník Seifertův zástupce, se nevyskytuje ani jediný návrh trestu, ačkoliv je zřejmé, že zástupce vedl stejné oddělení se stejnými dělníky.

Hlavním inženýrem firmy Auto-Union byl Kurt Hartmann, jenž nechal vězně trestat surovým způsobem, přesně ve smyslu předpisů: „Jednou mě viděl Hartmann, jak jsem si umyl ruce ve vodě, která teče na nástroje. Zarval na mě: ‚Pojď sem, ukaž ruce! Ty ses myl!‘ Zavolal kápa a na místě jsem dostal 25 ran. Bylo to 14 dní před koncem.“⁶³⁾

Ing. Seiferta a ing. Hartmanna znali alespoň někteří vězňové jako vedoucí techniky výrobní části. V mnoha podobných případech nelze aktéra podobné události identifikovat.

Odkazy na prameny a literaturu

¹⁾ Jiří Křivský, Marie Křížková: Richard, podzemní továrna a koncentrační tábor v Litoměřicích, Památník Terezín 1967, s. 7.

V dokumentech se zachovaly ještě další podoby názvu firmy Höring: „Josef Höring, Betonwerke“ a „Kalkspat GmbH K-G“, Archiv Památníku Terezín (dále jen APT), sbírka mikrosnímků, mikros. prac. čís. 1.

²⁾ J. Křivský, M. Křížková, cit. d. s. 7. Dokumenty, z nichž autoři vycházeli, se nám nepodařilo ve Státním archivu v Litoměřicích objevit.

³⁾ APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 39.

⁴⁾ J. Křivský, M. Křížková, cit. d. 18; Jiří Čmuchař: „Richard“. Několik poznámek ke vzniku a činnosti podzemní továrny a koncentračního tábora „Richard“ v Litoměřicích, Ustecký sborník historický, 1966, s. 125.

⁵⁾ Státní archiv Litoměřice, f. Horní úřad Teplice, k. 17.

⁶⁾ APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 7.

⁷⁾ J. Křivský, M. Křížková, cit. d. s. 7, 9. R. Bubeníčková, L. Kubátová, J. Malá: Tábory utrpení a smrti, Praha 1969, s. 98 — 99.

⁸⁾ „Vedení stavby“ byl výkonný orgán, v němž spolupracovali zástupci firmy Mineralöl-Baugesellschaft s „řídícím štábem“ a zástupci dalších firem. O jeho působení se zmíníme dále.

⁹⁾ Jsme si vědomi, že zvolený překlad názvu „SS-Führungsstab“ není zcela adekvátní významu německého výrazu. Volili jsme doslovný překlad a domníváme se, že v daném kontextu nemůže dojít k záměně za jiný orgán. Nepříliš bohatý rozsah slovní zásoby nacistické němčiny se projevil v používání homonymních tvarů. Slova odvozená od slovesa führen patřila k nejfrekventovanějším: Führer, Führerprinzip, Führershauptamt a další.

¹⁰⁾ Jedná se o protokol vyšetřovacích orgánů, poznamenaný záměrem výslechu: bylo jim odhalení a popis jednotlivců, jejichž činnost nějakým způsobem ovlivňovala nebo mohla ovlivnit život vězňů v koncentračním táboře i při práci. Ing. Knie jmenoval a charakterizoval řadu osobností ze všech jmenovaných orgánů i z velitelství tábora. Fotokopie dokumentu je uložena ve Studijním ústavu ministerstva vnitra.

¹¹⁾ APT, sb. mikros., výpovědi J. Musialkowského z 16. 3. 1968, M. Musielského z 28. 2. 1968 a M. Sierpowského z 19. 10. 1967.

¹²⁾ Státní archiv Litoměřice, f. Richard, k. 9.

¹³⁾ APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 5; krycím označením se zabývala porada 7. 6. 1944.

¹⁴⁾ Protokol ing. Knie.

¹⁵⁾ StA Litoměřice, f. Horní úřad Teplice, k. 19.

¹⁶⁾ APT, sb. vzp., vzp. č. 223, 233. Příchod do Litoměřic datuje jeden z pamětníků přesně: 24. 4. 1944.

¹⁷⁾ APT, fotokopie mapy z 1. 4. 1945.

¹⁸⁾ StA Litoměřice, fond Horní úřad Teplice, k. 19.

¹⁹⁾ APT, fotokopie mapy s barevným rozlišením výrobní části a stadií příprav v ostatních chodbách. Mapa je podepsána velitelem „řídícího štábu“ Meyerem. Datum vyhotovení — 7. 8. 1944 — je zde přeškrtnuto a nad ním nadepsáno nové: 10. 1. 1944. Domníváme se, že bylo použito starší mapy, zhotovené k jiným účelům, do které pak byl zakreslen stav z ledna 1945. Mapa v tomto bodě přesně koreluje se vzpomínkami pamětníků. Datum 10. 1. 1944 chápeme jako náhodný omyl přepisovatele.

²⁰⁾ StA Litoměřice, fond Richard, k. 1 — 10.

²¹⁾ StA Litoměřice, fond Richard, k. 1 — 10.

²²⁾ Pro jednotlivé provozy v Siegmuru i Chemnitz se používalo interních — zřejmě krycích označení: „L“ — Montage, „S“ — Hochbau, dále pak existovala oddělení „M“, „N“, „R“, „A“ a další. Jedním z nich bylo oddělení Elsabe, jehož rozdílné označení nemůžeme z dochovaných pramenů blíže objasnit.

StA Litoměřice, Rundschein Nr. 116, f. Richard k. 9.

²³⁾ SÚA, KT OVS, k. 26, kniha stavu vězňů, pozn. „452 H f. Elsabe“.

²⁴⁾ SÚA, KT OVS, k. 26.

²⁵⁾ StA Litoměřice, f. Richard, k. 9.

²⁶⁾ APT, sb. pozůstalostí, k. 3; prohlášení B. Lukeše o okolnostech úmrtí Ladislava Koláře.

²⁷⁾ Váhu bloku motoru udává bývalý vězeň K. Kazmarczyk — 450 kg před opravou, 400 kg po opravě.

APT, sb. mikros., výpověď K. Kazmarczyka z 5. 4. 1968.

²⁸⁾ Vzpomínkový rozhovor s V. Všianským, 19. 8. 1969. APT, vzp. č. 466.

²⁹⁾ APT, sb. vzp., vzp. č. 455.

³⁰⁾ APT, sb. vzp., vzp. s K. Trtlíkem z 20. 8. 1969, č. 487.

³¹⁾ APT, tamtéž.

³²⁾ APT, sb. vzp., vzp. s R. Starým z 19. 8. 1969.

Zdá se, že formy nátlaku u komanda „Elsabe“ více než kdekoliv jinde odpovídaly směrnicím nejvyšších orgánů SS: vězňové měli být nuceni k pracovním výkonům slovními výzvami a nepřetržitým zastrásováním.

- 33) StA Litoměřice, f. Richard, záznam z 10. 2. 1945.
- 34) APT, sbírka pozůstalostí, k. 3.
- 35) Doposud se mylně uvádělo, že šlo o návrhy na potrestání vězňů a pramen byl označován jako „zápisník mistra Seiferta“. Ve skutečnosti se jedná o bloček, ve kterém zůstaly zachovány kopie odesílaných denních hlášení. Srov. např. J. Krivský, M. Krížková, cit. d. s. 18.
- 36) APT, p. Richard, StA Litoměřice, f. Richard, k. 9.
- 37) Mapa koncentračního tábora z 1. 4. 1945; fotokopie mapy — APT.
- 38) StA Litoměřice, f. Richard, k. 9; oběžník z 27. 1. 1945.
- 39) StA Litoměřice, f. Richard, k. 9; zápis z jednání 30. 1. 1945.
- 40) StA Litoměřice, f. Richard, k. 9.
- 41) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 1, 43.
- 42) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 5.
- 43) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 32.
- 44) Zásady pro přemístění vešly v platnost 26. 8. 1943.
- 45) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 32.
- 46) Hlášení „OT — Einsatzgruppe“ z 24. 1. 1945.
- Fotokopie dokumentu uložena ve Studijním ústavu ministerstva vnitra.
- 47) J. Krivský, M. Krížková, c. d. s. 9.
- Protokol ing. Knie, fotokopie Studijního ústavu ministerstva vnitra. V československých archivech ani v literatuře jsme prozatím nenalezli nic bližšího o této firmě. Zdá se, že neměla výrobní charakter, zaměřovala technické odborníky a prováděla plánování a dohled i u dalších objektů. Podobnou funkci jako na Richardu měla například při zahájení výstavby chemických závodů v Záluží v roce 1939.
- Srov.: J. Markvart: Příspěvek k dějinám Chemických závodů v Záluží (1939/1945), Krušnohorský historický sborník, Regionální studie VII, Dialog 1968, s. 95.
- 48) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 4; dopis je datován 6. 6. 1944.
- 49) Fotokopie dokumentu — Studijní ústav ministerstva vnitra.
- 50) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 17; zápis z porad, které se konaly 20. — 22. 7. 1944.
- 51) Studijní ústav ministerstva vnitra — fotokopie dokumentu.
- 52) Státní ústřední archiv, KT OVS, k. 26. Záznam telefonického rozhovoru zástupce „vedení stavby“ Sentlebensa s velitelem „řidičského štábu“ Meyerem z 2. 11. 1944.
- 53) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 5. Záznam z porady s firmou Osram z 7. a 8. 6. 1944.
- 54) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 5a; nedatovaný záznam z jednání, „Aktennotiz 15“ — podle pořadového čísla lze jednání zařadit do první poloviny července.
- 55) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 39; záznam z 20. 11. 1944.
- 56) Fotokopie dokumentu uložena ve Studijním ústavu ministerstva vnitra.
- 57) Na poradě bylo konstatováno, že chybí 3000 vězňů, kteří měli být na Richard dopraveni z Horního Slezska. Domníváme se, že se plánoval transport vězňů z Osvětími, který už v lednu, vzhledem k evakuačnímu chaosu, nemohl být uskutečněn. Někteří osvětímští vězňové se dostali pěším nebo vlakovým transportem do Gross-Rosenu a tam odtud evakuačním transportem do Litoměřic. Tímto transportem přijelo 14. 2. 1945 do Litoměřic 1984 vězňů.
- SÚA, KT OVS, k. 26.
- 58) StA Litoměřice, fond Richard, k. 5.
- 59) Studijní ústav ministerstva vnitra — fotokopie dokumentu.
- 60) APT, vzp. s býv. vězňem V. Háblem z 26. 2. 1969, č. 443.
- 61) APT, sb. mikros. prac. č. 30, 41.
- 62) APT, sb. mikros. prac. č. 38.
- 63) APT, mikros. prac. č. 15.
- 64) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 17.
- 65) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 38.
- 66) APT, sb. mikros., výpověď G. Vámoše z 30. 3. 1967.
- 67) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 41.
- 68) APT, sb. mikros., výpověď maďarského vězně K. Bárdose z 18. 3. 1967, podobně např. APT, sb. vzp. K. Trtílka z 20. 8. 1969.
- 69) APT, mikros., výpověď maďarského vězně B. Tábora z 22. 3. 1967.
- 70) APT, mikros. prac. č. 41.
- 71) APT, sb. mikros., nezařazeno.
- 72) APT, sb. mikros., mikros. nezařazeno.
- 73) SÚA, KT OVS, k. 26.
- 74) APT, sb. mikros., mikros. prac. č. 32.
- 75) APT, sb. mikros., prac. č. 43.
- 76) M. Broszat: Nationalsozialistische Konzentrationslager 1938 — 1945, Anatomie des SS-States, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1967, Band II, s. 120.
- 77) M. Broszat, cit. d. s. 120.
- 78) E. Kogon: Das SS-Staat. Das System der deutsche Konzentrationslager, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1965, s. 273.
- 79) K. Jaspers: Otázka viny, Praha 1969.

⁷⁹⁾ APT, sb. vzpom. inv. č. 494 (V. Petr), 495 (J. Kalivoda).

⁸⁰⁾ APT, sb. vzpom. inv. č. 191 (K. Křížek).

⁸¹⁾ APT, sb. vzpom., vzpomínka I. Cotiče z roku 1960, sb. mikros., výpověď býv. pol. vězně R. Smolany z 6. 4. 1967.

⁸²⁾ Také totálně nasazení dělníci měli svá evidenční čísla, která se lišila od vězeňských čísel kteréhokoliv koncentračního tábora, jimiž litoměřičtí vězňové prošli. (V Litoměřicích pak už vězňové jinými čísly nebyli označováni, takže na kabátech nosili například své číslo z Gross-Rosenu, Osvětimi apod. Nová evidence proběhla pouze v úředních aktech kmenového tábora Flossenbürg.)

Tento „detail“ nepostřehli autoři statí a článků, kteří se tzv. Seifertovým deníkem zabývají.

⁸³⁾ APT, sb. vzpom. inv. č. 466 (V. Všianský); srov. J. Čmuchař, cit. čl. s. 126.

Seznam pramenů a použité literatury

Archivní materiály

Státní ústřední archiv Praha: Fond Okupační vězeňské spisy — Koncentrační tábory, kart. 26.

Státní archiv Litoměřice: Fond Richard, Mimořádný lidový soud, Horní úřad Teplice.

Archiv Památníku Terezín:

Fond Richard.

Sbírka vzpomínek bývalých vězňů koncentračního tábora v Litoměřicích a civilních dělníků.

Sbírka „pozůstalostí“.

Sbírka mikrosnímků: archivní materiály ze zvláštních fondů Státního ústředního archivu a výpovědi bývalých polských, sovětských, jugoslávských, maďarských a českých vězňů.

Studijní ústav ministerstva vnitra.

Literatura

M. Broszat: Nationalsozialistische Konzentrationslager 1938 — 1945, Anatomie des SS-Staates, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1967, Band II.

J. Čmuchař: „Richard“. Několik poznámek ke vzniku koncentračního tábora v Litoměřicích, Ústecký sborník historický, 1966.

K. Jaspers: Otázka viny, Praha, Mladá fronta, 1969.

E. Kogon: Das SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager, Europäische Verlagsanstalt Frankfurt am Main, 1965.

J. Křivský, M. Křížková: Richard — podzemní továrna a koncentrační tábor v Litoměřicích, Památník Terezín, 1967.

J. Markvart: Příspěvek k dějinám Chemických závodů v Záluží (1939/1945), Krušnohorský historický sborník, Regionální studie VII, Dialog 1968.

Ludvík Václavek

Literární tvorba Petra Kiena

Nadaný mladý umělec Petr Kien nemesměroval jen k výtvarné tvorbě. Poutala ho i hudba, jak o tom svědčí básně „Oper“ nebo „Konzert“ z r. 1935. Četba německých a světových klasiků starší i novější doby v něm probouzela touhu vyjádřit se také uměleckým slovem. Již v patnácti a v šestnácti letech píše Kien básně a jiné literární útvary, v nichž se projevuje samozřejmě nejprve reakce na literární podněty v podobě parodie a napodobení, současně však i schopnost samostatně umělecky vypovídat o světě a o reflexích, jež se k tomuto světu vztahují.

Kienovo básnické dílo není rozsáhlé. Není přitom známo vše, co vyšlo z jeho pera. Část se nedochovala, o některých dílech máme jen nepřímá svědectví. Veliké a otřesné je toto dílo jen v pozdní, terezínské fázi. Avšak i v raných básních studenta reálky Kiena je — při veškeré naivitě — leccos zajímavého, svědčícího o smyslu pro poezii a o vznikajícím hlubokém vhledu do věcí lidských.

Z předválečné Kienovy tvorby je zachováno 114 básní, 24 povídek a několik fragmentů v dramatické oblasti. Tyto texty byly donedávna v držení Kienovy tety Marie Franklové v Bzenci. Lyrická tvorba je rozsáhlejší a celkově významnější než ostatní zachovaná dílka. Básně — vesměs nerozsáhlé, převážně zpěvného typu — jsou zčásti datovány (těch je 74, vznikly mezi podzimem 1934 a maturitou v r. 1936), zčásti bez data. Tematikou, znalostí techniky a stupněm zralosti se nedatované kryjí s datovanými, takže pocházejí zřejmě ze stejné doby. Z těchto let, prožitých Kienem v Brně, je zachováno vše, co bylo napsáno. Jen jedna z básní, jež se dochovaly v Bzenci, pochází pravděpodobně z pozdějšího období, z doby Kienových studií na Akademii výtvarných umění v Praze, tj. od roku 1936. Je to báseň „Ich lieb dich, Prag“, vypovídající o pevné a dlouhodobé spjatosti básnickovy duše s Prahou. — Jde tedy vesměs o tvorbu patnáctiletého až sedmnáctiletého chlapce. To se projevuje v řadě básní v závislosti na vzorech, někdy v neujasněnosti výpovědi, v rozporu mezi záměrem a realizací, v konvenčním

charakteru sdělovaného i sdělování, v tendenci k parodickému zpracování známých motivů atd. Je však třeba říci, že v relaci k autorovu mládí je jeho lyrická tvorba značně nápaditá, jazykově bohatá a v části básní i samostatná a silná. Kienova síla spočívá především ve výrazu překvapení a údivu, s nímž se dívá na příznaky moderního světa, v bezprostřední bezradnosti, s níž stojí před otázkami sociální nespravedlnosti, která ho pobuřuje.

Podle tematiky a stylu lze tuto ranou lyriku rozdělit do několika skupin. Najdeme tu především útvary, jež lze označit jako zpěvnou přírodní lyriku, která pokračuje v tradicích německého impresionismu (např. báseň „Panorama“). Někdy je výpověď značně osobní, jindy je stylizována neosobně, jakoby bez účasti básnického mluvčího. Někdy jde spíše o jakýsi „popis“ než o vyjádření impresie („Trüber Tag“), avšak jsou tu i básně spojující impresi s reflexí (např. „In seinem grossen Königreich“, o postavení poezie v moderním světě techniky a komercializace). Za zvláště svěží a působivé lze považovat básně s impresionistickým východiskem, v nichž se provádí humorná antropomorfizace přírodních jevů („Dunkelblaue Wolkenfetzen“), nebo se „přírodní“, impresivně romantické ladění rozbíjí ironickou pointou („Romantisch“). Je tu výrazně patrné, že se Kien učil u Heina a Morgensterna.

K této poezii „vnějších impresí“ se druží i poněkud jiná oblast, totiž poetické zvládnutí osobních, jedinečných zážitků, situací a stavů, jež se však vztahují na obecné situace lidí ve všednosti současného bytí. Jde o jakési lyrické sebeuvědomění, zmocnění se světa a vlastní existence v něm. Někdy „měkce“, bez problémů, jen v podobě zachycení, jindy jako krizový stav, poetická otázka „co teď“ („Ich höre die anderen singen“). Najdeme tu i archetypní situace a všelidské základní otázky života a smrti („Ich fürchte mich“), avšak ty nepřevažují. Vyskytují se tu i komentáře k vlastní malířské činnosti, lyrická vyjádření estetického hledání („Wenn des Südens heisse Sonne“).

Jinou oblastí Kienových básní jsou obecnější reflexe, o člověku vůbec nebo o společensko-psychologických problémech (epikureismus, generační konflikt, patos činnosti, výpad proti konformismu i nonkonformismu, proti konvenční pseudoexistenci). Je tu také řada impresivně-reflexivních básní, vycházejících ze zážitku současné civilizace a jejích příznaků. Zde nenajdeme již měkkého poddávání, pocitu unesení, včlenění, nýbrž většinou dynamické sledování objektu a hodnotící komentář, spočívající někdy v reflexi, někdy jen ve sdělení rozporných pocitů, s nimiž jsou civilizační rekvizity přijímány. Na jedné straně se projevuje obdiv k „civilizaci“, tj. k projevům technického pokroku a k organizační dokonalosti velkoměsta, na druhé straně pak hrůza z toho, co se za vnějším ruchem a leskem skrývá: hlad nezaměstnaných, honba dětí za nepatrným výdělkem atd. Tón civilizační poezie (příznačný ostatně pro tradici poezie české, nikoliv německé) se pojí se silným aspektem sociálním. Sociální hledisko není vyjádřeno snad revolučním zvoláním nebo naučením o třídách a vykořisťování, nýbrž reflexí, prvotním, zárodečným uvědoměním si kontrastu, soucitem, údivem i odsuzující sentimentálností. To opět odpovídá více jistě linií v proletářské poezii české než revolučnímu básnictví německému — tedy spíše Wolker než Becher. Aspekt jen zážitku civilizačního příznaku dominuje v básních „Das Auto“, „Kaffeehaus“, „Zwei nackte Männer“ aj., aspekt sociální pointuje jiné impresie ze života moderního velkoměsta — „Grossstadtlichter. Hunger. Hunger“, „Verkehr“, „Zitronen“ aj. Báseň „Verkehr. Abendblatt! Abendblatt!“ např. je zajímavá tím, že se tu se sociálním hlediskem pojí hledisko poetické hry, rej rekvizit, a poloha básně připomíná V. Nezvala, popřípadě R. Davida. Tato vrstva básní je svou výpovědí i artistní výstavbou vyspělejší než vrstva básní s jen obecnými reflexemi. Básně se sociálním obsahem patří k vrcholům Kienovy předválečné tvorby.

V některých případech ustupuje moment otřesenosti poznáním sociálního faktu přímé obžalobě měšťáckého světa,

např. „Menschenwracks“, „In Palästen“. Výrazná pak je báseň „Die Wohnung ein Loch“, ve verši téměř volném, s velkou konkrétností situace, s uvědoměním si dosti daleko jdoucích souvislostí, a přitom se šibeničným humorem. — Je patrné, že Kien znal problémy velkoměsta a měl vztah k proletariátu, znal ekonomické problémy společnosti a lidu a byl pln soucitu s proletáři a nezaměstnanými. Pocházel sice z rodiny, jež měla původně dobré postavení v měšťanském světě, toto postavení se však od velké krize na počátku třicátých let výrazně zhoršilo; Petr Kien patřil k chudým studentům, jehož museli podporovat příbuzní. Brněnská a pražská chudina pak dávala impulsy jeho srdci.

K poezii o neosobních, obecných předmětech je třeba přiřadit ještě skupinu básní, v nichž se zesměšňuje snobský vztah k umění a kultuře vůbec, „Bildungsphilisterei“, popřípadě také umění řemeslné a kýčové. Jde tedy o estetickou polemiku, o výraz hledání pravého umění. V této oblasti však není básní výrazně zdařilých (např. „Schlagerrezept“).

Nejméně zajímavou oblastí, jež nemá co říci publiku, kromě těch, jimž byla adresována, je oblast různých satir na určité osoby, zvláště na profesory, a dále parodie některých básní Schillerových a Goethových.

Naznačil jsem, že Kien, ač velmi dobře zná německou poetickou tradici jistého druhu (klasika, romantika, impresionismus, zřejmě málo nebo nic z expresionismu a revoluční poezie), navazuje někde na českou sociální poezii nebo se jí blíží. Přitom není dosti jasno, nakolik ji Kien znal. Není pochyb, že ji musel znát, stupeň a hloubka této znalosti však není známa.

Mladý Kien neměl náboženských problémů a sotva vlastně vztah k náboženství vůbec. Jen ve dvou raných básních se dotýká náboženské oblasti. V básni „Auf dem grossen Erdenteppich“ vyplývá ze zážitku nádherné krajiny a z euforického pocitu bytí pocit vděčnosti ke stvořiteli. Avšak v básni „Kein Murren, kein Klagen“, pocházející ze stejné doby, vyjadřuje Kien přesvědčení, že člověk ne-

spočívá „v rukou božích“, že božství nemá vztah k člověku. — V pozdější tvorbě, v terezínských reflexích, není jediného náznaku náboženského myšlení.

V Kienově poezii se neprojevuje jako dominanta nějaká hrůza ze světa, pocit odcizení, ztracenosti, není touha po úniku a hermetickém uzavření do kontemplace. Přesto však najdeme — vedle výrazů pozitivního vztahu k životu a jeho jevům, a vedle výrazů angažovaného vztahu ke společnosti — několik básní, jejichž autorem je člověk stížený melancholií, více společenskou než osobní (např. zmíněná již „Kein Murren, kein Klagen“, či „Wir haben uns eingemietet“). Tu je slyšet tóny, jež jako by předjímaly zážitek Terezína a polohu básní z cyklu „Die Peststadt“. Tyto tóny zřejmě v Petru Kienovi sílily úměrně s tím, jak rostlo nacistické nebezpečí, sílily jeho příznaky. Báseň „So viele Herzen“, obsažená v dopise z roku 1939 nebo 1940, je otřesným lyrickým dokumentem o situaci člověka, jemuž uniká lidství, v němž vzniká vnitřní prázdnota pod tlakem nepříznivé reality.

Není jasné, zda v době intenzivní koncentrace na malířské studium ochladla Kienova potřeba vyjadřovat se básnickým slovem, či zda se jen básně z let 1936—1940 nedochovaly. Z této doby jsou známy jen dvě básně, o nichž už byla zmínka, o případných dalších není nic známo.

Podle sdělení paní M. Franklové, Kienovy tety, napsal Petr mnoho satirických miniatur proti nacismu a Hitlerovi, zřejmě už v době po maturitě, v době pražského pobytu. Tyto satiry a persifláže zničil za okupace jeho strýc v obavě, že by při případné prohlídce mohly být objeveny nacisty. Z této aktuální tvorby s politickým postojem zbyly jen nepatrné části. Je to báseň „Er war aus andern, windstill guten Zeiten“, persiflující anonymní osobnost politického života — jde, podle jistých příznaků, asi o Hindenburga, komického v zestárlosti i v roli, kterou sehrál, když předal moc nacistům. Báseň zřejmě pochází z doby nepříteli vzdálené roku 1933, kdy Hindenburg byl ještě v myslích všech, kdo sledovali německý vývoj. Plné důsledky Hindenburg-

gova činu samozřejmě nebyly ještě patrná a v básni se o nich nemluví. Politická je i satira „Alle vielgepeinigten Bewohner“, posmívající se reakční propagandě o „rudém pekle“ a oceňující pomlouvaný a zakázaný svět, v němž se uskutečňuje hospodářský plán a řada sociálních vymožeností. Je jasné, že jde o SSSR, i když přímé označení není v této alegorii vysloveno. „Nebe“, tj. kapitalistický svět, propadá krizi a zbrojí.

Kien psal také drobnou prózu, a to s různou tematikou a v různých žánrech. V několika povídkách jde o zážitek různých příznačných složek lidského bytí v moderním světě, o postižení atmosféry, jež vzniká tam, kde se setkávají městští lidé, tedy o jakousi „impresivní lyriku v próze“. V povídce „Arnold“ vzniká atmosféra sportovního utkání, v povídce „Sonntag“ obraz mentality nedělních návštěvníků kina. Pohádka „Es ist eine Stadt“ je esteticky naučná, vypráví o relativitě estetického vnímání, pohádka „Beim Namen des Geldes“ vypráví o královně Krizi a králi Mamonovi, vyjadřuje mytologicky hrůzu z krizového světa, odpor k mocným i bohatým, a zároveň hravě travestuje vlastní mytologii a její postavy. Je tu i autobiografický psychologický záznam („Seine Träume waren unruhig“) a sebeironická anekdota o společenském neúspěchu mladého malíře („Wenn ein naiver Jüngling“). Zajímavá je stylizovaná, čistě epická, nereflexivní sebeobžaloba z vraždy „Der Fallschirm“. Horror „Allerseelen“ je zčásti motivován hrou s komickými momenty „strašidelné“ literatury, hlavně pak opravdovou hrůzou z rozkladu a neexistence člověka po smrti, pocitem hluboké deprese při konfrontaci se smrtí. Hrůzná magická povídka s faustovským motivem (v současném životě) „Lustig stehen die letzten Häuser“ připomíná atmosféru i techniku děl Gustava Meyrinka. Kienovi se v próze daří lépe abstrahující stylizace, epické zjednodušení než „vymalování prostředí“. Tenduje zřetelně ke zkratce, jasným vyprávěčským konturám. Uvedené povídky mají platný obsah a jsou i dnes čtivé. Většina ostatních pak jsou pokusy o parodie, satiry na určité osoby atd.

Z předválečného období se zachoval i fragment parodické pohádkové hry bez názvu, zřejmě z doby středoškolského studia. Ve hře se spojuje mytologie pohádková i literární s antipohádkovým postojem, parodií, komikou i desiluzí. Výchozí pozicí je tu asi bytostná vzpoura autorova proti všemu, co člověka obklopuje, a proti literární tradici. Vtipně se tu montují literární motivy, avšak vlastní umělecké prostředky jsou dosti omezené. Není jasné, k čemu hra směřuje. Je však zajímavá jako motivický a stylový předstupeň oněch pohádkových her, které Kien psal v Terezíně, zvláště snad pro hru „Král a smrt“. Dále je zachován fragment filmového scénáře, zřejmě z doby pražského pobytu. Děj filmu se odehrává ve velkoměstském prostředí, daném výrazně pracujícími lidmi. V mnohém působí jako montáž z týdeníků. Moderní svět práce, civilizace a skutečného umění je kontrastován s růžovou fašší a komerčním cílem kýče. Snaha vizuálně vyjádřit psychické stavy, civilizační zážitky, sociální napětí ve společnosti (nezaměstnaná inteligence v době ekonomické krize), nespravedlivý sociální řád a komercializované protiletetické myšlení — to jsou příznaky tohoto textu.

V době terezínského internace Kien dále literárně tvořil. Z této jeho produkce jsou však zachovány jen zlomky, a to z tvorby lyrické. Kien napsal (podle všech příznaků v létě a na podzim 1942) cyklus básní „Die Peststadt“, jenž byl přeložen do češtiny a zhudebněn Gideonem Kleinem pod názvem „Mor“.¹⁾ Čtyři básně z cyklu otiskl ve sborníku terezínských dokumentů H. G. Adler²⁾; v Adlerově držení je snad text dalších dvaceti básní, jež však nebyly dosud zveřejněny. V držení Památníku Terezín jsou kopie sedmnácti básní cyklu; kopie byly zřejmě pořízeny nesystematicky, bez důsledného vnitřního řazení.³⁾ V některých případech nejsou jasné hranice mezi jednotlivými básněmi a strofami. Mezi těmito básněmi jsou i čtyři básně, uvedené Adlerem. — Jedna z básní byla již uveřejněna i v českém překladu.⁴⁾

Cyklus „Morové město“ — i když nám asi není znám v úplnosti — svědčí již

o zralém básnickém umění, jež vyrostlo v atmosféře temna a smrti. Všechny básně nejsou na stejně vysoké úrovni, řada z nich však stojí velmi vysoko. Obrazy z „morového města“, Terezína, tvořené z pochmurných impresí, posunuté do mytologické atmosféry metaforikou, v níž je vyjádřena jednak nelidská přítomnost i současně očekávání ještě hrůznější budoucnosti, se řadí silou své výpovědi důstojně po bok oné poezie o utrpení Židovských obětí nacistického teroru, jež vešla do světové literatury, např. po bok díla Nelly Sachsové nebo Paula Celana. Od značné části poezie tohoto druhu se Kienova liší tím, že vznikla přímo v táboře, nikoliv v emigraci a nikoliv retrospektivně. Nemí v ní časového a věcného odstupu, není ovšem přehledu o celkovém osudu vězňů v Evropě, o rozměrech nacistických zločinů, nereaguje se na ně v jejich šíři a obecnosti. [Je ovšem nutno vzít v úvahu, že se zřejmě počítalo s veřejným uvedením cyklu, že nebylo možno vyslovit přímou pravdu o táboře, a i proto se užívá v básních alegorizující anonymní místa a věci. Nemluví se ovšem o podstatě „moru“.] Naopak tato poezie — jejíž autor se nedožil osvobození — má sílu bezprostřednosti zážitku a reakce na něj. Kienova poezie je svérázná, nezná klíše a nehledá např. oporu v náboženství nebo v iracionální jednotě Izraele, jako je tomu u Nelly Sachsové. Kien tvoří temné obrazy hrůzy, dusného tlaku vědomí smrti, kde nepohnutost, absence dynamiky ženou člověka k zoufalství („Die Leichen unbegraben. . .“, „Ohn Atem, kahl, zerrissnes Hemde“). V roce hrůzy, kdy nepohřbení leží na ulicích (léto a raný podzim 1942), zastavila šokovaná příroda svůj normální chod, podzim odmítl barvit listí („Kam sonst der Herbst gegangen“). V depresivním bytí nezůstala člověku ani krása kompenzující iluze, útek do snu — i sny ovládlo bídné terezínské bytí („Wir träumen nicht von Bergen und Talen“). Smutek a hrůza osudu persekvovaných působí tím děsivěji, čím více si uvědomujeme, že Kien byl svým založením umělec s pozitivním vztahem k životu. Od jeho básní ze studentských dob k básním terezínským proběhla hrůzná proměna vněj-

šího bytí i Kienovy tvorby a uměleckého postoje. — Kienův lyrický mluvčí však nepropadá vždy a jednoznačně depresi a zoufalství. Věřil ve vnitřní sílu člověka, již nelze přemoci ani tehdy, kdy perspektivy lidské fyzické existence jsou ztraceny („Wir mahlen Minuten“, „Kein Denkmal stand so einsam“). — Vedle chmurných obrazů tábora a jeho atmosféry (kde mezi přímým postižením reality a jejím metaforickým vyjádřením nemusí být velké rozpětí) najdeme tu i velmi osobní lyrické reakce, vyjadřující touhu po svobodě a životě („Nie wieder wirft der Mond“, „Die Schwalben schwippen“). Veliká síla mluví z básně „Nehmt meinen Fluch mit auf den Weg“, v níž Kien vyslovuje přání, aby příští generace byly zbaveny hrůz i pomyšlení na ně.

Tyto básně jsou jedinečné jako lyrický dokument jednak o Terezíně, jednak o osudu obětí nacismu vůbec.⁵⁾

Svým optimistickým tónem a svěžím rytmem se liší od „Morového města“ nadějeplná báseň „Ach Strassen, liebe Strassen“, napsaná 12. března 1944. Silnice jako by se otevřely, v kolektivním lyrickém „my“ vzniká pocit, že po nich půjdou vězňové opět do světa svobody, že celá Evropa jim bude otevřena. S představou uvolněných cest ovšem asociuje představa postupu spojeneckých armád, které se nezadržitelně po silnicích blíží. Tato optimistická nálada — a iluze — byla ovšem vyvolána jarní fází terezínského okrašlovací akce a dočasným zastavením transportů do Polska.

Kien napsal v Terezíně také několik her, jejichž text se vůbec nezachoval. Uvedena byla z nich jen jedna, a to hra pro tři herce „Loutky“.⁶⁾ Podle sdělení pana Františka Mišky, jenž hrál v tomto kuse jednu z rolí, šlo tu o alegorické vyjádření situace a smýšlení v protinacistickém duchu. V anonymní zemi, postižené tureckou okupací, se hrdina rozmýšlí, zda má provést atentát na cizího vládce, a rozhodne se provést tento čin. Publikum chápalo ovšem hru jako projev odporu, povzbuzení a formu boje.

Na rozdíl od „Loutek“ nevíme nic o obsahu opery „Kráľ a smrt“, kterou na Kienův text, přeložený do češtiny,

složil Viktor Ullmann. Provozování opery bylo však zakázáno.¹⁾

Petr Kien v Terezíně spolupracoval s českými výtvarnými a hudebními umělci, jeho hry byly uváděny či aspoň připraveny českými soubory, jeho básně překládány do češtiny. Naopak tu nebyla spolupráce s německými umělci a skupinami, jež v Terezíně působili. Je zřejmé, že Kien se už v Praze včlenil do okruhu českého kulturního světa, podílel se na výstavách českých výtvarníků. Je ostatně příznačné, že své obrazy podepisoval **Petr Kien**, ač jeho vlastní jméno bylo **Franz-peter**, v některých dokumentech z polo-

viny třicátých let je uváděn jako Franz Kien. Nikde se neobjevuje jako **Peter**. Kien psal ovšem jen německy, k Čechům ho však přibližovala spolupráce s českou kulturou a později jistě i odpor k německé okupaci. Zachované dopisy ostatně svědčí o tom, že ovládal češtinu vlastně bez chyb; čeština se mu však nemohla stát jazykem uměleckého projevu.

Kienovo dílo nebylo ještě vydáno a ne-realizovalo se tedy zatím jako literatura v pravém slova smyslu; je v zájmu československé kultury (a nejen jí), aby se dostalo do rukou čtenářů jádro Kienovy lyriky i prózy.

- 1) O této skladbě Gideona Kleina se zmiňuje ne-realizovaná edice knihy Zdeňka Lederera a Josefa Poláka „Ghetto Terezín“, připravená v Praze 1949 a redigovaná Jiřím Žantovským. Na str. 119 je poznámka: „Slova Petr Kien; český překlad.“ Zde ani jinde není uvedeno, kdo Kienovy básně překládal, rovněž nikoliv, kdo byl překladatelem jeho her do češtiny. Podle ústních svědectví byl autorem překladů Zdeněk Lederer.
- 2) H. G. Adler: Die verheimlichte Wahrheit. Theresienstädter Dokumente. Tübingen 1958, s. 255 až 257.
- 3) Originály vlastní paní Helga Wolfensteinová-Kingová.
- 4) „Morové město“. Přeložila Ivana Marková. Židovská ročenka 1962—1963, s. 49. Vyd. rada žid. náboženských obcí, Praha. Jinak nebyly Kienovy básně dosud uveřejněny.
- 5) V uvedené již nepublikované práci „Ghetto Terezín“ lze číst na str. 125: „Petr Kien, narozený 1919, byl v terezínském výtvarnictví tím, čím byl v hudbě Gideon Klein a v divadelnictví Gustav Schorsch: mimořádně nadaným mladým umělcem, jehož práce se v Terezíně rychle vyhranila v závažný umělecký projev... Jeho umělecká osobnost byla rozdávena; kreslil a maloval, a také psal. Jeho tvorba slovesná — básně a dramata silně expresionistického ražení — se povahou i významem značně lišila od jeho tvorby výtvarné. Pro Kiena bylo

psaní jakýmsi odreagováním přítomnosti, k jejímuž výtvarnému zpracování potřeboval větší časový odstup. Témata těchto prací byla často aktuální, leckdy s židovskou problematikou. Z několika divadelních her, jež napsal, měla umělecký význam jen již uvedená dramatická skica „Loutky“... Všichni tři, kreslíř Fritta, malíř a kreslíř Kien a malíř Ungar, mají několik společných znaků: zřetelně rychlé dozrání jejich tvorby v Terezíně, která hodnotou převyšuje jejich tvorbu před Terezínem, dále hlubokou zaujatost prací a vnitřní nutnost pracovat za jakýchkoli podmínek; a konečně společným je i jejich osud, neboť ani jeden z nich se nedočkal let míru.“ Myšlenka o urychleném uměleckém dozrání v Terezíně platí u Kiena i pro slovesnou tvorbu.

- 6) „Před Ženitbou uvedl Schorsch dramatickou skicu Loutky, napsanou malířem Petrem Kienem a přeloženou do češtiny, závažný dokument i slovesný, cenný svým vystižením atmosféry let 1939—1945 v zemích obsazených Němci.“ — Ghetto Terezín, s. 121. V knize Karla Laguse a Josefa Poláka „Město za mřížemi“, Praha 1964, s. 192, se píše: „[Gustav Šorš] režíroval dramatickou skicu Loutky od Petra Kiena. Tato dramatická skica napsaná v Terezíně se zabývala aktuální problematikou nacistického způsobu života.“
- 7) Ghetto Terezín, str. 118.

M a l í ř s k ý o d k a z P e t r a K i e n a

Oliva Pechová

Když v prosinci 1941 přišel Petr Kien do Terezína, bylo mu teprve dvaadvacet let. Mladík, projevující již od nejútlejšího mládí mimořádné umělecké nadání, absolvoval sice jen tři ročníky Akademie výtvarných umění (po okupaci, kdy mu byly všechny školy uzavřeny, se odborně zdokonaloval v úzkém kruhu žáků Officiny Pragensis, kterou založil Hugo Steiner a v jehož práci pokračoval se stejnou náročností Jaroslav Šváb), přesto však zanechal po sobě rozsáhlé dílo, které i s odstupem mnoha uplynulých let ukazuje silou svého uměleckého výrazu, že si právem zaslouží větší pozornosti a zveřejnění, protože zatím zatím zůstalo známé jen úzkému kruhu jeho přátel.

Ve škole prof. Willy Nowaka na Akademii výtvarných umění patřil Petr Kien k nejnadanějším žákům. Výtvarné počátky patnáctiletého chlapce byly neobyčejně vyspělé. Projevoval pohotovou zručnost v kresbě, bystré vnímání okolního světa, širokou stupnicí vlastní představivosti a fantazie, ale zároveň i široký okruh zájmů. Také neukojitelná touha po všestranném vzdělání a poznávání představovala u Kiena spolehlivou základnu, z níž se mohl úspěšně rozvíjet jeho vrozený umělecký talent. Kreslil drobné anekdotické historky a od počátku jej přitahovali lidé; kreslil portrétní studie osob jemu blízkých i těch, které jen tak potkával ve svém okolí. Jednoduchou, ale suverénně jistou kresbou dosahoval neobyčejně působivých výrazů v překvapivé umělecké vyzrálosti a názorové vyhraněnosti. Obrázel se v nich živý zájem o člověka, a to nejen jako pronikavá psychologická studie, ale i jako daleko hlubší výpověď o jeho účastném zájmu, o jeho místě a o vztahu k okolnímu světu v širším analytickém pohledu všeobecného lidství. Vážnému, hloubavému chlapci však byla vlastní i nutná jiskra veselosti a plného odhodlání mládí, i britký sleh kritického pohledu, rozlišuj-

ciho společenskou a sociální skutečnost doby vyhocených protikladů hospodářské krize.

Když ve třicátých letech začínal povážlivě ukazovat v Německu Hitlerem nastolený nacismus své expanzivní záměry a objevovaly se i důsledky zvrhlé politické a filosofické ideologie, hleděl Petr Kien již s obavami do budoucnosti, třebaže netušil, jakou zkoušku bude muset podstoupit celý národ, a nemohl zdaleka dohlédnout konce nadcházejících útrap. Jeho srdce obestřely úzkostné vidiny těchto důsledků ještě tím více, že pocházel ze židovské rodiny. Tyto své stavy úzkosti vyjádřil i několika kresbami. Ale snad právě proto se ještě více pohroužil do umělecké práce, zaměřené koncem třicátých let již do obdivuhodné šíře. Neustále pilně kreslil a maloval vše, co viděl svýma mladýma, bystrýma očima a plně prožíval svým senzitivním srdcem.

Zkoušel různé malířské i grafické techniky v širokém uplatnění, vytrvalým opakováním dosáhl jejich dokonalé zvládnutí a ověřoval si jejich následně účinky. S menším zaujetím se věnoval větším kompozicím v olejomalbě, jakož i drobným kresbám či grafickým návrhům, v nichž překvapoval stejnou pohotovostí nápadů.

Velký vliv měl na něho jeho učitel prof. W. Nowak, který byl nejen výtečným pedagogem, ale i člověkem velké umělecké citlivosti a širokého rozhledu. Zsvětíl jej do poznání zákonitostí světla a barvy a ještě více posílil jeho vyznání k francouzským impresionistům, z nichž nejvíce obdivoval E. Maneta, P. Cézanna, van Gogha a P. Gaugina. Ve škole nalezl i věrná přátelství svých spolužáků, zvláště Františka Jiroudka, Jiřího Horníka a Evžena Nevana, s nimiž ho spojovala názorová shoda. V nekonečných debatách vyrůstaly a třibily se jejich názory nejen na umění, ale i na široký okruh otázek filosofie, politiky i každodenních starostí oné pohnuté doby. Kien patřil již tehdy ke studentům hlásícím se k levě orientované části pokrokové inteligence, která viděla naplnění svých ideálů v socialisticky uspořádané společnosti. Rovněž jeho názory na umění vyrůstaly z této ideové orientace. Jeho umělecké tvoření vycházelo z realistického pozorování a poznání okolního světa ve všeobsáhlém pohledu, pronikajícím hluboko pod povrchové zdání, a estetickou výchovnou funkci umění považoval za důležitý nástroj působení a formování člověka.

Píle a soustředěná pracovitost mladého umělce byla obdivuhodná. Do doby nuceného odchodu do Terezína namaloval více než půl stovky olejomalb, z nichž převážnou část představují portréty, ale stejně ho upoutaly i pohledy do městských zákoutí, krajiny a zátiší. Rychlý vývoj mladého, nadaného malíře, jehož talent se v poměrně velmi krátkém čase rozvinul v mnoha tvůrčích schopnostech, byl příslibem do budoucna. I když započatá cesta znamenala cestu hledání a zápasů, přece zde již stála vyhraněná malířská osobnost, která měla před sebou všechny předpoklady úspěšného růstu. Tento nadějný příslib byl však až příliš záhy násilně zabrzděn událostmi, které Kienovi nedovolily ani se projevovat na veřejnosti, ani získat jakékoliv uplatnění, jež by mu dávalo též existenční možnosti. Třebaže se například věnoval i knižním ilustracím, vynikajícím pohotovostí kresby, nápaditostí i jemnou citlivostí, všechny jeho překvapivé nápady zůstaly jen ve skicářích a návrzích. Jeho názorové a umělecké zaměření jej nejvíce sblížovalo s programem skupiny malířů „Sedm v říjnu“.

Do Terezína přijel Petr Kien již 4. prosince 1941 (s transportním číslem 855), protože mezi prvními transporty byli žádoucí i malíři, kteří se měli již od začátku podílet na budování tak monstrózního města, v jehož zdech se mělo nakonec stěsnat až 60 000 nucených obyvatel. Byla zde zřízena technická kancelář, která měla za úkol vypracovat různé plánky, provádět měření, písařské práce, byly zde od německých dohlížitelů objednávány oficiální kresby, doprovázející různá hlášení, a grafy, které měly ukázat, jak je o obyvatele města dobře postaráno. V této kanceláři se soustředili také všichni malíři transportovaní do Terezína a záhy se zde uplatnil i Kienův všestranný umělecký talent, přestože Kien patřil k nejmladším členům kanceláře.

Zvláště před příchodem komise Mezinárodního červeného kříže do Terezína na jaře r. 1944 (komise měla zkoumat životní podmínky vězňů), se muselo město ukázat jako nej-

humánnější koncentrační tábor, v němž jsou poskytovány i možnosti kulturního rozvoje. I malíři se museli podílet na různých akcích ke „zkrášlení“ neutěšeného a absurdního prostředí. Jedním z takových úkclů byla příprava dokumentů k zamýšleným „dějinám lágru“, které měly zachytit život obyvatel „ghetta“. Malíři k tomu sbírali materiál, zaměřený ovšem tak, aby mohli světu ukázat skutečné prostředí a život deseti-tisíc vězňených v jakési předposlední stanici, odkud vedla pro většinu jen cesta do velkého neznáma. V oficiálních kresbách museli malíři ovšem potlačit nejprve sami sebe: jsou naaranžované, uhlazené, vynikají precízní kresbou, jako by už samy napovídaly, že se jedná jen o povrchové zdání. Těžko je za nimi rozpoznat jednotlivé vyhraněné malířské individuality, které se projevovaly ve skutečnosti úplně jinak. Většina těchto kreseb se prováděla na průsvitných papírech, aby mohly být rozmnožovány ozalitem, jedinou reprodukcí technikou, která zde byla možná. Také Petr Kien se podílel na těchto pracích, a k jeho ozalitům se dochovaly i některé kresby a skici, ukazující daleko větší život a uměleckou náročnost. Tento druh práce byl však jen povinnou daní, zaplacenou malíři za poměrně větší volnost, s jakou se mohli věnovat své vlastní tvůrčí práci.

Technická kancelář poskytovala malířům i nejnmutnější vybavení malířskými prostředky, zvláště papír; nikdy jich však při velmi pilné a usilovné práci všech nebyl dostatek. Kreslilo se na vše, co bylo k dispozici, a v nouzi byly dokonce využity i zadní strany starých plánů města a pevnosti. Bylo nutné zorganizovat ilegální cestou, pomocí přátel, dopravu a přísun nezbytných malířských prostředků do tábora, aby malíři mohli věrně zachytit všechno to, co se odehrávalo za uzavřenými hradbami pevnosti, a aby mohli zanechat svá otřesná svědectví a výpovědi. Takto získané prostředky byly jen velmi omezené a muselo se s nimi velmi úsporně nakládat. Jedině Petr Kien namaloval i zde větší počet olejomalb, a když se nedostávalo malířské plátno, musel vzít zavděk jutou ze starých pytlů.

Po příchodu do Terezína se Petr Kien s temperamentem a pílí jemu vlastní vrhl do horečné umělecké činnosti. Snad pracoval ještě usilovněji proto, že nemohl před sebou vidět ani perspektivu svého úsilí, ani vědět, zda on sám i jeho dílo mohou vůbec přežít nastalé utrpení a splnit tak své poslání.

Umělecká činnost kolektivu malířů měla velký ohlas mezi spoluvězni a byla do určité míry podporována i samosprávou tábora, která se snažila umožnit práci umělcům i tím, že dostali k obýváním několik málo čtverečních metrů prostoru, protože jinak byl v tak přelidněném prostředí dřevěný kavalec jediným soukromím. Měli také o málo větší volnost pohybu, dokonce se jim někdy podařilo proniknout i za hranice zdí pevnosti. Jejich díla byla i vystavována ve veřejně přístupných místnostech, a pro každého vězňeného znamenala získaná kresba nebo portrét nesmírně mnoho k obohacení života. Byla pečlivě opatrována a v tajném úkrytu mnohdy nastoupila i se svým majitelem cestu do neznáma. Některé obrázky byly vyměňovány za nejnmutnější potraviny, a tak se jich poměrně hodně dostalo mezi spoluvězně. Také Kienovy kresby si přivezlo mnoho jeho přátel po osvobození domů na památku — velká část jich byla uschována u těch, kteří zůstali v Terezíně až do konce války.

Petr Kien i v Terezíně pokračoval v nastoupené cestě, a tak jeho nové obrazy a kresby navazují na dosavadní umělecký vývoj. Kreslil neustále, při každé příležitosti, zachycoval prostředí tábora a zvláště rád portrétoval lidi. O náměty nebyla nikdy nouze, nabízely se na každém kroku, a on vyhledával obzvláště náměty z prostředí a okruhu lidí jemu blízkých, zvláště pak ze světa hudby a divadla, protože sám v hudbě velmi vzdělaný a nadšený vyznavač divadla našel mezi těmito umělci celou řadu přátel. Vznikla tak galerie portrétů lidí, s nimiž ho spojovala i úzká spolupráce na poli kulturního života v Terezíně, z nichž však mnohým nebylo již dopřáno vrátit se zpět do svých domovů.

Kien si svoji práci nijak nezlehčoval. Měl u sebe stále připravený kousek papíru a tužku — kreslil při zkouškách hudebních produkcí i divadelních představení a s pl-

ným zaujetím hledal a obměňoval výrazy svých kreseb. Dříve než vznikla kresba v definitivní podobě, připravil několik náčrtů a studií. Tísňivé omezení na kreslicí čtvrtky a malé útržky papíru však znamenalo, že se celá jeho intenzivní tvorba rozptýlila do nekonečné řady drobných skic, studií a kreseb drobných formátů, obdivuhodně svěžích, bezprostředních, neobyčejně sdílných svou výrazovostí a naplněných monumentálním napětím. Neměl zde podmínky, aby vytvořil rozsáhlejší kompozice, díla vyspělé zralosti, která by mohla ztělesnit a naplnit všechny jeho neuskutečnitelné touhy a představy. I tak je však jeho dílo, které se zatím podařilo zjistit, obdivuhodné nejen svým rozsahem, ale i výtvarným ztvárněním, a každá i jen drobná kresba představuje svébytný umělecký projev.

Ve všech kresbách portrétů se projevuje osobitá síla evokace, odhalující pronikavým pohledem celé duševní hnutí i charakter zobrazovaného, k nimž Kien přístupoval s hlubokým, jímavým lidským soucítěním. K vyjádření toho mu dostačovala prostá, jednoduchá linie kresby tuší nebo tužkou, zvláště jemné odstíněnosti dociloval pak v pastelů a hruďce, nebo jemných či energicky rozmáchlých tazích štětce, modelujících se suverénní jistotou přesné tvary, objemy a výrazy. Sugestivní síla linie v nich postupně nabývá dramatické plnosti i monumentální věcnosti. Série portrétů hudebníků a muzikantů, kreslená tuší, ukazuje v tomto směru dokonalost až klasickou. Zachovaly se i výborné portréty malířů O. Ungara a B. Fritty, kteří mu byli blízkými přáteli i rádci. Ale Kien s naivitou i vervou svého mládí měl i smysl pro anekdotický charakter, a tak mnohou podobiznu doplnil i anekdotickým vyjádřením zálib či povahy portrétovaných.

Ke kresbám využíval i jemného lavírování tuší nebo akvarelu s odstupňovaným kontrastem světla a stínů. Nakreslil zde i mnoho studií aktů, které patří k základním kamenům malby. V Terezíně musel nutně pocítovat nedostatek literatury i reprodukci děl svých oblíbených malířů, a proto také pro sebe i pro poučení ostatních nakreslil několik obměn podle jejich obrazů, v nichž dokázal několika prostými čarami vystihnout charakter i smysl jejich malby.

Přístup do nemocnic mu umožnil zachytit v kresbách prostředí operačních sálů, ale chodil i do nejrůznějších dílen a zaznamenával tam pracovní prostředí i lidí při práci. Ještě více ho přitahovalo divadlo, pro které snad pořizoval i některé dekorace. Na drobných kresbách zachytil vzrušené chvíle příprav na divadelní představení, k jejichž přípravě patřilo i vybudování improvizované scény na půdě kasáren či v zákoutí dvora, aby tak mohla uniknout pozornosti německých dohlížitelů. Kreslil herce, kteří i v podivných kostýmech mohli alespoň na chvíli vyvolat jiný svět a přinést aspoň trochu jasů do chmurné všednosti života v táboře. Pozoroval lidi procházející se městem, všechno to lidské hemžení, i lidi neúnavně čekající na svoji porci špatného jídla, odevzdaně postávající ve frontách a marně se bránící převaze násilí. V pohledech do vnitřku tábora vyhledával různá zákoutí, přitahující svou bizarní malebností.

Kreslil stromy v parku i okolní, tak nedostupnou a vzdálenou krajinu. V kresbách krajin se linie uvolňuje a rozechvělá vibrace čar rázně vrhaných na papír navozuje atmosféru prodchnutou tísnivou náplní určité chvíle. Jako by se v nich soustředila všechna ta násilím potlačovaná láska k přírodě a touha spočinout v jejím všeobjímajícím lůně, v pokoji a míru, plně pocítovat bez obav a bolesti její zemitou vůni i jas životodárných slunečních paprsků. Senzitivní vnímání a evokace nálad a dojmů byla u mladého umělce zvláště silná. Ve zhuštěné, dynamicky plně zkratce, oplývající poetickým přízvukem, zachycují onen v přírodě se v rytmickém střídání neustále opakující pohyb i v jeho neopakovatelné jedinečnosti v určité chvíli atmosféry. Připomínají něco z lyricky laděných krajin japonských malířů, v nichž mistrovská zkratka i jednoduché výrazové prostředky dokázaly v plné hloubce prostoru navodit právě onu poetickou stránku krajiny i přírodních zákoutí, docíleně obdobně účinným zhuštěním a zjednodušením, jaké tak mistrně ovládali holandsští krajináři předchozích století.

Oproti velkému množství kreseb nemohl Kien v obtížných podmínkách vytvořit

adekvátní množství olejomalb, technicky i materiálově daleko náročnějších a vyžadujících i více času a soustředění, než jaké bylo možné ve dnech naplněných nejistotou a překotným chvatem. Je však možné předpokládat, že jich v Terezíně namaloval více, než se zatím podařilo zjistit. V obrazech z města — proti předválečným pracím — potměšla zářivá barevnost tónů a převládající odstíny šedě odpovídají i převaze neutěšenosti a bezmocnosti života v lágru.

Několik portrétů ukazuje určitou nesourodost; jde snad spíše o studie a hledání výrazových možností. Některé z nich modelují podobu hladce splývavými tahy štětce a ulpívají v omezené plošnosti, jiné mají více expresivního zvýraznění i v uvolnění malířského rukopisu s větším důrazem na význam světla. K nejlepším patří portréty důvěrných přátel — dr. Springera, Gideona Kleina a Gustava Schorsche v temně zeleném šatě. Poslední portrét je zvláště harmonicky ucelený a vyvážený, malířsky svěží a vyzrálý, v něm došel snad nejdál v syntéze moderního realismu.

Pro Petra Kiena skončil pobyt v Terezíně 16. října 1944, kdy byl společně s rodinou i ostatními umělci, kteří zde ještě v té době pobývali, zařazen do jednoho z transportů, které byly narychlo vypravovány do Osvětimi. To byl také konec umělecké cesty nadaného malíře, protože zeslaben podlehl zřejmě v Osvětimi-Birkenau tyfové epidemii. Zůstalo však po něm poměrně rozsáhlé dílo, které stačil v těch několika málo letech svou pilnou vytrvalostí vytvořit a které, i když rozptýlené v nespočetné řadě drobných prací, ukazuje ucelený vývoj umělce, který však nebyl zcela dokončen. Lze toho litovat tím spíše, že Kien byl svými mimořádnými schopnostmi předurčen k tomu, aby podnětně přispěl k vývoji našeho současného malířství. Výstava jeho prací, uskutečněná poprvé v roce 1971 v Terezíně, jen znovu potvrdila, že jeho dílo i v dosavadním časovém odstupu je stále platné a přitažlivé a že si právem zaslouží, aby s ním byla seznámena široká veřejnost.

Petr Kien

Ich lieb dich, Prag

*Ich lieb dich, Prag; und wenn ich dirs gestand,
weiss ich, nie hab ich deiner Gegenliebe teil
auch meine Liebe gibt kein Unterpand,
ich lieb dich, Prag, und wenn ich dirs gestand,
bist du mir doch für andre Strassen feil.*

*Ich lieb dich: deiner Hüften, Ufer, Schwung,
den Glanz der Wunderaugen am Hradschin,
ich liebe dich: mehr fast noch als deinen Prunk,
gibst du dich einem kleinen Lächeln hin.*

*Selbst in der Fremdheit hast du mein Vertrauen.
Wie oft ging neben dir ich ohne dich!
Durch deine Häuser lieblos ging mein Schaub,
als einem Bild, das kaum noch der Geliebten glich.*

*Und doch: in jedem Schritt ist die Gewähr,
dass ich mich nach dir sehne ausser Land,
in mir bleibt etwas, bin ich nicht in deinen Armen, leer.*

*Und doch: in jedem Schritt ist die Gewähr,
dass ich für keine andre Strassen fand.*

*In jedem Schritt. Allein wie klagst, zu spät,
dass ich die Stunden, dir gesellt, nicht tiefer trank;
wie ist mir nach den Ungenützten bang
in jedem Schritt, der nicht auf deinen Steinen geht.*

Petr Kien

Verkehr

*Abendblatt! Abendblatt!
Na, genug des durch-die-Strassen-Watens.
Kinder, drückt Euch nicht die Nasen platt
Abendblatt! Abendblatt!
dort am Glas des Lebensmittelladens.*

*Wie so glatt
Abendblatt! Abendblatt!
wächst fussabwärts du im nassen Gehsteigspiegel
und die Stadt
Abendblatt! Abendblatt!
schminkte heutesich aus buntstem Farbentiegel.*

*Grell und matt
Abendblatt! Abendblatt!
zittern Neonlichtreklamen
du wirst satt
Abendblatt! Abendblatt!
Rein vom Anschauen schön geputzter Damen.*

*Pferdestärke, Kilowatt
Abendblatt! Abendblatt!
still den Hungerwurm mit dem, was andre essen
Na, das schöne Bild der Stadt
Abendblatt! Abendblatt!
lässt Dich diese Kleinigkeiten rasch vergessen.*

Petr Kien

Když tím žhavým sluncem...

*Když tím žhavým sluncem jihu
na čele se pot ti mží,
vzpomeň toho, jemuž nuda
z ruky štětec vyráží.*

*Když motivů pestrých množství
tebe prudce přepadlo,
vzpomeň toho, jenž sám sebe
kreslí, hledě v zrcadlo.*

*Když pak samou krásou vůkol
bláhem jásáš celý den,
vzpomeň toho, který spleenem
v nitru svém je zapředen.*

Přeložil O. F. Babler

Petr Kien

Cesta domů

*Uracím se domů. Vleku těžké nohy,
a jako závěs divadelní scény
noc černé opony své záhyb mnohý
k lucernám spouští, jež mdle rozsvíceny.*

*V bezbarvém jednotvárně stěn a zdíva
splývají stíny kolem bran a dveří;
tu tam se plachá dvojice v nich skrývá,
postavy matné v zákoutích se šepí.*

*Pak mezi činžáky se zvukem hluším
ozvěna hrozivě k mým krokům připne.
Jak městskou nocí jdu, zlé věci tuším –
a rád jsem, když klíč v zámku tiše skřípne.*

(19. 11. 1935)

Přeložil O. F. Babler

10. 1. 1972

SVĚTĚLKA V NOCI - PO NICH VZTAHUJEM RUCE

*Co jsem?
Ke kterému patřím z národů?
Já děcko bloudící?
Je mojí vlastní hradba ghatt,
či země zrajičí,
spějící, malá, spanilá,
jsou Čechy vlast a svět?*

Tyto verše kladou otázku, věčnou otázku po smyslu života v nespravedlivém světě, otázku o to naléhavější, že zůstala spolu s několika dalšími básněmi jediným odkazem čtrnáctiletého chlapce Hanuše Hachenburga, který v roce 1944 zahynul v Osvětimi. A nebyl sám. **Nebyl sám**, ta slova jindy utěšlivá nabývají tragického významu: **nebyl sám** dětským vězněm terezínského „ghetta“, **nebyl sám** odvečen do Osvětimi, **nebyl sám**. . .! Bylo jich téměř sto, sto chlapců třinácti- až patnáctiletých, kteří v letech 1942—1944 prošli „domovem“ 1 v bloku L 417 terezínského „ghetta“. Všichni, až na malé výjimky, zahynuli.

A přece mluví! Mluví k nám ze zašlých stránek časopisu „Vedem“, který si v Terezíně psali. Zachovalo se téměř 800 stran dětského rukopisu, z něhož nyní dva původní autoři spolu s editorkou vybrali několik ukázek.

Politický referát

Oficiální prohlášení naší samosprávy

Dne 18. prosince, v pátek večer, za přítomnosti Otíka byla oficiálně zahájena činnost naší samosprávy tím, že již vyšlo první číslo našeho časopisu. Když přišel Otík na páteční kontrolu, byla za zvuku naší hymny slavnostně vytažena naše vlajka... Nato se ozvaly nejdříve tiché, pak stále silící zvuky hymny, až se z ní stala bouře, za které se vznesla vlajka vzhůru. Když hymna skončila v hřimavém fortissimu, předstoupil Valtr Roth a jako předseda NR (nejvyšší rady) k nám pronesl tuto řeč:

Vlajka vzlétla do výše. Domov 1 má svou vlajku. Symbol své budoucí práce a budoucího soužití. Domov má svoji samosprávu. Proč jsme ji vytvořili? Nechceme být už nahodilé seskupení hochů, kteří trpně prožívají svůj vnucený osud. Chceme vytvořit aktivní, uvědomělé společenství mezi chlapci a svou prací a kázní přetvořit svůj osud v radostnou, uvědomělou skutečnost. Vytrhli nás nespravedlivě z živné půdy práce, radosti a kultury, z níž se mělo napájetí naše mládež. Tím sledují jediný cíl — zničit nás ne tělesně, ale duševně a mravně. Podarí se jim to? Nikdy! Zbavení bývalých zdrojů kultury, vytvoříme si nové! Odloučení od pramenů někdejší radosti, vytvoříme si nový a radostně jásající život! Odríznutí od uspořádaného kolektivního soužití, zbudujeme si společenství nové na základě organizovaného pořádku, dobrovolné disciplíny a vzájemné důvěry. Vyvržení nenávistnou zlobou ze středu lidí, nebudeme však zatvrzovatí svoje srdce nenávistí a zlobou, a láska k bližnímu, pohrdání rasovými, náboženskými a národnostními protivenstvími bude nám dnes i v každé budoucnosti nejvyšším zákonem! —

Tento proslov šel jistě všem do srdce. Po jeho dokončení promluvil krátce profesor a ptal se nás, zdali chceme dodržovat zásady, o kterých Roth mluvil. Odpověděli jsme hromovým „slibujeme“. Tím byly ukončeny krásné okamžiky, na které se tak hned nezapomíná...
-ini

Marie: To bylo tuším v prosinci 1942. A kdopak se skrývá pod onou šifrou -ini?

Jiří: To není tak těžké, -ini — Laubini; tak to bude Rudolf Laub. Je to tak Zdeňku?

Zdeněk: Ano, ale vždycky to nepůjde tak snadno. Mnozí chlapci měli několik přezdívek a navíc se skrývali pod nejrůznějšími šiframi. Vzpomeň třeba na Petra Gince: to byl Petruška, Ginzero, -nz, a navíc psal dobrou třetinu článků podepsaných Akademie.

Marie: Petr Ginz byl redaktorem „Vedem“ a svou práci bral nesmírně vážně a poctivě. Máme tady jeho článek z ledna 1944, ve kterém hodnotí úroveň 1. ročníku časopisu „Vedem“.

Úvodník

Chci-li přehlédnouti celý rok trvání našeho časopisu, padnou mi hned do oka nejvýznamnější rozdíly mezi číslem 1 a prvním číslem 2. ročníku. Pokusím se vám nyní vylíčit, jaké rozdíly shledávám, a listuje ve starém ročníku popisovat vývin, abych tak řekl, mentality domova.

Obracím prvních pár stránek. Jejich zohýbané, na rozích utrhané listy jsou jakoby proteplené klidnou a jasnou pohodou našeho domova. Připadám si jako ve vytopeném skleníku, kde bují při umělém teple tropické rostliny kultury a civilizace; v hýřivosti

rozhazují svoje plody všude kolem. Oslňující, v klidném ovzduší skleníku vyrůstají rostliny bez cizích vlivů, samy mezi sebou. Že si Šagríbů strčil prst do díry od suku, je důležitější, než světobornější události venku. Přece však vidím jeden veliký klad tohoto začátečního stadia Vedem. Jiné časopisy mládeže (rozuměj: psané mládeží) snaží se ze začátku napodobit nějaký jiný populární časopis již existující. Viděl jsem to tak na časopise devítky a několika jiných. To však u nás nebylo. Vznikl samostatný typ časopisu, jenž ani nebyl přeplněn dobrodružnými povídkami Mladého hlasatele a Mladého čtenáře, ani v něm nepřevládaly bombastické zprávy různých Večerníků, ačkoliv se objevovaly tendence tohoto směru.

Listuji dalšími stránkami. Předě mnou defilují řady pisatelů prvních článků, časopis je pln vnitropolitických zpráv, kulturních referátů domova, chvály-hany, vesměs to interních záležitostí. Do klidné atmosféry prohráté teplem vzorného soužití přicházejí první závany studeného vzduchu, skandální aféry, zásahy Jugendfürsorge do klidné idylky našeho žití. Tento náhlý závan však rychle zmizí, jest však prvním nárazem vnějšího světa. A vskutku, brzy časopis se začal již více zabývat problémy mimo domov, počínají první popisy a povídky terezínské. A tím nastává nová epocha; na scénu vystupují Toulky Terezínem, Muži v ofsidu jedou do Terezína. Listuji stránkami Cumlových povídek a fejetonů z terezínského prostředí, vidím Háchovu první báseň v časopise, „Terezín“. Objevují se úvodníky Pepka Šťastného, které obračejí naši mysl stále vzhůru, odvádějí nás do sféry problémů mimo domov i mimo Terezín. K této úrovni dospívá však časopis dávnou později, ačkoliv jednotlivé články jako „Třídní rozdíly“, „Ovlivňování“, se již začínají objevovat. Ani nastavší změny v úřadu madricha nezměnily linii našeho časopisu.

Obracíme další stránky: 22., 23. a 24. číslo. Objevují se ostré kritické články: „V pořádku“, „Protekcce“, „Parademarš Ghetto-wache“, „Diplomacie?“ atd.

Profesor Eisinger přichází na domov. Dovede s námi ve svých úvodnicích držet lépe krok než Pepek, proto myslím mají pro nás jeho úvodníky větší cenu. Obracím zvolna stránky ručně psaných čísel. Hle, začínají se objevovat úvahy „O estetismu“, „O Bohu“, „O člověku pudovém a rozumovém“, „Klamný sen o svobodě“. Vidíme, jak se náš obzor šíří, připadáme si jako poutníci vystupující na vysokou horu. Směle stoupáme výše a rozhlížíme se po širé krajině, kterou můžeme svým zrakem obsáhnout, jako by celá ta krajina patřila nám, byla naše. Nové, daleké, neznámé kraje, které dříve byly zakryty naším nejbližším okolím, jeví se našemu zraku a dávají tušit další nezbádané pláně za nimi. My se však nedáme odstrašit a stoupáme stále výše, někdy rychleji a někdy méně rychle, abychom spatřili i ty vzdálené divy.

Mezi posledními čísly našeho časopisu je opět tendence podobná jako v dřívějších dobách Vedem, totiž přílišné soustředění a zájem o jevy na heimu a v Terezíně. Proto objevují se zase vnitropolitické články, popisy Terezína, „O jednom z nás“. Listuji-li posledními stránkami, musím zaznamenat úpadek. Po stránce formy slohové je časopis na výši, ale po stránce námětové opět hluboce poklesl. . . Věřím však, že tento pokles je jenom dočasný a že vzestupná linie našeho časopisu není tímto náhlým výkyvem vychýlena. Přesto však můžeme být s ročníkem časopisu spokojeni, protože vchoval celou legii pisatelů, kteří by bez něho nikdy nebyli schopni napsat nějaký článek. Jak se tohoto úkolu náš časopis zhostil, ukazuje nejlépe 52. číslo. I když se někdy zdálo, že vše při čtení novin spí, právě ono číslo dokázalo, že i v tomto spánku pochytili všichni něco, čemu se říká „odvaha něco napsat“. Jak důležitou prací tím časopis vykonal, poznáte jistě v pozdějším svém životě; neboť umět se obstojně písemně projevit je „conditio sine qua non“.

-nz (Petr Ginz)

Marie: Řekněte mi, kdo vlastně doopravdy řídil „Vedem“? Byl to Petr Ginz, anebo vedoucí vašeho domova Valtr Eisinger, který k tomu jistě musel mít blízko, protože byl profesorem češtiny?

Zdeněk: Vypadá to snad neuvěřitelně, ale časopis jsme si skutečně psali sami. Profesor

Eisinger a později i náš vychovatel Pepek Štastný psali jen úvodníky, Eisinger občas přispěl nějakým překladem z ruštiny, ale jinak přicházeli vlastně k hotovému. Vždycky v pátek večer jsme se sesedli kolem stolu nebo se rozmístili po kavalcích, prostě jak to šlo, a každý, kdo něco v tom týdnu napsal, předstoupil a přečetl nám svůj příspěvek.

Marie: Takže profesor Eisinger mohl zasáhnout vlastně, až když bylo po všem — tedy v diskusi, kterou vaše páteční sezení obyčejně končovalo?

Jiří: Přesně tak. Ale i pak nechával spíše mluvit nás. Jeho „bedení“ — dá-li se to tak nazvat — bylo nenásilné, rád zůstával v pozadí, měli jsme vlastní samosprávu...

Marie: Ano, byli jste „republika Škid“. To byl taky váš vlastní nápad?

Jiří: Ne, vid, Zdeňku, to Eisinger.

Zdeněk: Vyprávěl nám o knížce „Republika Škid“, měl ji moc rád.

Marie: Četl vám tu knihu?

Zdeněk: Ne, já sám jsem ji četl až po válce. Vyprávěl nám jen o ní a tak nás zaujal, že jsme všichni chtěli být škidovci. Škid, to je vlastně zkratka — rusky to zní škola imeni Dostojevskovo — byla to škola pro bezprizorné v porevolučním Petrohradě. Jejími autory byli dva z odchovanců Škidu — Bělých a Pantělejev.

Marie: A psali si časopis — vlastně celé desítky časopisů, které vznikaly a vzápětí zanikaly — a dávali si přezdívky, a to nejen mezi sebou, ale i svému řediteli, říkali mu tuším Vikniksor. Vy jste, neměhl-li se, říkali Eisingerovi Prcku, dokonce jste o něm psali jako „O jednom z nás“?

Jiří: Ano, on byl „jedním z nás“, byl to spíš starší kamarád než vedoucí. Tak třeba jako jeden z mála vedoucích bydlel přímo u nás na domově, spal na jedné z paland — tak jako my. Měli jsme ho moc rádi a teď — po letech — se k tomu přidala i úcta a obdiv, protože mnohé věci jsme pochopili až jako dospělí.

Marie: A nebylo to nebezpečné? Myslím — za okupace v koncentračním táboře (třebaže Terezín měl vypadat jako samosprávné židovské město, šlo v podstatě o koncentrační tábor) vzniklo něco, čemu by se dalo říct „marxistická výchova“, a to se vší parádou: s vlajkou, odznakem, hymnou a časopisem, kde se píše s obdivem o Sovětském svazu a o socialistickém zřízení?

Zdeněk: My jsme tenkrát dost dobře nechápali, jaké by to mohlo mít následky. Pro nás to bylo dobrodružství, dávalo nám to aspoň iluzi volnosti. Ale pro Eisingera to bylo velice nebezpečné. Vzpomínám si na jednu příhodu: na oslavě 1. máje jsem recitoval Nezvalovo Vyzvání na cestu: „Znám zemi blízko pólu, znám divukrásnou zem. A do té země spolu a navždy ujedem...“ Po vystoupení za mnou přišli z představenstva Jugendfürsorge, to byl orgán, který pečoval o výchovu terezínské mládeže, a ptali se, co je to za zemi, kam „navždy ujedem“, jestli je to Palestina. A já tehdy bezelstně řekl, že ne, že si myslím, že je to Sovětský svaz...

Marie: Jaký to byl vlastně člověk, ten Valtr Eisinger? Neidealizují si ho ti chlapi trochu? — Ať tedy promluví sám — aspoň ze stránek „Vedem“, když jeho lidský hlas byl násilně a navždy umlčen.

Sen

Slyšel-li někdo z vás jméno S. Freuda a zná-li aspoň stráněčku z jeho Psychoanalýzy, zajisté pak zná pojem, jemuž Němci říkají Tagtraum, po česku denní sen. To je takový sen, jež sní člověk za bílého dne, tedy ve stavu bdělém. Do tohoto stavu upadají nejčastěji lidé v tak málo záviděníhodném postavení, jako je naše. Tu si člověk rád vyhledá nějaký koutek, kde by byl sám, osvobozený z toho strašného kolotání všedních věcí. A tu se pohřbíží do takového snového položení. Tělo zůstalo na zemi, ale mysl vzlétá do polotajemných dálných dálek a vysoukává si sny vytoužené budoucnosti.

Jedním z takových nejmilovanějších snů je mi sen o mé budoucí knihovně. Možná proto je tento sen tak palčivě žádoucí, že nikdy jsem takovou knihovnu neměl, avšak vždy jsem po ní horečně toužil. Teprve těsně před Terezínem jsem byl s to zakoupit si nebo si opatřit několik desítek knih podle svého vkusu. Jistě se stanou základem knihovny, kterou si po Terezíně opatřím. Bude mít několik oddělení:

Základním oddělením bude literatura odborná, která musí obsahovat nejmodernější knihy českého vědeckého bádání literárně historického a kritického a českého jazykozpytu. Člověk musí znát především svůj obor, především musí být odborníkem na poli svého denního zaměstnání. Není-li jím, zůstane navždy polovičatým, rozštěpeným, rozviklaným — a těžko dosáhne kdy duševní rovnováhy. To bych vám chtěl říci už dnes, a to s tlustým vykřičníkem. Vy sami si přivlastňujete vybrané prvky z všeobecného vzdělání a není pro vás ani zdravá vyhraněná specializace v tom či onom oboru. Rozhlížíte se zatím se svými učiteli a vychovateli po širých lánách lidského vědění, lidských znalostí. Ale vy vidíte jen šířku a dálku těchto lánů, hloubku neznáte, nemůžete zřít, málokdo ji tu nebo onde tuší. A tyto obrovské lány mají krom toho ještě jednu vlastnost. Ať se po nich rozhlížíš sebevíc, konců nedohlédneš, naopak, čím více se namáháš dohlédnout konce, tím více se ty širé prostory rozrůstají. Jsou nekonečné, nedohledné. Vy se právě ve svých letech po nich rozhlížíte, abyste uznáním jejich nekonečnosti a nedostupnosti hledali východisko v bádání do hloubky. To znamená, že jednoho dne si vyhledáte v těch plánech bez konců nejbezpečnější místočko svého speciálního vědeckého nebo praktického zájmu — a začnete rýt a kopat a hloubat, zkrátka budete se specializovat. Pamatujte, budoucí společnost potřebuje odborníky, kvalifikované dělníky ducha i kladiva.

Druhým oddělením bude literatura takzvaná mar. (marxistická), která bude obsahovat nejdůležitější knihy národohospodářské a politické vědy, jakož i dějiny dělnického hnutí od Spartaka až po naši dobu. Zdálo by se, že toto odporuje specializaci, o které jsem svrchu hovořil. Nikoli, naopak, tolik dnes už vím, že politika je prvním a základním prvkem v lidské společnosti; člověk je zjev jednak přírodní, jednak společenský. Tak jako je při tom prvním určován v podstatě kyslíkem, tak je v tom druhém určován politickými poměry ve společnosti. Naši rodiče a prarodiče většinou tomu stále nechtějí věřit a považují např. Terezín, válku, koncentrační tábory za Boží vůli, za řízení všemohoucího Boha, Prozřetelnosti a podobně. Též se domnívají, že táž vyšší mocnost, jejímž dopuštěním se vše to stalo, nás také osvobodí a skuteční mír a hojnost. Proto my, kteří chápeme reálný podklad všeho dění ve společnosti, musíme se snažit hluboko proniknout do tajů politických zřízení, jež nám odhalili přední novověcí myslitelé na poli národohospodářského a politického bádání. Přivlastníme-li si základní vědomosti v tom směru, nejen že nerozrážíme hranice svého odborného studia a práce, naopak, získáváme bezpečnou základnu i pro vlastní obor. Jeť tak zvaný marxismus klíčem pro otvírání tajů nejrozmanitějších, ano, všech oblastí lidské myšlenky a práce. Nikdy bych nebyl řekl, co mi marxismus dal v mém oboru literární historie a kritiky.

A třetí oddělení bude obsahovat českou a ruskou lyriku. Pokud možno chci mít toto oddělení kompletní. Toto umělecké odvětví si získalo můj zájem ne proto, že se do jisté míry stýká s mým oborem. Každý člověk musí se zabývat uměním, aspoň jeho jistým odvětvím, ať hudbou, nebo malířstvím, nebo poezií. Bez toho není života vyššího, bez toho je život jen živoření. Člověk bez umění žije jen jedním životem. Člověk s uměleckým zájmem žije životem několikerým. Dovede-li se zablouhat do uměleckého díla a pochopit je, žije zároveň duchovním životem umělcovým. Je unášen nadšením z poznání krásy neméně než autor v okamžiku, kdy tvoří, a přitom nejde jen vlastně o poznání krásy, nýbrž o poznání vůbec, byť i nejvlastnějším úkolem a cílem umění byla funkce estetická. Ale mylně se mnozí domnívají, že poznávat svět lze nejlépe jen prostřednictvím vědy. Ne, i umění zprostředkuje poznání, a stejně vysoké a správné jako věda. Tomu neodporuje fakt, že umělci ze stejného oboru vidí

jednu a touž věc jinak než vědec. . . Umělec je konkrétní, pozoruje, poznává a ztvárňuje věci ve skutečnosti jako konkrétní celky, tedy tak jak jsou. Ale výsledky jeho poznání jsou vždy různé — na rozdíl od vědeckého. Není dvou umělců, kteří by stejnou věc viděli stejně. To není důkaz nespolehlivosti uměleckého poznání, to jest jen důkaz toho, jak nekonečně bohatý, jak nekonečně pestrobarevný a nevyčerpatelně krásný je svět, ba každá jeho jednotlivina.

Prcek (V. Eisinger)

Jaký to byl člověk? S touto nevyřčenou otázkou jsem šla za bývalou žákyní a láskou Valtra Eisingera, paní Věrou Sommerovou, která se 11. června 1944 stala v Terezíně jeho ženou. Žili spolu krátce — tak spolu, že měli dekami oddělený kout s palandou v rohu jednoho sálu hasičského domu — sotva 2×2 metry. Valtr pak odešel transportem 28. září 1944. Tehdy byli „povolání“ muži ve věku od 16 do 55 let. Němci se báli povstání. 5000 jich odjelo, údajně do říše na práci, jejich rodinní příslušníci měli být chráněni. Skončili v Osvětimi, oni i jejich ženy, které odcházely dalšími transporty. Věra odešla na vlastní přání transportem 1. října, slíbila přece Valtrovi, že přijede prvním transportem za ním. . . Nesetkali se pak už nikdy.

A tak zůstalo pár dopisů, ještě předterezínských, a pár kartiček z Terezína, které přečkaly válku v úkrytu pod prahem bytu Sommerových:

„Brno 18. května 1941:

..To však, co mě dělí od Tebe, to není osud, to je neslýchané příkoří, jež na nás páše společenské zřízení, úžasná porážka lidské svobody a důstojnosti. A to bolí, že se srdce rozskočit chce. A to je porážka, z níž se my, utlačovaní národové, nemáme prý už nikdy vzpamatovat. Kdyby tomu tak skutečně mělo být, jak hlásá oficiální mínění toho prostředí, v němž strádáme, neviděli bychom se my dva už nikdy. — Ale věřím, že tomu tak nebude. Věřím, že se ještě sejdem, a to jako svobodní a šťastní lidé. . .“

„Brno 10. VII. 1941:

..Vím, mnoho lidí čeká, že budou svobodní, šťastní, zkrátka, že budou zase konečně žít. Nic se však neohlížejí, kdo jim to štěstí má přinést, za jakých obětí. Já nejsem z toho rodu. Ty nevíš, co to znamená být oddán té ideji a muset nečinně přihlížet! O vítězství spravedlnosti jsem od počátku neměl ani nejmenší pochyby a nemám nadále — spíše by se vyšinula ze své dráhy vesmírem Země, než abych já přestal věřit v to, co tvoří raison d'être mého celého života. Ale mne mrzí to, co bych Březinovýmí slovy vyjádřil: „Mám pocit spoutaného v loži, když vítězné volání zvonů třese se s nejvyšší věže“. S nejvyšší věže se ovšem třese zatím jen volání smrti, smrti pro nejpoctivější, nejspravedlivější a nejlepší lidi světa. Vždy jsem věřil s R. Rolandem, že aspoň bratři Tvého bratra (bratr V. S. emigroval do SSSR — poznámka edit.) budou žít v míru, v klidné a plodné práci, kdežto to prohnílé stavení zde. . . se zřítí samo tak jistě, jako den zabíjí noc. . . Jak může být tón mého dopisu veselý z té hrozné tragédie, jež se před mýma očima odehrává a již musím pozorovat se založenými rukama? Budu se moci vůbec kdy v životě smát, i když koneckonců vylétne z kouřících trosek fénix vítězství a svobody? . . .“

(Z dopisů V. Eisinger a V. Sommerové)

Ne, Valtr Eisinger skutečně nebyl z těch, kteří nečinně přihlížejí. I v koncentračním táboře žil a pracoval jako komunist. Byl členem terezínského ilegálního KSČ, sám téměř chlapec (bylo mu necelých třicet let) vychovával své chlapce v bojovníky za lepší, spravedlivý svět.

Ale dejme teď slovo jim, chlapcům „z jedničky“:

MYŠLENKY

*V rohu jsem stál a do okna se díval,
tam, kde se přehrazuje srdce od srdce,
na lůžku ležely Hadovy schléplé stíny,
tu zvedne jeden blázen ruku, rce:*

„Maminko! — — —

*Maminko — pojd', budem si spolu hrát
a líbat se! Spolu si povídat!“*

*Ubozí lidé, blázni, postavičky
to všichni jsou, co zahalení jdou,
třesou se zimou, jako křičeli by,
dřív nežli dny jim uplynou:*

*„Maminko, chovej mě, jsem lístek na spadnutí,
hle, jak se choulím, je mi tolik zima!“
Jak hrozný chorál zněl by přes kasárna,
já — stržen vírem — zpívám s ním.*

Ha — (Hanus Hachenburg)

TOULKY TEREZÍNEM

Něco o krematoriu a kremaci

Mnohému z vás jistě prolétne hlavou otázka: Co je to kremace a jak asi vypadá krematorium. Chci vám tedy nejprve něco říci o kremaci.

Z moderního stanoviska je kremace neboli spálení v každém ohledu hygieničtější. Proč? otázka se každý z vás. V hrobě se maso rozkládá a během 10 let úplně zmizí a zbude jenom kostra. Při kremaci však maso během několika minut se spálí. Nejzajímavější částí krematoria je pec, která se vytopí na 800—1200 °C. Nejnovější a vůbec nejlepší vytápěcí zařízení je topení naftou. K vytopení jedné pece se spotřebuje 6 až 9 litrů nafty. Aby se teplota v peci nezvětšovala či aby nepřestupovala 1200 °C, je v peci 10 dýslů, tj. vtačovačů vzduchu, které vtačují do pece studený vzduch. Klesá-li pak teplota pod 800 °C, uzavře se přívod vzduchu, čímž opět teplota stoupne. Pec jest vyšamotována 10 cm silným šamotem. Postup při kremaci je tento: Mrtvola se nejprve dá na těžký železný vůz, který je umístěn vzadu na vyvýšené podlaze, a pak se vsoupe zadními dveřmi (jak ukazuje obrázek) do pece. Zde se vozík samočinně zbaví přítěže a za několik vteřin se vrátí.

Jak je známo, skládá se tělo ze 75 % vody, a přijde-li proto do velkého žáru, počne se voda v těle vařit, čímž se mrtvola pohybuje. Spálí-li se již celé maso a kosti napolovic a zbude menší hromádka, sešoupne ji zřízenec pohrabáčem asi 4 metry dlouhým na střední oddíl pece, kde se kosti spalují dál. Nahoru se pak dá nová mrtvola a tak se pálí dvě najednou. Jsou-li kosti již dostatečně spáleny, sešoupne je opět zřízenec na dolní oddíl, který se zve rošť. Pod roštěm nalézá se pekáč, do kterého se zbytky vysypou a pak dají vychladnout. Mrtvola se pálí asi 25 až 40 minut. Je zajímavé, že kremace ženy trvá pouze poloviční dobu než u muže. Jistě vás také bude zajímat, jak se mrtvoly pálí zde, v tereziánském krematoriu, a jaké je jeho zařízení. I to vám mohu říci. Zde v Tereziíně bylo vybudováno krematorium před půl rokem. Je to tedy nejmladší krematorium v protektorátě. Zařízení pece vám nebudu

líčiti, neboť je máte na obrázku nakresleno. Co se týče spalování, spalují se mrtvoly, které zemřely infekčními nemocemi nebo které byly zavšiveny, i s rakvemi. Popel se pak dává do papírové urny o rozměrech 22×18 cm, které se ukládají v „urnovém háji“ v pivovare. O tom vám povím příště. Blesk (zřejmě Beno Kaufmann)

Redakci časopisu „Vedem“ byl zaslán malý svazek satirických veršů, připomínajících břitké epigramy Karla Havlíčka.

Uveřejňujeme dnes několik z nich a doufáme, že nám cenzura nevybílí tuto stránku. (Redakce)

ŠŤASTNÝ OTEC

*„Sakra s těma transportama
je teď pěkněj švic!
Ještě štěstí, že kluk dostal
těžkej zápal plic.“*

JE LIBO ZÁKUSEK?

*Čistý ubrus, vkusné stolky --
tmavě oblečení páni --
rudě nabarvené holky --
společenské žertování --
řízně vyhrávají džezy --
roznáší se káva v sále --
možno dostat i řezy --
(to je ale o dům dále).*

LÁSKA VE ŠLOJSCE

*„Moje drahá, zlíbal bych tě
od hlavy až k patě --
jenomže máš dvoje šaty
a pateru gatě.“*

Brundibár

Flašinetář Brundibár — dětská opera, nyní se představující v nekonečné řadě repríz terezínskému obecnstvu, zasloužila si jistě úspěch, kterého se jí dostalo. Nechci se přít o jakosti libreta či hudby nebo o jejím správném či nesprávném režirování. To je koneckonců věcí kritiků a vůbec lidí, kteří se na Brundibára dívají z hlediště. Mohu však říci, že námaha vynaložená na dětskou operu nebyla malá a že

nebylo lehké zvládnout za poměrně krátkou dobu 1½ měsíce nacvičování desetičlenného orchestru, čtyřicetičlenného sboru a deseti sólistů, také dětí. Či snad jste už byli režisérem, potýkajícím se s padesátičlennou tlupou junů a dívek lepých, kteří trpí utkvělou představou, že čím více řevu a legrace na zkouškách bude, tím lépe? Ne — to určitě není lehké a v tom ohledu musím Rudimu Freudenfeldovi vyslovit uznání, neboť se za celou dobu nacvičování roztříl jenom několikrát, a to ještě se hned udobřil. Já bych tu trpělivost neměl a pochybuji, že ještě někdo jiný by po pěti zkouškách ve studiu s celou věcí nepraštil. Tak tedy abych sledoval Brundibára od jeho vzniku až do premiéry. První zkoušky byly většinou nudné. Přišli jsme na zaprášenou půdu, kde stálo rozvrzané harmonium a kde bylo horko k zalknutí. Sbor si zazpíval dvakrát „Tohle je malý Pepíček...“, naučil se o sloku víc a zopakoval si „Brundibár poražen...“ a s radostí vypadl z dusného prostoru, aby se nadýchal čerstvého vzduchu. Zatím kandidáti na sólové role stáli s rozechvělými hlasy před potíciím se Rudim a zpívali po něm „lalalalala“. Byli jsme napjati, kdo dostane jakou roli a kdo bude říkat na jevišti o pár slov víc. Bylo přitom dost konkurenční zášti a intrik ve zmenšeném měřítku, ale konečně byly i role rozděny a začalo se pomalu, ale jistě nacvičovat, prozatím jen zpěv. Zkoušky byly ospalé, i když se některým líbily, a vypadalo to často na to, že celá věc krachne. Drželo nás však dohromady jakési fluidum, předzvěst toho, že „až to bude hotový, že to bude prima“. Dostávali jsme se pořád dál a dál, dostali jsme i lepší místnost na zkoušení, a tak zájem vzrůstal, na zkoušky chodil každý rád a s jistou hrdostí říkal známým, že „nacvičuje dětskou operu“. Konečně přišel den, kdy jsme ji už skoro celou uměli zpívat. Přišel pan architekt Zelenka a začalo se aranžovat. Snad to bylo tím, že jsme vstali ze svých míst a měli se najednou pohybovat jako na jevišti, nebo to snad způsobil pan architekt Zelenka se svým: „Co čumíš, pitomče“, nebo „Hněte sebou a nestůjte jak opilí“. Faktem je, že najednou vjel do všech život a ruch, který na zkouškách dohnal konečně Rudiho k hrozbám, že s tím sekne, že když to půjde takhle dál, že s tím nevylezeme atd. Naštěstí ho však nebral nikdo vážně, a tak heslo divadelního zákulisí „zmatek nad zmatek“ panovalo na většině zkoušek vesele dál... V té době nacvičoval již novopečený dirigent Rudi Freudenfeld s orchestrem. Dílo blížilo se nyní již vyvrcholení, opravovaly se již jen maličkosti. Začal poslední týden zkoušek (již v Magdeburku), při kterých nebylo o příhody nouze... Pak přišla generálka, která nás vlastně všechny zklamala. Každý, kdo na ni přišel, očekával hluk, zmatek, nepořádek, což vše je pravým znakem divadelního života, a doufal, že bude plno kiksů a že se nepovede, což je dobrou předzvěstí, že se povede premiéra. Jak už jsem však řekl, zklamali se všichni důkladně. Byla to snad nejmírnější generálka v Terezíně — a ještě k tomu povedená. Ale premiéra se nenechala ovlivnit a vydařila se dokonale...

Brundibár již brzy zmizí z myslí těch, kteří ho v Terezíně viděli, ale pro nás účinkující zůstane jednou z mála krásných vzpomínek, které z Terezína máme.

-ini (Rudolf Laub)

Šnorer

Pepěk nebo Petr dostal balík. Donesl si jej na kavalec a v blahé předtuše jej očekávajících dobrot počíná jej chvatně rozbalovat. Zatím se již kolem něj vytvoří skupina kluků, hledících dychtivě na jeho počínání a skrytě doufajících, že ani oni neodejdou s prázdnou kapsou. Zatím jest již obal odstraněn a Franta nebo Petr počne rozbalovat jednotlivé části v balíku a pokládá je na postel. Mouka, cukr, keksy, vánočka, chleba, cibule atd., obvyklá náplň tzv. prostředně dobrých balíků. Franta cítí zádoživé pohledy kluků — a ačkoliv v něm balík probudil dosti lakoty (což si ovšem ani sám sobě nepřizná), zvíťazí v něm přece jenom jeho štedrá stránka. Rozdá několik

keksů a kostek cukru. Kluci ovšem přijmou, neboť na to vlastně čekali. Poté je balík složen a dán na policičku — a kolem stojící kroužek rozchází se po svých kavalcích. Celá tato scéna je pozorována z kavalců těmi, jimž hrđost nedovolila přidat se k čekajícím, a tito nyní rozpřádají mezi sebou rozmluvy asi tohoto znění: „Hnusní šnoreri, já nevím, ale mít sebevětší hlad, tohle bych nedovedl! No jo, a kdyby to aspoň dělali ti, kdož to mají zapotřebí, tohle jsou vždycky ty stejné firmy!“ Tak a podobně mluví se mezi těmi, kteří se, jak řečeno, neřadí ke skupině tzv. šnorerů. Nevím už ani, kolikrát jsem byl takového nebo podobného divadla svědkem, a tu jsem si o tom učinil svůj náhled, ve kterém podle svého nejlepšího svědomí musím řečené šnorery odsoudit, poněvadž jejich chování je naprostým protikladem mé představy správného kluka. Víím docela dobře, že ti, kteří právě skutečně hlad mají, to nedělají. Snad že se za něj stydí. Tím hůře potom působí, vidíme-li ty, kteří mají na terezínské poměry poměrně dost, kterak očekávají něco z příteleva balíku. Víím, že by to byla fráze, kdybych řekl, aby se dávalo nebo dělilo s těmi, kteří skutečně nic nemají. Bylo by nemsyslem žádat na někóm, aby dal něco ze svého. Je to přirozené, nikdo z nás by to z vlastní vůle neudělal, ani ty, ani já či někdo jiný z našeho středu. Nelze to odsuzovat a je to, jak jsem již řekl, přirozené. Ale říkám toto: „Než podělovat ty, kteří stojí kolem nás a mají dost, nedám raději nic. To, co dáváš takovým, jako bys bral tomu, kdo toho má skutečně zapotřebí. Najdeme-li v sobě dosti vůle, abychom něco ze svého dali, má na to mimo dobrého kamaráda nárok jenom ten, který toho potřebuje. A zkušenosť, která jest naším nejlepším učitelem, nám říká, že ti, kteří přicházejí sami, to nejsou.“

J. Kotouč (předseda samosprávy)

Sport v Terezíně

Drážďanský dvůr je naplněn lidmi od půdy až k zemi, že by ani špendlík nepropadl. Na hřišti pobíhá 14 hráčů. Hraje se zápas kleiderkammer — kuchaři. Levé křídlo kleiderkammer, Náci Fišer, útočí. V obecnstvu šum a ruch. Již je blízko brány, střílí, ale brankář kuchařů chytá robinsonádou. Velký potlesk obecnstva, útoky se střídají, obecnstvo je stále ve varu, jenž vyvrcholí, jen když si dá jedna strana gól.

Je po zápase. Obecnstvo, živě debatující, kráčí do svých obydlí. A tu se jednou naskytne otázka, kdyby mužstvo ghetta hrálo v českých soutěžích. Ano, všichni uznávají, že by nebylo lepší než průměrný divizní klub, ač mnozí jej kladou mnohem níže. Ale co na tom, zde v Terezíně jsme v zavřeném ghettě, odděleném silnou zdí od ostatního světa. Kleiderkammer, ghettowache, kuchaři jsou mužstva ligového formátu, která bojují o mistrovství ghetta. A při všech nedostatcích terezínské kopané, myslím, že má též své velké výhody. Proč se hrají v Praze mohutné zápasy Sparta—Slávie: snad proto, aby obecnstvo vidělo dobrou kopanou? Ne, sport se stal výdělkem sta lidí, sport se stal existencí tisíců. Vydělávají na něm podnikatelé, pořadatelé, hráči, soudcové. Kluby nehrají o prvenství, ale o peníze, podplácí se soudce i hráči. Hráči nehrají s láskou ke klubu, ale proto, aby si vydělali na své živobytí.

A nyní se podívejme na kopanou zde v Terezíně: Co dostanou hráči vítězného klubu terezínské ligy? Co dostanou pořadatelé zápasu, když budou drážďanská kasárna plná obecnstva? Nic. Hráči zde hrají s pravým elánem pro svůj klub. Hrají, aby si zahráli, a ne pro peníze. A myslím, že se zde ukáže mnohem větší obětavosť než kdekoliv jinde. Při zápase kleiderkammer — kuchaři nastoupil Glückner se zánětem středního ucha a vysokou horečkou, a přesto byl jedním z nejlepších hráčů na hřišti. Při zápase Hagibor Praha — Vídeň byl aut, soudce však písal roh pro Hagibor. Levé křídlo Prahy, Franta Leiner, jej kopl jako správný sportovec do autu.

A jde-li hrátí tímto způsobem zde v Terezíně, v tom převráceném světě, nešlo by to také jinde? A tak, jak někteří básníci volají „Umění pro umění“, voláme my: „Sport pro sport, a ne pro peníze.“

Akademie

Senzace, kuriozita 20. století!

NIC — JEN POUHĚ VYŠINUTÍ Z KOLEJE A JEDEME DÁL.

11. listopadu minulého roku to bylo. Prý se ztratilo několik osob z ghetta a „vyšší“ se chtěli přesvědčit. Není na tom mnoho zajímavosti, ba ani poučnosti, která se nalézá v ostatních článcích, fejetonech a reportážích. Nechci po čtenářovi, aby s politováním řekl: „Chudáci“. Ne, smějte se tomu! Rekněte si: 20. století? Fuj! A plivněte se mnou na to vše.

Bylo to tedy 11. listopadu.

Tisíce lidí, řadících se časné ráno do obrovských řad před své ubikace. Staří, mladí i nemluvnata v kočárcích. Byla tenkrát zima a jídla málo na ten den. Čekalo se na povel a šlo se. Jak obrovský, téměř nepřehledný pás, točící se velmi nepravidelně dokola. Byli to nemohoucí stařečkové a babičky, nepodobní normálním, vysílání předčasným vstáváním a tím celým životem, točícím se kolem nich už jako mlžný kruh nadějí. Na chvíli se proud vyrovnal a nastoupili muži a ženy ještě s trochou síly a vytrvalosti, už také zlostejněji a otrávení životem. Pak to bylo poskakující stádo dětí, vtipkujících, skoro ještě nejrozumnějších, dívajících se na to vše jako na legraci, a na konec miminka v kočárcích, nevědomá, spící, která nevědí a nevnímají nic, co se kolem nich děje. Za čtyři hodiny jsme byli na místě všichni a čekalo se na to, co s námi budou dělat, poslušně a v pozoru. Procházeli mezi námi s klacíkem, aby se pravděpodobně neumazali nebo nezprašivěli, a často si kopli do živého. Stáli jsme vymrzlí, hladoví a vysílání celých dvanáct hodin. Ozývali se nemocní, děcka plakala, staří omdlávali a my jsme nejmístě přešlapovali. „Co s námi ještě budou dělat?“ ozývalo se. Nic. Nic se neví. Stmívalo se již a my jsme stále ještě stáli, čekající na spásu, jako otrok prosící pána, aby jej nepráskal bičem. Kolik věřících se tenkrát zklamalo ve svého bohu, v kterého do poslední chvíle věřili. Domnívali jsme se tenkrát, že nás z ghetta! Nikdo se neodvážil. Najednou jsme všichni chtěli být zase „dema“ v ghettu. V sedm hodin již byla úplná tma. Začalo se zmateně pobíhat. Každý hledal poslepu známé, aby se jich zeptal, co to vše znamená, a aby si jim postěžoval. Někteří plakali, jiní se smáli. Plakal jsem ze vzteku. Byl mi život natolik milý, než abych jej měl obětovat těm holomkům. Co jsem si toho tenkrát uvědomil! Nejvíce jsem přemýšlel o své minulosti a ztroskotané budoucnosti. Kolik plánů jsem tenkrát měl a říkal si, jak by to bylo krásné, kdybych je mohl uskutečnit. A ti, co se smáli, smáli se nuceně, aby snad zapomněli na svou zuboženou přítomnost.

Najednou to začalo. Velký pohyb. Jak když se povolí lano a vše praskne. Šlo se kupředu. Kdo dal povel, se neví, ale šlo se. Jak pomalu se valící lavina, která zabíjí. Mačkanice. Bylo slyšet výkřiky. Šlapalo se bezohledně po sobě. Každý myslel na sebe. Já, nikdo jiný! Šlo o život. Dávali jsme se až k barákům, které nám zastoupily cestu. Cejá masa se tlačila v jednu hmotu. Nemohlo se dýchat a vše stálo na místě. Každý se nechal unášet, skoro nevěda o sobě. Síla jednotlivce neplatila, kordóny držící organizaci byly zatlačeny. Existovala jen jedna strašná síla, a to síla celku, nezadržitelná a krutá. Ano, a přece jsme se dostali domů. Nikdo neví přesně jak. Každý prchal, nechávaje vše za sebou. Vyvázli jsme z toho jako mouha z pavučiny, s výrazem vyjevným v tváři, ale zvyklým na podobné věci. Brzy se zapomnělo. Žijeme dál.

Bylo to 11. listopadu. Čeká nás snad víc?

Ozvěna
Z. Orče (Ornest)

TEREZÍN

*Ta troška špíny v špinavých zdech
a kolem ta trocha drátu
a 30 000, kteří spí,
kteří se jednou probudí
a kteří jednou uvidí
rozlitu svoji vlastní krev.*

*Byl jsem kdys dítětem — před dvěma lety,
to mládí toužilo pro jiné světy.
Nejsem již dítětem — viděl jsem nach,
teď jsem již dospělým, poznal jsem strach,
krvavé slovo a zabitý den.
To již je jiné než bubáci jen!*

*Avšak já věřím, že dneska jen spím,
se svým že dětstvím se navrátím,
s tím dětstvím tak jak s planou růží,
jak se zvonem, který ze sna ruší.
Jak s matkou, která vadné dítě
miluje nejvíc ženstvím zpitě,
jak hrozně mládí, které pase
po nepříteli, po provaze,
jak hrozně mládí, jež v svůj klín
si řekne: ten dobrým, ten zas zlým.
Tam v dáli kdes spí dětství sladce,
v cestičkách tam ve Stromovce,
tam nad tím domem kdes se sklání,
kde zbylo pro mne pohrdání,
tam kdesi v zahradách a v květu,
kde z matky jsem se zrodil k světu —
abych plakal.*

*V píameni svičky na pelesti spím
a jednou snad již pochopím,
že byl jsem hrozně malý tvor,
zrovna tak malý
jak ten chór —
těch 30 000.*

Ha (Hanus Hachenburg)

Heslo týdne: PROČ? PROTOŽE!

Před několika dny mi kdosi při černé hodině řekl, že Terezín je těžkým snem. Omyl. Terezín je a musí být pro mladého člověka úsekem života, kdy získá zkušenosti desetiletí, neboť zde má možnost ověřit si kteroukoliv teorii o několik minut později v praxi. Terezín je svět v kostce, vidíte zde do zákulisí tohoto miniaturního světového jeviště, vidíte herce bez masky, jste herci i diváky, vidíte, prožíváte drama.

Terezín není světem, svět je za ostnatým drátem oddělujícím ghetto, město pasivity od světa bojujícího za ideály, od světa aktivity. Terezín je, musí být v životě nás mladých epizodou, ale musíme se zde naučiti pohlédnouti i skutečnosti tvář v tvář, životu i smrti — logicky, kriticky, chlapsky!

Chlapci, snad za několik let žena, která žila měsíce v terezínském ghettě, viděla zde tolik mravní a fyzické špíny, hladu starých žen, zoufalství mladých matek umírajících kojenců, hystericky zapiští, vyběhne-li zpod skříně malá šedivá myš.

Snad potkáte za několik let muže, který pracoval v terezínském transportleitungu, kde vypravoval transporty na východ a přejímal transporty starých, umírajících a mrtvých německých židů na bohušovickém nádraží, sentimentálního, dojatého osudem filmové dvojice.

Ten muž i ta žena žili v Terezíně, ale nepoložili si nikdy otázku: Proč? a položili-li si ji, nezodpověděli si ji správně, nešli věci na kloub, pro ně byl Terezín světem a středem světa (oni, JÁ/Josef Kohn/MY/židé, židovská otázka).

Kamarádi, položme si dnes i zítra otázku PROČ?, zodpovíme si každé to PROČ jasným a logickým PROTOŽE! Zodpovíme-li, nebude mezi námi jedna paní, která povídala, nebudou mezi námi chlapci — baby, kteří složí ruce v klín a roní slzy, hanebné babské slzy nad neštěstím našeho kolektivního údělu — židovské existence, ale chlapci — muži, na jejichž štítě nestojí modlitba, ale čin, bojovníci, kteří věří v ideál, za jehož vítězství aktivně bojují.

Peppek (Josef Šťastný — vychovatel, 27 let)

V Z P O M Í N K Y

B Ý V A L Ý C H V Ě Z Ň Ů

A P A M Ě T N Í K Ů O D B O J E

M I L A D A Š K V R N O V Á

Jako každé děcko miluje romantiku a rádo se zaposlouchá do vyprávění, hledá nová tajemství, nepoznaný svět, tak to bylo kdysi i se mnou... Vstoupila jsem do oddílu Spartakových skautů práce. Zůstalijsme věrni heslu: „Vždy buď připraven k práci a k boji, konat dobré skutky!“ Chránili jsme přírodu, tábořili v lesích, o prázdninách cestovali za krásami naší země, kterou jsme procestovali od severu k jihu, od západu k východu. Toužili jsme poznat daleké světy, cizí země a jejich lid. Nežli jsme se však mohli porozhlédnout po světě, psalse rok 1933. Nad Evropou se stahovala černá mračna. Pokrokoví a socialisticky smýšlející lidé, komunisté i židé, byli pronásledováni. Fašisté pálili knihy, otvírali koncentrační tábory a vraždili každého, kdo se jim postavil do cesty. Perzekvovaní Němci museli opustit svou vlast a hledat pomoc v sousedních státech, aby zachránili holý život. V té době k nám do Čech přicházelo mnoho německých uprchlíků. Pražská židovská obec se starala o své příslušníky a komunistická strana zřídila komitét na pomoc německým antifašistickým emigrantům. My mladí jsme byli pověřeni obstaráváním noclehů a stravy pro první pomoc německým soudruhům. Byla to pro nás velká čest pomáhat neznámým. Neuměli jsme německy, ale snaha soudruhům rozumět nás přiměla soustavně učit se německy. Na 14 dní jsem si přivedla k mým rodičům na Letnou inž. Manfreda a Ninu na stravování. Později o ně bylo postaráno. V Braníku, u studenta Otty Bondyho, jsem požádala o nocleh pro George Jacobyho, se kterým jsme pak byli ve spojení až do okupace ČSR v r. 1939. Byl to politický pracovník, který nás školil a zasvěcoval do illegality. Prodávali jsme malé bločky s heslem: Gebet uns Brod! Dejte nám chleba! a výtěžek byl věnován ve prospěch strádajících. Když jsem se již obstojně dorozuměla německy, byla jsem pověřena přenášením zpráv od soudruhů z Německa. Přijala jsem to s velkým nadšením. S rancem na zádech jsem jela do Krkonoš lyžovat. Na hranicích poblíž Luční boudy jsem se setkala se soudruhy Miezi Andrzejewskou z Berlína a Teddym, kteří mi předali malý balíček spisů. Obsahu jsem tehdy nerozuměla. Byly to malé knížečky, podobné na-

šim dětským pohádkám. Na titulní straně barevná reklama „Frankfurter Würstchen“ — Frankfurtské párky — a uvnitř drobným písmem tištěné zprávy o činnosti odboje německých soudruhů v říši. Tuto cestu, spojenou s přepravou ilegálních tiskovin, jsem absolvovala třikrát v zimě a dvakrát v létě jako turistka. Z Německa docházely zprávy o krutostech fašistů, o věznění a popravách komunistů.

Když ve Španělsku v roce 1936 vypuklo povstání proti republice, odjížděli čeští komunisté i mnozí emigranti jako interbrigadisté bojovat proti Frankovým povstalcům. Byl mezi nimi i náš kamarád ze skautského oddílu Jiří Ziebský, chlapec plný ideálů, toužící poznat svět. Nevrátil se, padl v boji o Madrid. Ale ani nám se naše touhy a naděje nesplynuly. Vlna fašismu zachvátila pohraničí. Henleinovci volali: „Heim ins Reich!“, a místo aby odešli do reichu, povolali si své soukmenovce a v roce 1938 zabrali naše pohraničí. Část Čechů z pohraničí se stěhovala do vnitrozemí, a tak kromě emigrantů hledali nyní přistěřeší i lidé z pohraničí. Komunistická strana byla zakázána, přešla do ilegality. Tvořily se první skupiny pro odbojovou činnost. Moje sestra Zdeňka přinesla z Rudého práva psací stroj, na kterém jsme rozmnožovali ilegální tiskoviny.

Přišel 15. březen 1939. Toho dne se stal z naší republiky tzv. protektorát Čechy a Morava. Všude byly vyvěšovány dvojjazyčné nápisy. Velikou starost jsme měli o německé soudruhy, kteří ještě žili v Praze. Nyní jsme museli hledat ilegální byty. Soudruha Jacobyho jsem přivedla prostřednictvím Marty Hotmarové, evangeličky, do smíchovského sboru k panu kazateli Cvrčkovi. Přebýval jsem u něj v modlitebně u studijního teologie Zdeňka Holubce, dále pak v Milíčově domě českobratrské církve na Žižkově a u mnoha jiných nepolitických rodin, jejichž adresy nám předával kazatel B. Beneš. Šlo ještě o dalších sedm emigrantů ze Slezska. Tak jsem dne 22. dubna 1939 doprovázela osm německých soudruhů na Moravu sjednat přechod hranic přes ostravské doly. Hned se nám to nepovedlo. Dvakrát se mi soudruzi vrátili zpět, ale po skupinkách se jim přece jen potřetí podařilo šťastně opustit naše hranice a hledat si nový domov a nové úkryty před pronásledováním. Obdržela jsem fotografii George Jacobyho s textem bojovníka: Mutig gelitten, tapfer geschrieben, nie kämpft es sich schlecht für Freiheit und Recht!“, což znamená, že za právo a svobodu nemáme nikdy litovat svých sil, ale kráčet statečně vpřed a bojovat. Toto heslo jsme měli na paměti po celou dobu protektorátu a udržovalo v nás víru ve spravedlivý boj proti uchvatitelům... 28. dubna 1939 jsem dostala zprávu nejprve z Polska, kterou mi podal Jacoby za všechny soudruhy, kteří byli již na cestě do Anglie. Tím nám jedna starost ubyla, ale opravdová práce teprve nastala. V říjnu 1939 propukly demonstrace, které jsem prožila u právnické fakulty v Praze. Byl to první křest, střetnutí s německými fašisty v černých pláštích a s holínkami, kteří nám s klop kabátů strhávali naše trikolory. Mnoho studentů bylo po událostech při pohřbu Jana Opletala zatčeno a odvečeno do koncentračních táborů. Bylo nutno pracovat opatrně a neriskovat životy. V Praze se tvořily první ilegální skupinky. Schůzky se konaly vždy na opačném konci Prahy, než jsme bydleli, scházivali jsme se vždy po pěti soudruzích na určitém místě a v určitou hodinu. Při předávání ilegálního tisku jsme museli říci heslo a mnohdy jsme ani neznali soudruha, který nám tiskoviny doručoval. Když se v určitou hodinu nedostavil, vrátili jsme se a přišli opět o hodinu později. Nedostavil-li se ani potom, byl to signál k opatrnosti, že dotyčný je buď sledován, nebo již zatčen. Více jsme na smluvené místo nešli a vyčkali dalších pokynů. — — —

Psal se rok 1940. Již druhým rokem jsme byli protektorátem Čechy a Morava, nebo, jak se tehdy říkalo, „protentokrátém“. Vzdor národnostnímu, sociálnímu a kulturnímu útlaku od německé „čisté rasy“ nás neopouštěl humor a vtip. Když nám přejmenovali pražské ulice a čtvrtě do německého názvosloví, český důvtip si je po svém do slova a do písmene překládal, čímž vznikaly zkomoleniny jako: Smíchov — Lachendorf, Hrdlořezy — Kehlschnittendorf, Podbaba — Untergrossmutterdorf, Kavalírka — Kawalierhellblondereinerassegasse apod. Študácký humor vytvořil pamflet ze zesměš-

ňování germanismu a na osadě se plně ujal v doprovodu kytar. Jednou jedeme vlakem domů z chaty a do kupé přistoupili němečtí oficíři, na jejichž prsou bylo plno vyznamenání. Tu Slávek Škvrna spustil na kytaru píseň „...no, ty máš ránu, dej se k nám...“ a veličiny, neznající slov, rytmicky brumendem přivzrukovaly, jelikož se jim nota líbila. — —

V té době jsem byla pracovním úřadem nasazena k německé firmě Hermann Fischer, zastoupení jižními plody, v Praze 7, Veletržní 7, jako česko-německá korespondentka. Byla to moderní čtvrť, zvaná „Malý Berlín“, odkud byly vystěhovány židovské rodiny. Do jejich bytů se nastěhovali gestapáci a němečtí policisté. Ve válce však obchod vázl, neboť byl malý přísun jižního ovoce, a můj šéf, příslušník NSDAP, se více věnoval politice pro blaho svého národa než upadajícímu obchodu. Direktivy mi udílel jen dvě hodiny denně a já jsem vítala jeho nepřítomnost. Kancelář této firmy se stala stánkem naší ilegální činnosti od dubna 1940 až do revoluce 1945. Přátelé, soudruzi, přicházeli jakoby k obchodním jednáním, ve skutečnosti ovšem s jiným posláním, a ihned se pilně úřadovalo. Opisovali a rozmnožovali jsme letáčky, aktuality, zprávy z domova i z ciziny, vtipy, anekdoty, zkrátka vše, co kdo právě přinesl. Zprávy jsme dostávali z různých kruhů. Tak kromě naší ilegální spojky, pětky KSMG (Komunistický svaz mladé generace), přicházela Marta Hotmarová, členka československé církve evangelické ze žižkovského a smíchovského sboru, pan Vilibald Kuby a prof. D'Alfonso, u něhož jsme pravidelně poslouchali zprávy z ciziny. V červnu 1942, v době heydrichiády, bylo naše spojení na čas umlčeno domovními prohlídkami. Soudruzi, kteří nebyli policejné přihlášení a skrývali se po rodinách, museli opustit Prahu. S hrůzou jsme pak přijímali zprávy o popravách známých nám soudruhů, jejichž jména jsme četli na vyhláškách. Mezi mnoha jinými soudruhy byli z Prahy 7 a z Prahy 6 zastřeleni soudruzi Jaroslav Dolák, František Pekáček, Václav Malý a Jaroslav Dvořák. Po celé řadě zatčených jsme marně pátrali. Než jsme opět navázali spojení, pracoval zatím každý na svou vlastní pěst. A v tom zmatku a šíleném běsnění nacistů se jako spása přihlásil Franz Bien, který docházel k naší firmě. Pocházel ze Sudet, z krkonošských Vítkovic. Toho času byl sanitákem na marodce SS v Malé pevnosti, policejní věznice v Terezíně. Již rok jsem ho znala, ale politicky se projevil teprve v době našeho největšího útisku, kdy si uvědomil bestialitu fašismu, hromadné popravy, koncentrační tábory, hořící Lidice. I sám na sobě poznal, co znamená nesmyslná válka, když z jeho rodiny padli bratr, švagr a naposled i jeho jediný syn. — Rozhodl se pomáhat trpícím politickým vězňům v koncentračním táboře a na důkaz věrohodnosti mě vyzval, abych s ním jela na návštěvu věznic v jeho doprovodu. Jeho návrh jsem vítala, neboť jsme pátrali po mnoha soudruzích, jejichž rodiny byly beze zpráv. Ještě jsem neměla plnou důvěru, jakmile mi však doručil prvních patnáct motáků a ilegálních dopisů od vězňů, jejichž rodiny žily v Praze, uvěřila jsem jeho slovům. Mezi jinými adresami byla tu i adresa Oty Havlíčka, mně známého soudruha. Během týdne jsem všechny adresy obešla, hovořila s rodinami, vyčkala na psaníčka, a v sobotu se zprávami od rodin jsem nastupovala v Bubenči na nádraží do vlaku. V Bohušovicích mě očekával Bien a v jeho doprovodu jsem prošla branou Malé pevnosti. Ve vratnici mě Bien představil jako Němku Paulu Fischerovou. Marodka SS byla prázdná, bez pacientů.

Na uvítanou přivedl Bien dva mládence ve vojenských stejnokrojích s červeným trojúhelníkem, a ihned se mi představil šibalsky se usmívající doktor Jaroslav Tikal, vězeňský lékař, a Miloslav Mildorf, bývalý důstojník, nyní Bienův pucák. Není třeba popisovat naše vzájemné dojetí a srdečné objímání, třebaže jsme se nikdy před tím neznali. Hned začalo rychlé vypytování na rodinu, poměry, politiku, zprávy z ciziny, prostě na vše, co může vězně, odloučené od rodiny a světa a zbavené svobody, zajímat. Pak se moje návštěvy do Malé pevnosti opakovaly vždy v sobotu a v neděli. Zprvu jsem jezdila s aktovkou, později s kufříkem, v létě na kole s batohem, protože dopisů od vězňů stále přibývalo. Jezdila jsem po Praze, ale i po venkovských městech a vesnicích, kde vězňové hledali spojení se svými rodinami. Navštívila jsem Modřany, Čakovi-

ce, Horní Počernice, lázně Poděbrady, Louny, Písek, Kralupy, Přeštice u Plzně. V Praze, kde jsem chodila do 67 rodin, to bylo jednodušší. Po první návštěvě jsme si ujednali schůzku v městě nebo v den odjezdu před kanceláří. Pak však Němky v domě upozorovaly, že mě navštěvují muži s balíčky, rozšiřovaly o mně, že prý musím mít asi mnoho Liebhaberů, milenců, o čemž mě uvědomila paní Kostková, správčová domu. To byl signál k opatrnosti. Doslechl se o tom i můj šéf, ale šikovně jsem se z toho dostala prostřednictvím Biena a nebezpečí bylo zažehnáno. Posunula jsem proto své návštěvníky k bubenečskému nádraží, kde jsem v klidu přejímala dopisy a drobné dárečky a beze strachu nasedala do vlaku ve směru na Bohušovice. Stalo se několikrát, že mě telefonicky volali příbuzní vězňů. Měla jsem strach z odposlouchání, neboť i můj šéf, aniž co tušil, mi jednou vyřídil pozdrav od paní Moravcové z Loun, jejíž manžel byl vězněn v Terezíně. Dotazovala se, kdy tam opět za Bienem pojedou. Tato neopatrnost by měla přivést za mříže i Biena, neboť poslala balík na jeho adresu. Byl silně poškozen, zabalen v českých novinách a prokukovaly z něho dopisy i fotografie. Když Bien takto balík obdržel, avizoval mě, abych po dva týdny nejezdila, a připravoval se na nejhorší. Musila jsem jet do Loun k rodině a Bien zpracoval Moravce, jak vypovídat. A opět vše prošlo. Bien opravdu hodně riskoval. Vzpomínám si, jak pozval dr. Tikala na marodku. Tikal v inhalačním aparátu přenášel dopisy, léky a drobné balíčky vězňům na cely. Co nemohl propašovat dr. Tikal, toho se ujal Bien sám. Abych mohla hovořit se soudruhům Havlíčkem, pozval si ho Bien na holení (Havlíček pracoval v holírně SS). Naše shledání bylo dojemné. Poslech cizího rozhlasu mi umožnil Bien tím, že si pozval stavitele Hrubého, vězně z cely, který přišel s kladívkem v ruce na opravu rádia. Ke dveřím marodky dal Bien stráž, která při silném zakašlání měla avizovat nebezpečí. Svízelnější spojení bylo se ženským oddělením vězňů, kam dr. Tikal ani Bien neměli přístup. Aby však mohl něco pro ženy učinit, zval k úklidu marodky vězeňkyně Málkovou a Svobodovou. Obě ženy přišly s vědry a hadry k úklidu místnosti. Při odchodu jsme jim předali balíčky a dopisy. Mám v živé paměti obraz paní Svobodové, jak nesla při soumraku pod blůzkou dopisy. Drobné balíčky zastrkala do kbelíků a nohavic svých tepláček. Paní Málková ji kryla před zraky bachařky. Se zatajeným dechem a úzkostí jsme oknem marodky sledovali jejich kroky a děkovali bohu, že šťastně prošly. Ještě jeden moment mám v paměti. Když jsem měla k večeru opouštět marodku, najednou slyšíme hvízdot a dunivé kroky gestapáků, pochody a řev, řazení a zase povely. Dr. Tikal byl s námi na marodce, již předal Bienovi paklík dopisů. Co nyní dělat, jak projít? Ujednáno, že Bien uschová dopisy v rámu pod zrcadlo, mne odvede před bránu, a budeme-li zadrženi, že dr. Tikal spálí v kamnech dopisy. Byli jsme si vědomi, co nás čeká, smluvili jsme se proto k případnému výslechu a těžce jsme se loučili. S tlukoucím srdcem jsem s Bienem kráčela k vrátnici. Bylo už kolem 9. hodiny večer, pevně jsem se ho držela za ruku, a když Bien upozoroval, že se nic neděje, upozornil stráž, že si něco zapomněl. Hned se vrátil, dopisy sebral a spěchal se mnou k nádraží. Vše bylo opět zažehnáno. Poplach byl vyhlášen proto, že čekali příchod nějakého vysokého gestapáka. Až do konce roku 1943 byl nám Bien velmi dobrou a obětavou spojkou s politickými vězni. Umožnil též osobní rozhovor dr. Václava Pražáka s dcerou, kterou též propašoval na marodku, a známou dr. Sailera, paní Nessyovou z Prahy. Byl by učinil ještě mnoho pro naše vězně, kdyby ho nepřeložili pro nedůvěru, protože se prozradilo, že mluví s vězni česky. Po přeložení Biena z Malé pevnosti jsem byla téměř rok bez jakýchkoliv zpráv. Teprve počátkem ledna 1945 se objevil v Praze. Neměl však již uniformu a ukrýval se přechodně u paní Buschové, Němky, jejíž manžel byl v Terezíně popraven. V pátek dne 4. května 1945 mě oba požádali o úkryt. Nemohla jsem je vzít k sobě, neboť jsem ve svém bytě na Žižkově měla Ottu Bondyho, který uprchl z koncentračního tábora na Hradištku. Doporučila jsem Bienovi, aby vyhledal moje rodiče, které Bien dobře znal. [Můj otec, Alois Novák, bydlel v Praze XIX, Raabova 24.] Bylo to v den před pražským povstáním. Když jsem k nim v sobotu 5. května přijela, stavěly se již barikády a začaly první přestřelky. Bien se k nám již nedostal. Skrýval se po

celou revoluci ve Stromovce, kde byl pravděpodobně chycen a dopraven do vězení v Ruzyni. Jakmile jsem od něho dostala zprávu, ihned jsem za ním jela. Byl se mnou sepsán dlouhý a podrobný protokol o jeho záslužné pomoci politickým vězňům v Terezíně. Na důkaz pravdivé výpovědi jsem udala rodiny vězňů i vězně samotné, kteří se již navrátili domů. V porevolučním kvasu bylo mnoho případů prověřování německých občanů, a proto byl Bien dosti dlouho držen ve vězení. Na základě prověřených zpráv přeložili Biena do shromažďovacího tábora v Braníku. Navštívila jsem ho tam. Bien mohl zde zůstat, ale přece jen raději zvolil odsun. Psal mi z Německa, z různých míst. Jezdil po světě s artistickou společností Camills-Meier-Truppe jako technický pomocník. Po vážném zranění opustil tuto společnost a usídlil se natrvalo v Nördlingenu v Bavorsku, kde dosud žije. Každým rokem zajíždí do Prahy navštívit své přátele z Terezína. Mnoho jich již zemřelo, a proto navštěvuje dr. Sailera, dr. Kryšpína a dr. Filipa v Poděbradech.

V roce 1966 jsme Bienovi vyjednali lázeňský pobyt v Poděbradech prostřednictvím tamní odbočky Svazu protifašistických bojovníků, od které obdržel Pamětní odznak protifašistických bojovníků. Bien byl velmi potěšen, že po tak dlouhé době se mu dostalo plného uznání.

Rovněž i já jsem ráda, že jsem svou skromnou pomocí pomáhala ulehčovat úděl vězňů v terezínské „Malé pevnosti“.

RESUMÉ

Современные проблемы воспитания детей в семье рассматриваются в контексте изменений в обществе. В статье анализируются тенденции воспитания и социализации детей в условиях семьи, а также влияние различных факторов на формирование личности ребенка. Особое внимание уделяется роли родителей и педагогов в воспитании детей. Автор рассуждает о необходимости комплексного подхода к воспитанию, учитывающего индивидуальные особенности каждого ребенка. Также затрагиваются вопросы психического здоровья детей и профилактики различных нарушений. В заключение подчеркивается важность сотрудничества семьи и образовательных учреждений для успешного воспитания детей.

Ключевые слова: воспитание, семья, социализация, дети, родители, педагогика.

ЛІТЕРАТУРНА ЦИТАЦІЯ

ЛІТЕРАТУРНА ЦИТАЦІЯ

Савина І. Г. Проблеми виховання дітей в сім'ї в умовах сучасного суспільства. Київ: Центр досліджень і розвитку освіти, 2018. 150 с.

У статті розглядаються сучасні тенденції виховання дітей в сім'ї та вплив різних факторів на формування особистості дитини. Автор аналізує роль батьків та педагогів у вихованні дітей та наголошує на необхідності комплексного підходу, який враховує індивідуальні особливості кожної дитини. Також розглядаються питання психічного здоров'я дітей та профілактики різних порушень. Висновком є важливість співпраці сім'ї та освітніх закладів для успішного виховання дітей.

Марие Трглинова:

ПРОИЗВОДСТВО В ПОДЗЕМНОЙ ФАБРИКЕ «РИХАРД»

Статья «Производство в подземной фабрике «Рихард» и концентрационный лагерь в Литомержицах разделяется на две тематические части. В первой автор исходит из предыдущей литературы и конфронтируя с архивными документами стремится уточнить отдельные сведения о производстве в подземной фабрике в Литомержицах. Бывшие глубинные известняковые шахты в Литомержицах были весной 1944 года включены в планы по перемещению военного производства нацистской Германии и начались работы по их оборудованию. Здесь хотели построить три подземных фабрики, строительством которых руководил SS-Führungsstab В 5, подчиняющийся строительной группе. С главного хозяйственного управления (SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt). Предназначенность объектов была скрыта под названием «Рихард 1», «Рихард 2» и «Рихард 3». В октябре 1944 года окончились строительные работы в нескольких частях «Рихарда 1» и фирма «Ауто-Унион» перенесла сюда часть своего производства. Это предприятие фирма назвала — «Elsabe A-9», здесь проводились некоторые операции при обработке моторов тяжелых транспортных машин. В производстве работали иностранные рабочие (итальянцы, французы, голландцы), заключенные концентрационного лагеря и немецкие квалифицированные рабочие, выполняющие функцию мастеров.

В части «Рихард 2» должно было поместиться производство электронной фирмы «Осрам». В мае 1945 года было оборудование подготовлено, заводские цехи готовы, но производство до конца войны не началось. И здесь должны были работать заключенные концентрационного лагеря. В чехословацких архивах осталась часть переписки фирмы «Осрам» с «руководящим штабом» (SS-Führungsstab) и другими органами, которые принимали участие в строительстве, а также записи переговоров с WVHA, которую представители фирмы попросили направить заключенных.

Объект «Рихард 3» остался в стадии строительного оформления. На основании некоторых намеков в переписке фирмы «Осрам», автор статьи высказала гипотезу о том, что и в этой части должно было помещаться одно из предприятий фирмы «Осрам».

Людвик Вацлавек:

ЛИТЕРАТУРНОЕ ТВОРЧЕСТВО ПЕТРА КИЕНА.

Петр Киен (собственно Францпетер К.; имя Петр К. употреблял во время учения в художественной академии в Праге, в качестве литературного псевдонима) начал писать еще 15—16 лет лирические стихотворения на немецком языке. Из 114 стихотворений этого периода до сих пор было напечатано только одно. В его лирике мы находим импрессионистические образы природы, элементарное изображение жизненных явлений и отношений к признакам технической цивилизации. Самые интересные стихи с социальной тематикой, которые в определенной степени напоминают Волькера или Незвала.

Гораздо большее значение, чем его лирические стихотворения юности, имеет цикл «Зачумленный город», написанный в Терезине в 1942—1943 г. (из которого до сих пор было напечатано 4 стихотворения). Уже зрелый поэт этим циклом вступает в ряды поэтов, изображающих мучения жертв нацистского террора, представителями которых прежде всего являются Нелли Сахсова и Пауль Целан. Киен писал также драмы для терезинских театральных групп, из которых одна («Марионетки») была представлена на чешском языке. Тексты этих пьес потеряны.

Из довоенного периода сохранились также рассказы и сказки, которые Киен написал очень талантливо.

Олива Пехова:

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ НАСЛЕДСТВО ПЕТРА КИЕНА.

Художник Петр Киен (погиб в 1944 г.) принадлежал к самым молодым членам группы терезинских художников, сосредоточенных в технической канцелярии. До своего отъезда в Терезин, 4. 1. 1941 года он смог окончить только три курса Академии художеств в Праге, в которой был одним из самых талантливых учеников профессора Вилли Новака. Уже в ранней юности проявился его художественный талант, который быстро развивался в многообразное творческое дарование. Он был превосходным, находчивым живописцем, нарисовал около полсотни картин масляными красками, преимущественно портреты, но и натюрморты, пейзажи и городские виды. Его картины исходили из реалистического наблюдения природы и окружающего его мира. В Терезине он продолжает в том же роде и почти за три года вынужденного пребывания создает ряд рисунков и несколько картин масляными красками, несмотря на то, что хватало холстов и остальных средств. Рисовал при каждом случае — так возникает ряд портретов заключенных, среди которых особенно отличается серия портретов музыкантов, рисовал людей за работой и людей, проходивших через город, нарисовал и подготовку спектакля и артистов в их костюмах. Рисовал и причудливые закоулки города и недоступные пейзажи, проникнутые поэтическими настроениями. Подающая надежды жизнь молодого художника была преждевременно прервана. 16 октября 1944 года он был вклучен в транспорт в Освенцим, где в скорости умер при эпидемии тифа.

Несколько лет прилежного, упорного труда представляет обширное творчество зрелого художника, который имел все предпосылки повлиять на развитие нашей современной живописи.

Выставка его творчества была в 1971 году, показала, что его творчество до сих пор имеет силу и привлекательность, тем более халь его преждевременного ухода.

НОЧНЫЕ ОГОНЬКИ, ПО КОТОРЫМ МЫ ПОДВИГАЕМ РУКИ

Статья «Ночные огоньки, по которым мы подвигаем руки» — избранные работы 13—15 летних ребят, летских заключенных терезинского гетто. Эти ребята жили в здании 417 в «приюте» 1.

Их руководителем был коммунист, профессор чешского языка Вальтер Ейсингер. Он побудил своих питомцев устроить в «приюте» свое собственное самоуправление, которое назвали по книге советских авторов Бельхи и Пантелеева «Республикой Шкид». В течении двух лет (1942—1944) регулярно «издавали» журнал «Бедем», который кроме необычайно зрелых поэтических и прозаических попыток, содержит и ряд репортажей из терезинской жизни, названных «Прогулки по Терезину». Заслуживают внимания и вступительные статьи руководителей «приюта» 1, Вальтера Ейсингера и Йозефа Штистного, в которых они стремятся провести своих ребят, нравственно ненарушенными, через все ужасы концентрационного лагеря и подготовить их к послевоенной жизни в свободном, справедливом, социалистическом государстве. Однако свободы не дождался ни они, ни их питомцы, которые в большинстве случаев погибли в 1944 году в освенцимских газовых камерах.

Милада Шкворнова:

ВОСПОМИНАНИЯ БЫВШИХ ЗАКЛЮЧЕННЫХ И СОВРЕМЕННОКОВ СОПРОТИВЛЕНИЯ.

Милада Шкворнова, член нескольких прогрессивных организаций, с 1936 года член КПЧ, принимала участие в помощи немецким эмигрантам, которые после захвата власти фашистами в их стране, нашли убежище в Чехословакии. Кроме материальной помощи, которую она им предоставляла, она поддерживала связь с работниками сопротивления в «империи», от которых она получала для эмигрантов ценные сообщения о положении в Германии, а для себя ряд сведений о нелегальной антифашистской деятельности.

После оккупации Чехословакии Милада Шкворнова работала в нелегальной «пятерке», которая распространяла антифашистскую печать.

В 1940 году она была послана учреждением по распределению рабочей силы к немецкой фирме Германн-Фишер на Велетржни улице в Праге в качестве чешско-немецкой корреспондентки. В канцелярии этой фирмы размноживала со своими друзьями листовки, актуальные сообщения из дому и из-за границы и другие нелегальные материалы. В фирме «Фишер» М. Шкворнова познакомилась с Францом Биеном, который был в это время санитарным сержантом в больничном отделении СС в терезинской Малой крепости.

Со временем Биен дал понять, что он с насильственной политикой Германии не симпатизирует. Его точку зрения укрепила еще смерть его единственного сына, погибшего на фронте. Он хотел помочь политическим заключенным в Терезине и обратился к М. Шкворновой, чтобы она, в его сопровождении и под фальшивым именем, Паулы Фишеровой, посетила тюрьму. В Терезине она получила от Биена первые письма заключенным, которые в течение недели разносила семьям. При дальнейших регулярных посещениях она возила в крепость также посылки и письма от родственников. Для всех, кто принимал участие в передаче писем, в том числе и ряда заключенных, эта деятельность была очень рискованной, но, к счастью, за целые три года не дошло к измене.

В 1943 году Биен был из-за потери доверия переведен. М. Шкворнова с ним встретилась только в 1945 году в Праге. После революции его как немца аресетовали и он в тюрьме до тех пор, пока не было представлено достаточно доказательств о его, засуживавшей признания, деятельности. Так как ему разрешили вернуться в Крконоши, откуда он происходил (ему было разрешено находиться только во внутренней Чехии), он решил уехать в Германию. В 1966 году его, во время посещения по приглашению г. Подебрады, наградили памятным значком Союза антифашистских борцов.

Marie Trhánová:

DIE PRODUKTION IN DER UNTERIRDISCHEN FABRIK RICHARD

Die Abhandlung „Die Produktion in der unterirdischen Fabrik RICHARD und das Konzentrationslager in Litoměřice“ besteht aus zwei thematischen Teilen. In dem ersten ging die Verfasserin von der bisherigen Literatur aus und durch Konfrontation mit Archivdokumenten versuchte sie, die Angaben über die Produktion in der unterirdischen Fabrik bei Litoměřice zu präzisieren. Die ehemaligen unterirdischen Kalkgruben bei Litoměřice wurden im Frühling 1944 in die Pläne für die Verlegung der Kriegsproduktion Nazideutschlands einbezogen und man begann sie herzurichten. Es sollten hier drei unterirdischen Fabriken ausgebaut werden, deren Ausbau der SS-Führungsstab B 5 leitete, der der Bautechnischen Gruppe C des SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamtes unterstand. Die Objekte wurden mit den Decknamen RICHARD I, RICHARD II und RICHARD III bezeichnet. Im Oktober 1944 wurden die Bauarbeiten in einigen Teilen von RICHARD I beendet, und die Firma AUTO-UNION verlegte hierher einen Teil ihrer Produktion. Diesen Betrieb bezeichnete die Firma als „ELSABE-AG“ und es wurden hier einige Verfahren der Bearbeitung der Motoren schwerer Kraftfahrzeuge durchgeführt. In der Produktion arbeiteten ausländische Arbeiter (Italiener, Franzosen, Holländer), Häftlinge aus dem Konzentrationslager und qualifizierte deutsche Arbeiter, die hier die Funktion der Meister ausübten.

In dem als RICHARD II bezeichneten Teil sollte die Produktion der elektronischen Firma OSRAM untergebracht werden. Im Mai 1945 war die Produktionseinrichtung fertig, die Hallen fertiggestellt, mit der eigentlichen Produktion wurde jedoch bis zum Kriegsende nicht begonnen. Auch hier sollten Häftlinge aus dem Konzentrationslager arbeiten. In tschechoslowakischen Archiven blieb ein Torso der Korrespondenz der Firma OSRAM mit dem „SS-Führungsstab“ und anderen am Ausbau beteiligten Organen erhalten, besonders auch Notierungen über die Verhandlungen mit dem SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt, das die Repräsentanten der Firma um die Zuteilung von Häftlingen ersucht hatten.

Das Objekt RICHARD III blieb im Stadium der Bauarbeiten. Sich auf einige Andeutungen in der Korrespondenz der Firma OSRAM stützend, hat die Verfasserin der Abhandlung die Hypothese geäußert, dass auch in diesem Teil einer der Betriebe der Firma OSRAM untergebracht werden sollte.

Ludvík Václavěk:

DAS LITERARISCHE WERK VON PETR KIEN

Petr Kien (eigentlich Franzpeter K.; die Form Petr K. gebrauchte er als Künstlernamen seit den Prager Studien an der Kunstakademie) schrieb bereits als 15–17-jähriger Lyrik in deutscher Sprache. Von 114 Gedichten aus dieser Zeit wurde bisher nur eins veröffentlicht. In dieser Lyrik finden sich impressionistische Naturbilder, elementare Erfassungen von Lebenserscheinungen und Stellungnahmen zu Symptomen der technischen Zivilisation. Am meisten interessant sind Gedichte mit sozialer Thematik, die in gewisser Hinsicht an Wolke oder Nezval erinnern. Viel bedeutender als seine Jugendliryk erscheint der Zyklus „Die Peststadt“, geschrieben in Theresienstadt 1942 bis 1943 (daraus bisher 4 Gedichte veröffentlicht). Der bereits gereifte Dichter gliedert sich hiermit in jene Poesie über das Leiden der Opfer des Naziterrors ein, wie sie an erster Stelle von Nelly Sachs und Paul Celan repräsentiert wird. — Kien schrieb auch

Dramen für Theresienstädter Schauspielgruppen, von denen eins („Die Marionetten“) in tschechischer Sprache aufgeführt wurde. Die Texte dieser Spiele sind verschollen. — Aus der Vorkriegszeit gibt es auch Erzählungen und Märchen, die Kien mit erzählerischem Talent geschrieben hat.

Oliva Pechová:

DAS MALERVERMÄCHTNIS VON PETR KIEN

Der Maler Petr Kien (geboren 1919) gehörte zu den jüngsten Mitgliedern einer im technischen Büro in Terezín konzentrierten Malergruppe. Bis zur Zeit seiner Abreise nach Terezín am 4. Dezember 1941 konnte er lediglich drei Jahre an der Akademie der bildenden Künste in Prag absolvieren, wo er zu den begabtesten Schülern Professor Willy Nowaks gehörte. Schon von Jugend auf zeigte er Talent zum Maler, das sich in viele schöpferische Fähigkeiten rasch entwickelte. Er war auch als sehr bereiter Zeichner hervorragend und malte mehr als fünfzig Ölgemälde, vorwiegend Porträts, aber auch Stilleben, Landschaften und Stadtwinkel. Seine Malerei ging von einer realistischen Wahrnehmung der Natur und seiner Umwelt aus. In Terezín setzte er diesen eingeschlagenen Weg fort und während seines fast dreijährigen Zwangsaufenthaltes dort schuf er eine ganze Reihe von Zeichnungen sowie einige Ölgemälde, obwohl es ihm an Leinwand und Malermitteln mangelte. Er pflegte bei jeder Gelegenheit zu zeichnen — so entstand eine Reihe von Porträts seiner Kerkergenossen, wo eine Serie von Porträts von Musikanten besonders hervorsticht —, er zeichnete arbeitende Leute und Leute auf dem Weg durch die Stadt, er hat auch die Vorbereitung zu einer Theatervorstellung sowie kostümierte Schauspieler im Bild aufgefangen. Er zeichnete auch bizarre Schlupfwinkel der Stadt und die unerreichbare, von poetischer Stimmung durchdrungene Landschaft. Das hoffnungsreiche Leben des jungen Künstlers nahm aber ein vorzeitiges Ende, als er am 16. Oktober 1944 in einen Transport nach Auschwitz eingeteilt wurde, wo er offensichtlich bald einer Typhusepidemie erlag.

Nach ein paar Jahren fleissiger und ausdauernder Arbeit hinterliess er jedoch ein umfangreiches Werk, das ihn als reifen Künstler zeigte, der alle Voraussetzungen hatte, die Entwicklung unserer gegenwärtigen Malerei anregend zu beeinflussen.

Die aus seinem Malerwerk im Jahre 1971 zum erstenmal realisierte Ausstellung hat gezeigt, dass sein Werk immer gültig und anziehend bleibt, und man kann deshalb seinen vorzeitigen Tod nur um so mehr bereuen.

LICHTER IN DER NACHT — DANACH STRECKEN WIR HÄNDE AUS

Die Abhandlung „Lichter in der Nacht — danach strecken wir Hände aus“ ist eigentlich eine Auswahl von den Arbeiten dreizehn- bis fünfzehnjähriger Jungen, die als Häftlinge im Ghetto von Terezín lebten. Diese Jungen lebten in dem Gebäude L 417 im „Heim“ 1.

Ihr Leiter war ein Kommunist, der Tschechisch-Professor Walter Eisinger. Er brach seine Schutzbefohlenen auf den Gedanken, im Heim ihre eigene Selbstverwaltung zu gründen, die sie nach dem Buche der sowjetischen Autoren Bjelych und Pantjelejew „die Republik Schkid“ nannten. Zwei Jahre lang (1942—1944) gaben sie regelmässig die Zeitschrift „Vedem“ heraus, die ausser ungewöhnlich gereiften dichterischen und Prosaversuchen auch eine Reihe von Reportagen aus dem Leben in Terezín unter dem Sammeltitle „Wanderungen durch Terezín“ enthielt. Beachtungswert sind auch die

Leitartikel der Leiter des „Heimes“ 1, Walter Eisinger und Josef Štastný, die dort versuchen, ihre Jungen moralisch unberührt von den Schrecken des Konzentrationslagers durchzuführen und sie auf das Leben in der Nachkriegszeit in einem unabhängigen, gerechten sozialistischen Staat vorzubereiten, Weder sie noch ihre Schutzbefohlenen konnten aber die Freiheit erleben — abgesehen von einigen Ausnahmen, kamen sie meistens im Jahre 1944 in den Gaskammern von Auschwitz ums Leben.

Milada Škrvnová:

ERINNERUNGEN EHEMALIGER HÄFTLINGE UND ZEITGENOSSEN DER WIDERSTANDSBEWEGUNG

Milada Škrvnová, Mitglied mehrerer fortschrittlicher Organisationen, seit 1936 Mitglied der KPTsch, beteiligte sich an der Hilfsaktion für deutsche Emigranten, die nach der Machtergreifung durch den Faschismus in ihrem Land in der Tschechoslowakei vorübergehend ihren Zufluchtsort gefunden hatten. Ausser der materiellen Unterstützung, die sie ihnen gewährte, erhielt sie die Verbindung mit Widerstandskämpfern im „Reich“ aufrecht, von welchen sie für die Emigranten wertvolle Berichte über die Verhältnisse in Deutschland und für sich eine Reihe von Erkenntnissen über die illegale antifaschistische Tätigkeit erwarb.

Nach der Okkupation der Tschechoslowakei arbeitete sie in der illegalen „Fünf“, welche antifaschistische Druckschriften verbreitete.

Im Jahre 1940 wurde sie von Arbeitsamt in die deutsche Firma Hermann—Fischer in Prag, Veletržní-Str., als tschechisch-deutsche Korrespondentin eingesetzt. Im Büro dieser Firma vervielfältigte sie mit ihren Freunden Flugblätter, aktuelle Nachrichten aus dem In- und Ausland und anderes illegales Material. Bei der Firma Fischer lernte M. Škrvnová Franz Bien lernen, der zu jener Zeit Sanitäts-Unteroffizier der SS-Krankenabteilung in der Kleinen Festung in Terezín war. Bien offenbarte nach einiger Zeit, dass er mit der faschistischen Gewaltspolitik Deutschlands keineswegs sympathisierte. Seine Haltung wurde nach dem Tod seines einzigen Sohnes, der an der Front ums Leben kam, noch entschlossener. Er wollte den politischen Häftlingen in Terezín helfen und forderte M. Škrvnová auf, in seiner Begleitung unter dem falschen Namen Paula Fischer das Gefängnis zu besuchen. In Terezín erhielt sie von Bien die ersten Briefe der Häftlinge, welche sie dann im Verlauf der Woche ihren Familien überbrachte. Bei weiteren regelmässigen Besuchen brachte sie auch Pakete und Briefe von Verwandten in die Festung. Für alle, die an der illegalen Korrespondenzstellung beteiligt waren, einschliesslich der Häftlinge, war diese Tätigkeit sehr riskant, zum Glück wurde aber während der ganzen drei Jahre nichts verraten.

Im Jahre 1943 wurde Bien versetzt, weil man ihm nicht genug Vertrauen schenkte. M. Škrvnová begegnete ihm erst im Jahre 1945 in Prag. Als Deutscher wurde er nach der Revolution verhaftet und im Gefängnis gehalten, bis hinreichende Beweise über seine verdienstvolle Tätigkeit erbracht werden konnten. Da es ihm nicht erlaubt wurde, ins Riesengebirge, von wo er stammte, zurückzukehren (er durfte nur im Binnenland bleiben), entschied er sich für die Aussiedlung. Im Jahre 1966 wurde ihm während seines Ehrenbesuchs in Poděbrady von der dortigen Zweigstelle der Vereinigung der Widerstandskämpfer ein Gedenkabzeichen verliehen.

Marie Trhlínová:

LA PRODUCTION DANS LES USINES SOUTERRAINES RICHARD

L'article „La Production dans les usines souterraines RICHARD et le camp de concentration de Litoměřice“ est divisé en deux parties thématiques. Dans la première d'elles l'auteur s'est appuyé sur la littérature actuelle et, en la confrontant avec des documents d'archives, elle a cherché à préciser les informations concernant la production des usines souterraines près de Litoměřice. Les anciennes mines calcaires près de Litoměřice furent, au printemps de 1944, comprises dans les plans du déplacement de la production de guerre de l'Allemagne nazie, et l'on commença à les adapter. Trois usines souterraines devaient être construites là-bas, et ce fut le SS-Führungsstab B 5, subordonné au groupe de construction technique C de l'Administration économique principale SS (SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt), qui en dirigea la construction. Les usines furent pourvues des dénominations de camouflage RICHARD I, RICHARD II et RICHARD III. En octobre 1944, les travaux de construction furent terminés dans quelques parties de l'usine RICHARD I, et les usines AUTO-UNION y situèrent une partie de leur production. Cette usine fut désignée „ELSABE-AG“ par l'AUTO-UNION; là-bas furent exécutées quelques opérations relatives à l'usinage des moteurs de véhicules lourds. Des ouvriers étrangers (des Italiens, des Français, des Hollandais) participèrent à la production, les détenus du camp de concentration, et des ouvriers qualifiés allemands qui y remplirent les fonctions de contremaîtres.

Dans la partie désignée RICHARD II, la production des usines OSRAM devaient être installée. En mai 1945, les installations de production étaient prêtes, les halls finis, cependant la production ne fut pas commencée jusqu'à la fin de la guerre. Les détenus du camp de concentration devaient travailler là-bas aussi. Dans les archives tchécoslovaques une partie incomplète de la correspondance des usines OSRAM avec „l'état-major dirigeant“ (le SS-Führungsstab) et avec d'autres organes participant à la construction fut préservée, et surtout aussi des notes sur les négociations avec la WVHA à laquelle les représentants des usines OSRAM avaient demandé de leur livrer des détenus.

L'usine RICHARD III est restée en état de reconstruction. S'appuyant sur quelques indications dans la correspondance des usines OSRAM, l'auteur du présent article a formulé l'hypothèse que même dans cette partie l'une des usines OSRAM dût être située.

Ludvík Václavek:

L'OEUVRE LITTÉRAIRE DE PETR KIEN

Petr Kien (proprement dit Franzpeter Kien; il se servait de la forme Petr Kien comme de nom d'artiste dès ses études à l'Académie des Beaux-Arts à Prague) écrivit des vers lyriques en allemand déjà à l'âge de 15—17 ans. De ses 114 poèmes datant de cette époque seulement un fut publié jusqu'à présent. Dans cette poésie lyrique, on y peut trouver des images impressionnistes de la nature, des portraits élémentaires des phénomènes de vie et des attitudes à l'égard de symptômes de la civilisation technique. Les plus intéressants sont ses poèmes de thématique sociale qui, à certains égards, nous rappellent Wolker ou Nezval. Mais beaucoup plus important que ses poèmes de jeunesse semble être le cycle intitulé „La Ville de Peste“, écrit à Terežín au cours des années 1942—1943 (quatre poèmes en furent publiés jusqu'à présent). L'oeuvre du poète déjà mûri peut être rangée parmi les poèmes dédiés à la souffrance

des victimes de la terreur nazie représentés avant tout par la poésie de Nelly Sachs et Paul Celan.

Kien écrivit aussi des drames pour les groupes d'acteurs de Terezín dont l'un fut joué en langue tchèque („Les Marionnettes“). Les textes de ces pièces furent perdus. Des temps d'avant-guerre il y a aussi des contes et des contes de fées écrits par Kien avec un grand talent de narrateur.

Oliva Pechová:

L'HÉRITAGE DU PEINTRE PETR KIEN

Le peintre Petr Kien, né en 1919, fut l'un des membres les plus jeunes d'un groupe de peintres de Terezín, centré dans un bureau de techniciens. Jusqu'à son départ pour Terezín, le 4 décembre 1941, il ne put passer que trois ans à l'Académie des Beaux-Arts à Prague où il fut l'un des élèves les plus doués du professeur Willy Nowak. Dès sa jeunesse il montra des dispositions pour la peinture qui se développèrent vite en plusieurs facultés créatrices. Il se distingua aussi comme dessinateur d'une grande promptitude, et peignit plus qu'une demi-centaine de peintures en huile, portraits, mais aussi des natures mortes, des paysages et des peintures de genre. Ses peintures s'appuyaient sur l'observation réaliste de la nature et du monde environnant. A Terezín, il continua cette évolution, et pendant son séjour là involontaire de presque trois années, il y créa un grand nombre de dessins et quelques peintures en huile bien qu'il manquait de toile et d'articles de peintre. Il dessina à toute occasion — c'est ainsi qu'il fit plusieurs portraits de ses collègues détenus où une série de portraits de musiciens est remarquable; il portaitrait les hommes qui travaillaient ou se promenaient en ville, les préparatifs pour une pièce de théâtre et les acteurs dans leurs costumes. Il dessina aussi des recoins de villes bizarres et des paysages inaccessibles pleins de poésie. Mais la vie du jeune artiste de si grande espérance fut terminée prématurément lorsqu'il fut mis à un transport pour Auschwitz, le 16 octobre 1944, où, évidemment, il succomba à une épidémie de typhus.

Après seulement quelques années de travail assidu et persévérant, il nous légua une grande oeuvre témoignant d'un artiste mûri, possédant toutes les facultés pour pouvoir influencer, d'une manière stimulante, l'évolution de notre peinture contemporaine.

L'exposition, réalisée de son oeuvre pour la première fois en 1971, démontra que son oeuvre ne cesse d'être toujours valable et attractive, et l'on ne peut que déplorer son décès prématuré.

LES PETITES LUMIÈRES DANS LA NUIT — À LES NOUS TENDONS LES MAINS

L'article „Les petites lumières dans la nuit — à les nous tendons les mains“ est, à vrai dire, un choix des oeuvres de garçons, enfants détenus dans le ghetto de Terezín. Ces garçons vivaient dans le bâtiment L 417 du „foyer“ No. 1. Leur chef était un communiste, le professeur de tchèque Valtr Eisinger. Il inspira à ses pupilles l'idée de fonder au „foyer“ une auto-administration à eux-mêmes qu'ils appelèrent, d'après un livre des auteurs soviétiques Bílýkh et Pantiéléiev, „la République Shkid“. Durant deux années

(1942—1944) ils „publièrent“ régulièrement le périodique „VEDEM“ qui comprit, outre des essais extraordinairement mûris en vers et en prose, un nombre de reportages sur la vie à Terezín sous titre collectif „Flâneries à travers Terezín“. Ce qui est aussi remarquable ce sont les articles de tête des deux chefs du „foyer“, Valtr Eisinger et Josef Štastný qui s'y efforcent de conduire leurs pupilles moralement intacts à travers toutes les horreurs du camp de concentration et de les préparer à la vie dans un pays libre, juste, et socialiste d'après-guerre. Cependant, ni eux-mêmes, ni leurs pupilles n'ont vécu assez longtemps pour devenir indépendants; à l'exception de quelques uns, presque tous périrent, en 1944, dans les chambres à gaz d'Auschwitz.

Milada Škrnová:

LES MÉMOIRES DES ANCIENS DÉTENUS ET SURVIVANTS DE LA RÉSISTANCE

Milada Škrnová, membre de plusieurs organisations progressistes, membre du Parti communiste tchécoslovaque depuis 1936, prit part à l'action de secours aux émigrés allemands qui, après l'établissement du fascisme dans leur pays, avaient trouvé asile temporaire en Tchécoslovaquie. Outre le secours matériel qu'elle leur prêtait elle maintenait des relations avec des combattants de la Résistance dans le „Reich“ qui lui passaient de nouvelles de grande valeur sur les conditions en Allemagne pour les émigrés, et de nombreuses notions de l'activité antifasciste illégale pour elle-même.

Après l'occupation de la Tchécoslovaquie elle travaillait comme membre d'un „Cinq“ illégal qui distribuait des publications antifascistes.

En 1940, elle fut assignée par le Bureau de Travail à l'entreprise allemande Hermann-Fischer à Prague, Veletržní ulice, comme correspondancièrè tchéco-allemande. Dans le bureau de cette entreprise, elle multipliait avec ses amis des tracts, des actualités du pays et de l'étranger, et d'autres matériaux illégaux. Dans la maison Fischer, Milada Škrnová fit la connaissance de Franz Bien qui, à ce temps-là, était sous-officier du service médical dans la section hospitalière SS dans la Petite Forteresse de Terezín. Quelque temps après, Bien lui fit paraître qu'il n'avait aucune sympathie pour la politique de brutalité fasciste de l'Allemagne. Son attitude fut encore renforcée par la mort de son fils unique qui fut tué au champ de bataille. Il voulut aider les détenus politiques de Terezín, et il invita Milada Škrnová à visiter, accompagnée de lui-même, sous le faux nom de Paula Fischer, la prison à Terezín. A Terezín, elle reçut de Bien les premières lettres des détenus lesquelles elle remit à leurs familles. A d'autres visites qui suivirent régulièrement, elle apportait à la Forteresse des paquets et des lettres de leur parents. Pour tous ceux qui prenaient part à cette activité de remise de correspondance illégale cette activité était très risquée, pour les détenus aussi, mais heureusement tous les trois ans durant rien ne fut trahi.

En 1943, Bien fut déplacé ailleurs parce que ses supérieurs n'avaient plus confiance en lui. Milada Škrnová ne le rencontra qu'en 1945 à Prague. Comme Allemand, il fut arrêté après la Révolution et tenu en prison jusqu'à ce qu'on eût présenté assez de preuves témoignant de ses activités méritoires. Parce qu'on ne lui permit de rentrer dans les Monts Géants d'où il venait (on le lui permit rester que dans l'intérieur du pays), il opta pour être transféré en Allemagne.

En 1966, à l'occasion d'une visite d'honneur à Poděbrady, il y reçut de la section locale de l'Association des Combattants Antifascistes l'insigne commémoratif de l'ACA.